

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLİMSEL GELİŞMEYE KATILMA VE BUNDAN
YARARLANMA HAKKI

GAMZE NUR ÇELİK

2501140490

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. SABAHATTİN NAL

İSTANBUL – 2019

ÖZ

BİLİMSEL GELİŞMEYE KATILMA VE BUNDAN YARARLANMA HAKKI

Gamze Nur ÇELİK

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı, ilk defa Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi'nde yer almıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni hazırlayanlar bundan ilham alarak, bu hakkı metne dâhil etmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan hak ve özgürlüklerin bağlayıcı bir belgeye dökülmesi çabaları, iki uluslararası sözleşmeyle sonuçlanmıştır. Bunlardan birisi medeni ve siyasi hakları; diğeri ekonomik, sosyal ve kültürel hakları düzenlemiştir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 15. maddesiyle herkesin bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı koruma altına alınmıştır. Böylece bu hak, Sözleşme'ye taraf olan devletler tarafından tanınmıştır. Buna rağmen, yakın zamana kadar Birleşmiş Milletler ve öğreti tarafından ihmal edilmiş; normatif içeriği belirsiz kalmıştır. Son zamanlarda ise fikri mülkiyet düzenlemelerinin kontrolsüzce genişlemesi ve insan haklarını ihlal etmesi, bu hakkın ön plana çıkarılması gereğini doğurmuştur. Fikri mülkiyet ve diğeri iktisadi düzenlemelerle insan haklarının uzlaştırılmasında bu hakkın etkili bir rol oynayabileceği düşünülmüştür. Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkının iki temel unsuru bulunur. Birincisi, herkesin bilimsel gelişmeye katılabilmesidir. Bilim özgürlüğü bu katılımın gerçekleşmesi için vazgeçilmezdir. Hakkın ikinci ve ayırt edici unsuru, bilimsel gelişmeden yararlanmadır. Herkesin bilimin uygulamalarından yararlanma hakkı vardır. Onurlu bir yaşam için gerekli olan bütün tıbbi ve teknolojik ürünlere erişim mümkün olmalıdır. Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkının gerçekleşmesi dünya genelindeki her türlü kaynakların dengeli bir şekilde dağıtılmasının sağlanması için önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Bilimsel gelişmeye katılma, bilimsel gelişmeden yararlanma, bilim özgürlüğü, bilgi ve teknolojiye erişim, kültürel haklar.

ABSTRACT
**THE RIGHT TO SHARE IN SCIENTIFIC ADVANCEMENT AND ITS
BENEFITS**

Gamze Nur ÇELİK

The right to share in scientific advancement and its benefits firstly took place in American Declaration of The Rights and Duties of Man. The drafters of the Universal Declaration of Human Rights inspired by this; and they included this right in the Universal Declaration. The struggles for including the rights and freedoms in the Universal Declaration into a binding instrument, resulted in two international covenants. One of them regulates civil and political rights while the other one regulates economic, social and cultural rights. 15th article of International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights guarantees that everyone has the right to enjoy the benefits of scientific progress and its applications. Consequently, this right is recognized by State Parties to the Covenant. However the right has been neglected by United Nations and the doctrine, and its normative content has remained ambiguous until recently. The unrestrained expansion of intellectual property regimes and its violation of human rights has lately required this right to be emphasized. This right has been considered to play an effective role in the conciliation of intellectual property and human rights as well as other economic tools. The right to share in scientific advancement and its benefits has two main elements. First one is everyone's right to participate in scientific progress; freedom of science is indispensable for this right to be realized. Second and distinctive element is the right to enjoy scientific progress; everyone has the right to enjoy applications of science. The access to all medical and technological products which are necessary for a life with dignity must be possible. The realization of the right to share in scientific advancement and its benefits is crucial to ensure that all kind of resources are equally distributed worldwide.

Keywords: Participation in scientific progress, to enjoy scientific advancement, freedom of science, Access to knowledge and technology, cultural rights.

ÖNSÖZ

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı, Türk hukukunda işlenmemiş bir kavramdır. Yeterince önemsenmeyen kültürel hakları konu alan bazı çalışmalarda sadece ismen ve farklı çevirileriyle yer almıştır. Bu çalışmalarda genellikle bilim özgürlüğüyle ilişkilendirilmiştir. Bilim özgürlüğünün anlatıldığı kısımlarda, genelde bir paragrafta, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne veya Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye yapılan atıflarda yer almıştır. Bu durum yakın zamana kadar uluslararası hukukta da böyle olmuştur. Ancak bilim ve teknolojinin ticarileşmesi, kaynakların dağılımındaki dengesizliğin artması, bu hakkın incelenmesini gerektirmiştir. Bu incelemenin yapıldığı çalışmaların sayısı son zamanlarda artmıştır. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin bir genel yorumla bu hakkın içeriğini aydınlatması beklenmektedir.

Bu tezde amacım, bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı üzerine yapılan az sayıdaki çalışmayı derlemek, yorumlamak ve Türk literatürüne kazandırmaktır. Eksik ve kusurlara rağmen bu amacımı büyük ölçüde gerçekleştirdiğimi umuyorum. Türk hukukunda henüz işlenmemiş olan bu kavram üzerine yazmamı destekleyen, Kamu Hukuku Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Adem Sözüer'e, tez danışmanım Doç. Dr. Sabahattin Nal'a, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki hocalarıma, İbrahim Enes Onat ve Yasin Yılmaz'a çok teşekkür ederim.

Gamze Nur ÇELİK

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİMSEL GELİŞMEYE KATILMA VE BUNDAN YARARLANMA HAKKININ TARİHSEL GELİŞİMİ

I. Ekonomik, Sosyal, Kültürel Hakların Ortaya Çıkışı.....	6
II. Bilimsel Gelişmeye Katılma ve Bundan Yararlanma Hakkının Ortaya Çıkışı ...	7
A. Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi	10
B. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi	11
1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Hazırlanması.....	13
2. Tutanakların Değerlendirilmesi	16
C. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme.....	21
1. Genel Bilgiler	21
2. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin	
15. Maddesinin İncelenmesi.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

BİLİMSEL GELİŞMEYE KATILMA VE BUNDAN YARARLANMA HAKKININ İÇERİĞİ

I. İsimlendirme ve Kavramlar.....	25
A. Hakkın İsimlendirilmesi.....	25
B. Bilim ve Kültür	26
C. Bilimsel Gelişme ve Uygulamaları	27
D. Katılma ve Yararlanma	31
1. Bilimsel Gelişmeye Katılma	31
2. Bilimsel Gelişmeden Yararlanma	34
II. Hakkın İlişkili Olduğu Diğer Haklar	36
III. Hakkın Hukuki Niteliği	38

IV. Hakkın Normatif Kapsamına Dair Tartışmalar	43
V. Hakkın Sınırlandırılması	49
VI. Hakkın Karşısındaki Yükümlülükler	51
A. Devletin Yükümlülükleri	51
1. Ayrımcılık Yasağı	55
2. Saygı Gösterme Yükümlülüğü.....	56
3. Koruma Yükümlülüğü	58
4. Gerçekleştirme Yükümlülüğü	60
5. Yardımlaşma ve İşbirliği Yükümlülüğü.....	62
B. Diğer Aktörlerin Yükümlülükleri	63
VII. Hakkın Dava Edilebilirliği.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA BİLİMSEL GELİŞMEYE KATILMA VE BUNDAN YARARLANMA HAKKI

I. Genel Açıklamalar	69
II. 1982 Anayasasında Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi	71
III. 1982 Anayasasında Kültürel Hakların Düzenlenmesi.....	74
IV. 1982 Anayasasında Bilimsel Gelişmeye Katılma ve Bundan Yararlanma Hakkı	75
A. Bilim Özgürlüğü	75
1. Niteliği	75
2. Kapsamı	77
3. Sınırları.....	80
4. Akademik Özgürlük.....	87
5. Bilimsel Gelişmeye Katılma ve Bundan Yararlanma Hakkı-Bilim Özgürlüğü Farkı	90
B. Kapsayan Hürriyet	92
V. Türkiye'nin Periyodik Raporlarında Bilimsel Gelişmeye Katılma ve Bundan Yararlanma Hakkı	94
SONUÇ.....	97
I. Birinci Bölüm.....	97
II. İkinci Bölüm	97
III. Üçüncü Bölüm.....	101
KAYNAKÇA	103

KISALTMALAR LİSTESİ

AAAS	:American Association for the Advancement of Science (Bilimin İlerlemesi için Amerikan Derneği)
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
A.b.	:Aynı belge
A.e.	:Aynı eser
A.g.b.	:Adı geçen belge
A.g.e.	:Adı geçen eser
AİHÖB	:Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi
art	:Article
b.a.	:Bütününe atıf
Bkz.	:Bakınız.
B.s.	:Basım
BGKYH	:Bilimsel Gelişmeye Katılma ve Bundan Yararlanma Hakkı
BM	:Birleşmiş Milletler
BMGK	:Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
BTYK	:Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu
C	:Cilt
COMEST	:World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology
Ed	:Editör
ESKHS	:Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

ESKHK	:Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi
ICESCR	:International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
İHAS	:İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
İHEB	:İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
MSHS	:Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
No	:Numara
para.	:paragraf
RG	:Resmi Gazete
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
T.	:Tarih
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	:Türkiye Cumhuriyeti
TCK	:Türk Ceza Kanunu
THES	:Telif Hakları Evrensel Sözleşmesi
TRIPS	:Ticaretile Bağlantılı Fikri Mülkiyet Antlaşması
t.y.	:Basım tarih yok.
UNDP	:United Nations Development Programme
UNESCO	:United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
v.d.	:ve diğerleri
Vol	:Volume
YÖK	:Yükseköğretim Kurulu
y.y.	:Basım yeri/yayıncı yok.

GİRİŞ

Bu tezin konusu, bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkıdır (BGKYH). Amacı; BGKYH'nin içeriğinin aydınlatılmasına ilişkin çalışmalar ışığında hakkın kapsamının, niteliğinin ve etkilerinin neler olabileceğine dair bir görüş sunmaktır. Henüz uygulamasından bahsedilemeyen BGKYH'nin teorik altyapısının ortaya çıkarılması, haktan beklenen faydaların sağlanabilmesi için önemlidir. Böyle bir hakkın varlığı ve gerekliliğiyle ilgili sorular bu yolla cevaplanabilir. BGKYH'nin Türk hukukundaki varlığı veya var olabilirliliği de bu şekilde tespit edilebilir.

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı, uluslararası düzeyde ilk defa 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde (İHEB) ifadesini bulmuştur. Bu tarihten sonra başka uluslararası ve bölgesel metinlerde de yer verilen hak ne yazık ki yakın zamana kadar dikkat çekmemiştir. Yeterince işlenmemesi nedeniyle retorik bir ifade, bir temenni olmanın ötesine geçememiştir. Son yıllarda ise bilim ve teknoloji dünyasındaki gelişmelerin hızlanması ve bunlara paralel ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturulması çabaları BGKYH'nin yüklenebileceği misyonu tartışmaya açmıştır.

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı, isminde yer aldığı üzere iki önemli hakkı bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar, bilimsel gelişmeye katılma ve bilimsel gelişmeden yararlanabilmedir. Elbette hakkın içeriğinin, sadece isminden yola çıkılarak anlaşılması güçtür ancak bu kavramlar hakkın normatif kapsamına dair isabetli fikirler vermektedir. Bilimsel gelişmeye katılma, bilimsel faaliyette bulunabilme anlamına gelir. Bu katılım farklı şekillerde gerçekleşebilir. Herkese bu hakkın tanınmış olması, mesleki olarak bilimle uğraşan kişilerin dışında kalanların da bu hakka sahip olduğu anlamına gelir. Bu hak, bilimsel gelişmeye herkesin katılabilmesi için elverişli bir ortama sahip olma hakkını da beraberinde getirir. Bilim özgürlüğü de bu faaliyetin serbestçe yapılabilmesi için gereklidir. O halde hakkın bir unsuru da bilim özgürlüğüdür. BGKYH'nin aksine bilim özgürlüğü, yaygın olarak bilinen ve birçok anayasada koruma altına alınan bir haktır. Türk Anayasası da bunlardan biridir. Bilim özgürlüğünün anayasadaki varlığı, BGKYH'nin iç hukukta etkinlik kazanmasına katkı sağlayabilir. BGKYH'nin ikinci unsuru ise

bilimsel gelişmeden yararlanmadır. BGKYH ilk defa bu yönüyle ön plana çıkabilmiştir. Buna göre herkes, bilimsel gelişmenin nimetlerine erişebilmelidir. İnsan onuruna uygun bir yaşam için gerekli olan tıbbi ve teknolojik ürünler, bu erişimin ana konusudur. BGKYH, bu yönüyle dünya genelinde sosyal adaletin tesis edilmesi için etkili bir araç olmaya aday bir hak olarak görünmektedir.

Hak, üç aşamada incelenmiştir. Birinci bölümde, hakkın tarihsel gelişimi; ikinci bölümde, hakkın içeriği; üçüncü bölümde, Türk hukukunda bu hakkın yeri ele alınmıştır. Tezde, ikinci bölüme ağırlık verilmiştir. Bunun nedeni, bu bölümde hakkın normatif kapsamının belirlenmesidir.

Tezin ilk iki bölümünde; öğretilerde BGKYH'nin işlendiği çalışmalarda kullanılan metod örnek alınmıştır. Bu doğrultuda ilk bölümde hakkın ortaya çıkışı incelenmiş; hakkın yer aldığı belgelerin hazırlık çalışmaları değerlendirilmiştir. Burada tarihsel yorum yöntemi izlenmiştir. İkinci bölümde hakkın içeriği ayrıntısıyla incelenmiştir. Bunun için sözcük ve kavramların açıklanması yoluna gidilmiştir. Hakkın yer aldığı hukuki metinler ve literatürdeki ilgili çalışmalar ışığında, BGKYH'nin içeriği ortaya konulmuştur. Burada tarihsel yorumu destekleyen lafzi ve amaçsal yorum yöntemi izlenmiştir. Üçüncü bölümde ise esasen, BGKYH ile yakından ilgili olan ve T.C. Anayasasında düzenlenen bilim özgürlüğü işlenmiştir.

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkının normatif içeriği, uluslararası ve bölgesel kuruluşların yayınları ile öğretilerde tartışılmıştır. Yapılan her çalışma, hakkı, belli yönlerden aydınlatmaktadır. Bu çalışmalar genellikle ABD'li ve Avrupalı akademisyenlerce yapılmaktadır. BM bünyesinde de bu doğrultuda hakkın unsurlarının belirlenmesi ve diğer haklarla ilişkilendirilmesi çabası sürmektedir. İlgili BM raporunda¹ ifade edildiği üzere anayasalarında doğrudan bu hakkı güvenceye alan ülkelerin sayısı azdır. Çoğu anayasada bu hakkın sadece bir veya birkaç unsuru koruma kapsamındadır. T.C. Anayasası da bilim özgürlüğünü 27. maddesinde anayasal güvenceye kavuşturmuştur.

¹ Farida Shaheed, **The right to enjoy the benefits of scientific progress and its applications**, Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Human Rights Council, A/HRC/20/26, 14 May 2012, s. 5. ("The right to the benefits" olarak kısaltılacaktır.)

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan haklar ve özgürlükler bugüne dek akademik, yargısal ve siyasi alandaki birçok çalışmanın konusu olmuştur. Bu süreçte hak ve özgürlüklere ilişkin hükümler ayrıntısıyla incelenmiş, detaylandırılmış, böylece deyim yerindeyse bunların olgunlaşması sağlanmıştır. Kaleme alındığında içeriği belirsiz olan maddeler belirli hukuk normlarına dönüşmüş; devletlerin ve diğer hukuk aktörlerinin ilgili hükümler karşısındaki ödevlerinin ne olduğu açıklığa kavuşmuştur. Bu hukuk normları, dünya çapında yaygın olarak kabul görmelerine mukabil, ulusal ve bölgesel yargı organlarınca da tanınmış ve uygulanmıştır.²

Bildirgenin kültürel yaşama katılımı düzenleyen 27. maddesi, yukarıda belirtilen durumun istisnasıdır. Geçtiğimiz yarım yüzyılda bu maddenin işlenmesi ve içeriğinin açıklığa kavuşturulması ihmal edilmiştir.³ Bu durumu tespit eden Chapman, kültürel yaşama katılma hakkını düzenleyen ve İHEB'in 27. maddesine denk gelen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (ESKHS) 15. maddesinin yorumuna dair az bir miktar görüş birliği bulunduğunu, kültürel hakların isabetli bir şekilde "gelişmemiş" olarak tasvir edildiğini ifade etmiştir.⁴ Donders, benzer şekilde, hakkın içerik ve kapsam bakımından yeterince üzerinde durulmadığını ve uygulamada yer bulmadığını belirtmiştir. Ona göre kültürel hakların durumu genel olarak bu şekildedir. Kültürel haklardan olan kültürel yaşama katılma hakkını düzenleyen İHEB'in 27 ve ESKHS'nin 15. maddelerinin içeriğine, kapsamına ve devletlere yüklediği ödevlere ilişkin çok az çalışma bulunmaktadır.⁵ Schabas da hakkın akademik olarak nerdeyse hiç tanımlanmamasını Lauterpacht'ın bir deyişi yardımıyla şöyle nitelendirmiştir: Eğer ekonomik, sosyal ve kültürel haklar uluslararası insan hakları hukukunun tükendiği noktada yer alıyorsa; bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanma hakkı da ekonomik, sosyal ve kültürel hakların

² Lea Shaver, "The Right to Science and Culture", **Wisconsin Law Review**, No: 121, 2010, s. 125-126.

³ Shaver, **a.g.e.**, s. 126.

⁴ Audrey R. Chapman, "Development of Indicators for Economic, Social and Cultural Rights: The Rights to Education, Participation in Cultural Life and Access to the Benefits of Science", **Human Rights in Education, Science and Culture: Legal Developments and Challenges**, Ed. Yvonne Donders, Vladimir Volodin, Paris, Ashgate, 2007, s. 111, 132.

⁵ Yvonne Donders, "The Legal Framework of the Right to Take Part in Cultural Life", **Human Rights in Education, Science and Culture: Legal Developments and Challenges**, Ed. Yvonne Donders, Vladimir Volodin, Paris, Ashgate, 2007, s. 231.

tükendiği noktada yer almaktadır.⁶ Yazarın bu ifadeleri kullandığı 2007 yılında bu haktan BMGK kararlarında dahi bahsedilmiş değildi ve öğretilerde konuya ilişkin nerdeyse hiç çalışma bulunmuyordu.⁷ Gerçekten de BMGK bünyesinde konuya ilişkin ilk rapor 2012’de yayımlanmıştır.⁸ Bu rapor, literatürde yer alan az sayıdaki çalışmayla beraber, BGKYH’nin normatif içeriğine dair önemli ipuçları vermektedir.

Anlatılan özelliklerine ve bütün potansiyeline rağmen BGKYH, yeterince bilinmemektedir. Öyle ki insan hakları savunucularının, devletlerin ve uluslararası insan hakları kuruluşlarının ezici çoğunluğu hakkın varlığından bihaber görünmektedir.⁹ Ancak 27. maddenin aydınlatılması eğitim, bilgi ve iletişim teknolojileri¹⁰, beslenme¹¹, sağlık¹², fikri mülkiyet hakları gibi hukuk ve siyaseti ilgilendiren birçok alan açısından önemlidir.¹³ Özellikle fikri mülkiyet hukukunda son zamanlarda yaşanan ve insan haklarının gerçekleştirilmesi aleyhinde olan gelişmelerin kontrol altına alınması ihtiyacı, İHEB’in 27. ve ESKHS’nin 15. maddesinin potansiyelinin ortaya çıkarılması çabalarını tetiklemiştir.¹⁴

Yukarıda kısaca anlatılan tez planının detayı şöyledir:

⁶ William A. Schabas, “Study of the Right to Enjoy the Benefits of Scientific and Technological Progress and Its Applications”, **Human Rights in Education, Science and Culture : Legal Developments and Challenges**, Ed. Yvonne Donders, Vladimir Volodin, Paris, Ashgate, 2007, s. 273-274.

⁷ Schabas, **a.g.e.**, 273-274.

⁸ Shaheed, **a.g.e.**, b.a.

⁹ Audrey R. Chapman, “Towards an Understanding of the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and Its Applications,” **Journal of Human Rights**, No: 8, 2009, s. 1.

¹⁰ Nnenna Ifeanyi-Ajufo, “Human Rights and Access to Information and Communication Technologies”, **International Journal of Advanced Legal Studies and Governance**, Vol: 4, No: 2, 2013, b.a.

¹¹ Olivier De Schutter, “The Right of Everyone to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and Right to Food: From Conflict to Complementarity”, **Human Rights Quarterly**, Vol: 33, No:2, 2011, b.a.

¹² Yvonne Donders, “The Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress: In Search of State Obligations in Relation to Health”, **Medicine, Health Care and Philosophy**, No: 14, 2011, b.a.

¹³ Shaver, **a.g.e.**, s.127.

¹⁴ BGKYH’nı bu yönden ele alan çalışmalar için bkz.: Örnek olarak bkz.: Lea Shaver, **a.g.e.**, b.a.; Aurora Plomer, “The Human Rights Paradox: Intellectual Property Rights and Rights of Access to Science”, **Human Rights Quarterly**, Vol: 35 No: 1, 2013, b.a.; Farida Shaheed, **Copyright policy and the right to science and culture**, Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Human Rights Council, A/HRC/28, 24 December 2014, b.a. (“Copyright policy” olarak kısaltılacaktır.); Lea Shaver, Caterina Sganga, “The Right to Take Part in Cultural Life: On Copyright and Human Rights”, **Wisconsin International Law Journal**, Vol: 27, No: 4, b.a.; Amy Kapczynski, “The Access to Knowledge Mobilization and the New Politics of Intellectual Property”, **The Yale Law Journal**, Vol: 117, No: 804, 2008, b.a.

Birinci bölümde BGKYH'nin ortaya çıkışı incelenmiştir. Tam olarak bu şekilde isimlendirilmemekle beraber hakkın yer aldığı ilk hukuk belgesi olan AİHÖB'den başlanarak, hakkın yer aldığı temel hukuk metinleri olan İHEB ve ESKHS'de hakkın nasıl kaleme alındığı anlatılmıştır.

İkinci bölümde, literatürdeki çalışmalar yardımıyla hakka bir çerçeve çizilmiştir. Bu çerçevede hakkın niteliğine, öznesine, normatif alanına, sınırlanmasına, devletlere ve diğer aktörlere yüklediği ödevlere ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Hakkın uygulanabilirliği ve dava edilebilirliği de burada tartışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Türk hukukunda BGKYH'nin varlığının işaretleri aranmıştır. T.C. Anayasası hükümleri ışığındaki bu arama; Türk hukukunda bu hakkın yerinin olup olmadığını, varsa teoriye ve pratiğe nasıl yansıdığını gözler önüne sermektedir. Bu kapsamda, bilim özgürlüğü ve akademik özgürlük ele alınmıştır. Bunların BGKYH ile arasındaki ilişkinin özellikleri tespit edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise yukarıdaki bölümlerin bir özeti yapılarak, hakkın anlamı ve içeriğiyle ilgili elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. Böylece tez tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİMSEL GELİŞMEYE KATILMA VE BUNDAN YARARLANMA HAKKININ TARİHSEL GELİŞİMİ

I. Ekonomik, Sosyal, Kültürel Hakların Ortaya Çıkışı

Karel Vasak'ın insan hakları sınıflandırmasına¹ göre ikinci kuşak haklar olarak isimlendirilen ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen sanayi devrimiyle başlayan dönemde ortaya çıkmıştır.² Bu dönemde oluşan işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşullarının kötülüğü, liberal anlayışın ürünü olan klasik hak ve özgürlüklerin yeterli olmadığını göstermiştir. Devletin sadece “müdahale etmemesi” bireylerin insan onuruna uygun bir yaşam sürmesini sağlayamamıştır. Devletin özellikle kırılgan bir durumda olan işçiler için eylemde bulunması gerektiği görüşü, ikinci kuşak hakları doğurmuştur. Bu haklar kendisinden önceki hakları desteklemiştir.³ 1848 tarihli Fransa Anayasası istisna edilirse⁴, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar anayasalara 20. yüzyılda girmiştir. Bu durumun, sosyal devlet ve refah devleti anlayışından kaynaklandığı ifade edilmiştir.⁵

Sosyal haklara geniş bir şekilde ilk defa 1917'de Meksika Anayasasında yer verilmiştir. 1919 tarihli Weimar Anayasası ise Birinci Dünya Savaşından sonra yapılan birçok anayasayı etkileyerek, bu hakların yaygınlaşmasını tetiklemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kabul edilen İHEB'de, bu haklara yer verilmesi de devletlere örnek olmuştur. Tarihsel gelişmeler ışığında dünya savaşlarının, devletlerin sosyal haklara yönelmesinde etkili olduğu söylenebilir.⁶ Dünya savaşlarındaki insan hakları ihlallerinin bir daha yaşanmaması için kaleme alınan İHEB, bağlayıcı olmamakla beraber kendisinden sonra gelen ve bağlayıcılığı olan ESKHS için devletleri

¹ Kemal Gözler, **İnsan Hakları Hukuku**, Bursa, Ekin, 2017, s. 156 vd.

² Bülent Algan, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin, Ankara, 2007, s. 35.

³ Algan, **a.g.e.**, s. 36-37.

⁴ **A.e.**, s. 37.

⁵ İbrahim Özden Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku 1: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, 7. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2013, s. 41.

⁶ Algan, **a.g.e.**, s. 37.

hazırlamış ve bir altyapı oluşturmuştur. ESKHS, 1976'da MSHS ile beraber yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme, ikinci kuşak hakları düzenleyen en kapsamlı, bağlayıcı hukuk belgesidir.⁷

Bu hakların amacı, kaynakların bireylere dengeli olarak dağıtılmasını sağlamaktır. Böylece sadece hukuk önünde değil, gerçek hayatta da eşitlik sağlanabilir. Bu haklar, birinci kuşaktaki temel hak ve özgürlüklerin aksine devletin eylemde bulunmasını gerektirir. Bu nedenle devlete pozitif yükümlülükler yükler. Bu nedenlerle bu haklara eşitlik veya alacak hakları da denir.⁸ Aşağıda, BGKYH'nin hukuki niteliği tartışılırken, bu hakkın da ekonomik, sosyal ve kültürel bir hak olduğu ayrıntısıyla anlatılmıştır.

II. Bilimsel Gelişmeye Katılma ve Bundan Yararlanma Hakkının Ortaya Çıkışı

Gelişen teknolojinin ve kültürel yaşamın nimetlerine erişim, yakın zamana kadar bir insan hakları meselesi olarak görülmemiştir.⁹ Başından beri insan hakları çerçevesinde bilimsel gelişmeye dair çalışmalar yürüten BM'nin dahi bilimi başlı başına bir insan hakkı olarak ele alması uzun zaman almıştır. Bu süreçte bilim ve teknoloji çokça tartışılmakla beraber sadece diğer insan haklarının gerçekleştirilmesi için bir araç olarak görülmüştür. Hatta bilim ve teknoloji özellikle büyük çapta insan hakları ihlallerini kolaylaştırdığı için bunlardan bir tehlike gibi bahsedilmiş ve bu alandaki çalışmaların belli ilkelere bağlı olarak yürütülmesi amaçlanmıştır.¹⁰ Böylece bilimsel ve teknolojik alanda insan haklarına uygun gelişmeler kaydedilmesi temenni edilmiştir. Kültürel yaşama katılma hakkının varlığına dair şüphe yoksa da hakkın sosyoekonomik boyutu olan erişim ögesi ihmal edilmiştir.¹¹ 1940'larda ise uluslararası topluluk, bilim ve kültüre erişimin bir hak olarak tanınmasını istemiş ve UNESCO'yu, bu hakkı gerçekleştirmesi amacıyla kurmuştur.¹² Nitekim 1945'te kabul edilen

⁷ Algan, **a.g.e.**, s. 177.

⁸ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 41.

⁹ Shaver, **a.g.e.**, s. 151.

¹⁰ Chapman, **a.g.e.**, s. 2.

¹¹ Shaver, **a.g.e.**, s. 151, dipnot 123.

¹² Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Constitution of UNESCO), London, 16.11.1945, art. 1.

UNESCO Anayasası' nın (*Constitution of UNESCO*)¹³ “amaçlar ve görevler” başlıklı birinci maddesinde, kuruluşun amacının, eğitim, bilim ve kültür alanında milletler arasında işbirliğini teşvik etmek suretiyle barışa ve güvenliğe katkıda bulunmak olduğu belirtilmiştir. Kuruluş, bu amacını gerçekleştirmek için bilgiyi koruyacağını çoğaltacağını ve yayacağını taahhüt etmiştir.¹⁴ Ancak bu dönemde BGKYH bakımından bir ilerleme kaydedilememiştir. Hakkın içeriğinin somutlaştırılması için gereken çaba gösterilmemiş; bu nedenle hakkın normatif içeriği belirlenememiştir.¹⁵

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkının yer aldığı ilk uluslararası hukuk belgesi olan İHEB, aslında bağlayıcı bir uluslararası insan hakları belgesinin ön çalışması olması niyetiyle hazırlanmıştır. Plan, birkaç yıl içinde bu bildirgede yer alan temel ilkelerin üzerine bağlayıcı nitelikte bir insan hakları antlaşmasının inşa edilmesi idi.¹⁶ Ancak Soğuk Savaş döneminde bu mümkün olamamıştır. Soğuk Savaş, İHEB'in de aralarında olduğu, BM'nin bütün faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir.¹⁷ 1948'den Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar geçen sürede insan hakları alanında uluslararası ölçekte ilerlemek güçleşmiştir. Döneme hâkim olan şartlar düşünüldüğünde İHEB'in kabul edilmesi, diplomatik bir başarı sayılmıştır.¹⁸ İHEB'den sonra BM bünyesinde medeni ve siyasi haklar ile sosyal ve ekonomik hakları ayrı ayrı düzenleyen iki sözleşme kabul edilmiştir. Bunlar, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (MSHS) ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHS)'dir. ESKHS, düzenlediği sosyal ve ekonomik hakların niteliği itibarıyla hiçbir zaman yeterince taraftar bulamamıştır. Ayrı ayrı olmalarına rağmen iki sözleşmenin de içeriğinin somutlaştırılması 1960'ların ortalarını bulmuş, taraf devletlerde yürürlüğe girmeleri ise on yıl daha almıştır.¹⁹

Sosyal ve ekonomik hakların gerçekleştirilmesine ve güçlendirilmesine dair hummalı bir faaliyetin sürdüğü son yıllarda, kültürel yaşama katılma ve özelde

¹³ Resmi çevirisi için bkz.: **RG**, S. 6316, T. 25.05.1946.

¹⁴ Constitution of UNESCO, art. 2/c.

¹⁵ Shaver, **a.g.e.**, s. 151.

¹⁶ **A.e.**

¹⁷ Rona Aybay, **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Türkiye (1945-1948)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 8.

¹⁸ Aybay, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁹ Shaver, **a.g.e.**, s. 152.

bilimsel gelişmeye katılma hakkı atıl bir durumdadır. Normalde de insan hakları alanında uluslararası bir normun yorumlanması güç bir iştir. Bir hakkın yorumlanması için yapılmış türlü çalışmaların bir araya getirilmesi ve uzlaşılması gerekir. Taraf devletlerin anayasa mahkemeleri tarafından verilen kararlar, akademik çalışmalar, BM organlarının yayımladığı kılavuz ilkeler, insan hakları kuruluşlarının tavsiye kararları, uzman görüşleri bu cümleden sayılabilir. Nihayetinde BM'nin ilgili sözleşmenin uygulanmasından sorumlu olan komitesi bu farklı çalışmaları göz önünde bulundurarak hakkın yorumlanması ve gerçekleştirilmesi noktasında taraflara rehberlik edecek bir genel yorum belgesi hazırlar. Bilimsel gelişmeye katılma açısından durumun daha karmaşık olduğu ifade edilmiştir. Şöyle ki İHEB'in hazırlanmasından bugüne kadar geçen sürede bu hak özelinde yargı organlarının veya akademisyenlerin çabasına pek rastlanmamıştır. Tam da bu hakkın gerçekleştirilmesi için kurulan UNESCO ise siyasi nedenlerle misyonunu gerçekleştirememiştir. İfade özgürlüğü, sağlık hakkı, kadın hakları, işçi hakları gibi diğer bazı insan haklarının gerçekleştirilmesi amacıyla birçok uluslararası sivil toplum kuruluşu ortaya çıktığı halde bilimsel ve kültürel yaşama katılma hakkına hasredilmiş bir kuruluş bulunmamaktadır. Bu konuda yeterli birikimin kaydedilemediği yaklaşık yetmiş yılın telafi edilmesi zor bir iştir.²⁰

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı, isimlendirilmesi daha farklı olmakla beraber ilk defa bölgesel bir hukuk metni olan AİHÖB'de yer almıştır. AİHÖB'den esinlenen İHEB'in de 27. maddesinin 1. fıkrasında bu hak düzenlenmiştir. Belirtilmelidir ki 27. madde daha önce fikri mülkiyet haklarına dayanak teşkil ettiği ileri sürülen 2. fıkrası ile gündeme gelmiştir. Bu fıkra, eser sahiplerinin maddi ve manevi menfaatlerinin korunması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Bu durum, fikri mülkiyet haklarının temelde İHEB'e dayandığı ve bunların insan hakları olduğu şeklinde yorumlanmıştır.²¹ Fikri mülkiyet hukukunda kaydedilen gelişmeler ve bu alana duyulan ilginin büyüklüğü, 2. fıkranın tanınmasında etkili olmuştur. Buna karşılık BGKYH'yi düzenleyen 1. fıkra, yakın zamana dek ideal olanı belirten bir ifade, bir temenniden ibaret görülmüştür.²² Aynı durum İHEB'i izleyen ESKHS için

²⁰ A.e., s. 152.

²¹ A.e., s.131.

²² A.e.

de geçerlidir. ESKHK, BGKYH'nin de düzenlendiği 15. maddeyi 2005'te eser sahiplerinin haklarının korunması²³, 2009'da ise kültürel yaşama katılma hakkı²⁴ özelinde ele almıştır. Ancak BGKYH özelinde bir genel yorum yayımlamamıştır. Fikri mülkiyet hukukunda meydana gelen gelişmelerin insan hakları açısından uyandırdığı endişeler, BGKYH'nin dengeleyici bir unsur olarak düşünülmesinin yolunu açmıştır.²⁵

Tarihsel olarak BGKYH'yi düzenleyen ilk üç belge AİHÖB (1948), İHEB (1948) ve ESKHS (1966) olmuştur. Bunlardan sonra bağlayıcı olan veya olmayan hukuk metinlerinde de bu hakka yer verilmiştir. Bunlar; Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Protokolü (San Salvador Protokolü)²⁶, İnsan Hakları Arap Şartı²⁷ ve BGKYH üzerine Venedik Bildirgesidir.²⁸ Aşağıda hakkın ortaya çıkması ve yaygınlaşması adına daha önemli rolleri olduğu düşünülen ilk üç hukuk belgesi incelenecektir.

A. Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi

Kısaca Bogota Bildirgesi olarak isimlendirilen AİHÖB, Amerikan devletlerinin 9. uluslararası konferansında, 2 Mayıs 1948'de, İHEB'den yedi ay önce kabul edilmiştir.²⁹ Bölgesel bir belge olan AİHÖB, BGKYH'yi düzenleyen ilk hukuk metnidir. Bildirgenin “Kültürden Yararlanma Hakkı” başlıklı 13. maddesi şu şekilde çevrilmiştir:³⁰

²³ United Nations Economic and Social Council, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **General Comment No. 17: The right of everyone to benefit from the protection of the moral and material interests resulting from any scientific, literary or artistic production of which he or she is the author (article 15, paragraph 1 (c), of the Covenant)**, E/C.12/GC/17, 12 January 2006.

²⁴ United Nations Economic and Social Council, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **General Comment No. 21: Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1 (a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)**, E/C.12/GC/21, 21 December 2009.

²⁵ Laurence R. Helfer, Graeme W. Austin, **Human Rights and Intellectual Property: Mapping the Global Interface**, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, s. 234.

²⁶ Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social, and Cultural Rights (Protocol Of San Salvador), San Salvador, 17.11.1988, art. 14.

²⁷ League of Arab States, Arab Charter on Human Rights, Cairo, 22.05.2014, art. 42.

²⁸ Venice Statement on the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and its Applications, Venice, 16-17.07.2009, b.a.

²⁹ The American Declaration on the Rights and Duties of Man, Bogota, 02.05.1948.

³⁰ Mehmet Semih Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2003, s. 8.

“1. Her kişinin, toplumun kültürel yaşamında yer alma, sanattan yararlanma ve özellikle bilimsel buluşlar olmak üzere, entelektüel ilerlemenin sonuçlarından yararlanma hakkı vardır.

2. Her kişi, keza, üreticisi bulunduğu edebi, bilimsel yahut sanatsal çalışmalarının ya da buluşlarının doğurduğu maddi ve manevi çıkarlarının korunmasına hak sahibidir.”

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni hazırlayanlar, AİHÖB’den etkilenmiştir. Özellikle bu çalışmanın konusunu oluşturan İHEB’in 27. maddesi özelinde bu etki açıkça görülmektedir. Aşağıda İHEB’in hazırlık çalışmalarında ayrıntısıyla anlatıldığı üzere, 27. maddeye uzun tartışmalar sonucu eklenen ikinci fıkra, AİHÖB’ün 13. maddesinin 2. fıkrasıyla benzeşmektedir. İki madde zaten genel olarak da birbirleriyle örtüşmektedir. İHEB ile ilgili konuşan Ekvador temsilcisi, iki bildirinin ortak noktaları bulunduğunu belirtmiştir.³¹ Şu halde İHEB’i hazırlayanlar Bogota Bildirisi’nden ilham almış olabilir. Ancak biri bölgesel olan diğeri ise evrensel olmayı amaçlayan belgeler arasında farklılıklar da bulunduğu belirtilmiştir.³² İHEB’i hazırlayanların, Bogota Bildirgesi’nin aksine çok daha farklı bölge ve kültürlerden gelerek bir uzlaşıya vardıkları hatırlatılmıştır.³³

B. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Paris’te, 10 Aralık 1948’de, BMGK tarafından kabul edilmiştir.³⁴ Uluslararası düzeyde kabul edilen ilk insan hakları ve temel haklar bildirgesidir.³⁵ İHEB, esnek (yumuşak) hukuk belgesi niteliğinde olup, bağlayıcı değildir. Ancak ahlaki bakımdan bağlayıcı olduğu söylenebilir.³⁶ Kendisinden sonra yapılan birçok çalışmaya ilham kaynağı olan İHEB’in, Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38. maddesi anlamında bir teamül, hukukun genel ilkelerinden biri, hatta buyruk kuralı (*jus cogens*) haline geldiği de iddia edilmiştir.³⁷ Bu iddia mesnetsiz sayılamaz. İHEB, kendisinden sonra kaleme alınan, bağlayıcılığı

³¹ Aybay, **a.g.e.**, s.24.

³² **A.e.**, s. 38.

³³ **A.e.**, s. 39.

³⁴ United Nations General Assembly, **The Universal Declaration of Human Rights**, A/RES/217(III) A, Paris, 10.12.1948.

³⁵ Aybay, **a.g.e.**, s. 51.

³⁶ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 173.

³⁷ **A.e.**; Aybay, **a.g.e.**, s. 8.

olan ve olmayan birçok metne kaynak teşkil etmiştir. Anayasalar dahi ona atıfta bulunmuştur.³⁸

Tasarı Komitesi, İHEB'in hazırlanmasında temel işlevleri üstlenmiştir. Komite, sekiz devletin temsilcisinden oluşmuştur. İçerdiği bütün farklılıklara rağmen çetrefilli konularda pratik çözümler bulmayı başarabilmiştir. Örneğin sosyalist devletlerin de bulunduğu bir toplantıda mülkiyet hakkının temel insan hakkı olarak metne dâhil edilmesi imkânsız olmasa da zor bir iştir.³⁹ Tasarı Komitesi, hem bireysel hem kolektif mülkiyete yer vermek suretiyle devletleri uzlaştırmayı başarmıştır.⁴⁰

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkının ilk defa uluslararası düzeyde düzenlendiği İHEB'in 27. maddesinin **Resmi Gazete**'de yayımlanan çevirisi şu şekildedir:⁴¹

1. Herkes, topluluğun kültürel faaliyetine serbestçe katılmak, güzel sanatları tatmak, ilim sahasındaki ilerleyişe iştirak etmek ve bundan faydalanmak hakkını haizdir.
2. Herkes, sahibi bulunduğu her türlü ilim, edebiyat veya sanat eserlerinden mütevellit manevi ve maddi menfaatlerin korunmasına hakkı vardır.

Bu çevirinin alternatifleri mevcuttur. Kapani, bu maddeyi şöyle çevirmiştir:⁴²

1. Herkes, toplumun kültürel hayatına serbestçe katılmak, güzel sanatları tatmak, bilimsel alandaki ilerleyişi ve onun yararlarını paylaşmak hakkına sahiptir.
2. Herkesin, yarattığı her türlü bilim, edebiyat ve sanat eserlerinden doğacak manevi ve maddi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır.

Bu çalışmada esas alınan çeviri ise şudur: ⁴³

1. Herkes toplumun kültürel yaşamına serbestçe katılma, güzel sanatlardan yararlanma, bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkına sahiptir.
2. Herkesin yaratıcısı olduğu bilim, edebiyat ve sanat ürünlerinden doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır.

³⁸ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 174.

³⁹ Aybay, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁰ **A.e.**, s. 15.

⁴¹ **RG**, S. 7217, T. 27.05.1949.

⁴² Münci Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s. 148.

⁴³ Anayasa Hukukçuları Derneği, **Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı**, 4. bs., Ankara, Adalet Yayınevi, 2015, s. 641.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 27. maddesi, görüldüğü üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Shaver, birinci kısmı hakkın **erişim** ögesi; ikinci kısmı ise **koruma** ögesi diye isimlendirmiştir.⁴⁴ Erişim ögesi, genel olarak kültürel yaşamda kaydedilen gelişmelerden yararlanabilmeye işaret eder. Burada kültür, bilim ve sanatın her türlüünü içine alan bir terim olarak kullanılır. Koruma ögesinden kastedilense, eser sahiplerinin maddi ve manevi menfaatlerinin korunmasıdır. Aşağıda açıklandığı üzere maddenin koruma ögesini düzenleyen ikinci fıkrası, fikri mülkiyetle sıkça ilişkilendirilmiştir. Bunun temelinde fikri mülkiyet hakları ile bilimsel gelişmeden yararlanma hakkı arasında kurulacak dengenin tüm dünyada insan hakları lehinde gelişmeleri beraberinde getirebileceği düşüncesi yer almaktadır. Bu nedenle, literatürde bu kısma ağırlık verilmesi doğal karşılanmalıdır.⁴⁵ Nitekim ikinci fıkra BM'nin dikkatini de daha önce çekmiş; ESKHK, 2006'da yayımladığı 17. genel yorumda bu konuyu işlemiştir.⁴⁶ Komitenin tavrı bu noktada öğretiye paraleldir.⁴⁷ Şu halde ihmal edilenin aslında 27. maddenin 1. Fıkrası, ESKHS'de buna karşılık gelen 15. maddenin 1. fıkrasının b bendi ve AİHÖB'ün 13. maddesi olduğu söylenebilir.

17. genel yorumda ESKHK, bağlantılı diğer hakların yanı sıra, hakkın erişim ögesine yönelik bir genel yorum hazırlama niyetini ortaya koymuştur.⁴⁸ 21. genel yorumla bu niyetini kısmen de olsa gerçekleştirmiştir.⁴⁹ Konumuz olan BGKYH özelinde ise BMGK tarafından iki rapor yayımlanmıştır.⁵⁰ Bu raporlarda hakkın normatif içeriğini belirleme çalışmalarının ilerlediği görülebilir.

1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Hazırlanması

Uluslararası bir hak belgesine duyulan ihtiyaç 1940'lardan itibaren gerek devletler gerek sivil toplum kuruluşları tarafından dile getirilmiştir. İHEB bu ihtiyaca

⁴⁴ Shaver, **a.g.e.**, s.130.

⁴⁵ **A.e.**, s. 131.

⁴⁶ **General Comment No. 17.**

⁴⁷ Shaver, **a.g.e.**, s.130.

⁴⁸ **General Comment No. 17**, s. 3, para. 4.

⁴⁹ **General Comment No. 21**, b.a.

⁵⁰ Shaheed, **The right to the benefits**, b.a.; United Nations General Assembly, **Report on the seminar on the right to enjoy the benefits of scientific progress and its applications**, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Human Rights Council, A/HRC/26/19, 1 April 2014, b.a.

cevap olmak üzere BMGK tarafından hazırlanmıştır.⁵¹ Hazırlık çalışmalarına bakıldığında ABD'nin ve diğer Amerikan devletlerinin kilit rolü üstlendiği görülmektedir.⁵² Fransız ekolüne mensup yazarlar ise bu rolü Fransa'ya yakıştırmıştır. Öyle ki Fransa'nın temsilcisi René Cassin, İHEB'in ilk resmi taslağını hazırladığı için "İHEB'in babası" olarak anılmıştır.⁵³ Oysaki ABD ve Birleşik Krallık da taslak hazırlamıştır. Nitekim Kanadalı hukukçu John Humphrey bu duruma karşı çıkmış ve İHEB'in ortak bir çalışmanın ürünü olduğunu vurgulamıştır.⁵⁴ Gerçekten de Amerikan devletlerinin İHEB'den evvel AİHÖB'ü kabul ettikleri ve İHEB'in AİHÖB'den önemli ölçüde etkilendiği hatırlanmalıdır. Bireysel düzeyde ise Eleanor Roosevelt ile John Humphrey'in çabaları ön plandadır.⁵⁵

Chapman, BGKYH'nin İHEB'e dâhil edilmesinde üç faktörün etkili olduğunu savunmuştur. İlk faktör İkinci Dünya Savaşında bilimsel uygulamaların ne kadar yıkıcı etkilerinin olabileceğinin anlaşılmasıdır. Nitekim bu acı tecrübe genel olarak insan haklarına ilişkin bir farkındalık oluşturmıştır. Bilim ve teknolojinin bir daha insanlık aleyhinde kullanılmaması için önlem alma gerekliliği uluslararası topluluğu teşvik etmiştir. İkinci faktör, UNESCO'nun hazırlık çalışmalarında yer almasıdır. Eğitim, bilim ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yayılması amacıyla kurulan UNESCO, kuruluş amacına uygun hareket ederek evrensel bir insan hakları belgesinde bilimle ilgili hükümlerin yer alması için çalışmıştır. Üçüncü faktör ise bildirgeyi hazırlayanların hali hazırda benzer bir hükmü içeren AİHÖB'den esinlenmesidir. İHEB'den kısa bir süre önce kabul edilen AİHÖB'ün 13. maddesi, İHEB'in 27. maddesine öncülük etmiştir. Benzer hükmün İHEB'e dahil edilmesinde Latin Amerika ülkeleri etkili olmuştur.⁵⁶

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 27. maddesi, yakın zamana kadar fikri mülkiyet haklarının insan hakları hukukundaki dayanağı olarak görülmüş ve bununla sınırlı olarak değerlendirilmiştir. Ancak insan haklarıyla fikri mülkiyet hakları

⁵¹ Shaver, **a.g.e.**, s. 134.

⁵² **A.e.**, s. 134-135.

⁵³ Aybay, **a.g.e.**, s. 14. Bu duruma örnek olarak bkz. Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 173.

⁵⁴ Aybay, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁵ Shaver, **a.g.e.**, s. 135.

⁵⁶ Chapman, **a.g.e.**, s. 5.

arasındaki ilişkiye dair tek görüş bu değildir. Diğer bir görüşe göre sağlıklı yaşam, beslenme, eğitim ve gelişme hakkı gibi bazı alanlarda, fikri mülkiyet hakları ve insan hakları çatışır. Bir başka görüşe göre fikri mülkiyet hakları gelişme hakkıyla çatışabilir. Son görüşe göre ise bu iki tür hak tamamen çatışır.⁵⁷ Maddenin asıl amacının anlaşılması için tarihsel yorum yapılması, bu doğrultuda hazırlık çalışmalarının değerlendirilmesi önerilmiştir. Böylece hakkın daraltılmamış, özgün içeriğine ulaşılabileceği savunulmuştur.⁵⁸

BM, bilimsel ve kültürel birikimin paylaşılmasını uluslararası toplumu birleştirici bir unsur olarak görmüştür. Böyle bir paylaşım, kültürlerin kaynaşmasını ve bu sayede daha güvenli bir dünyanın inşa edilmesini sağlayacak niteliktedir. UNESCO da bilim ve kültürün birleştirici gücünden yararlanmak amacıyla, İHEB'in hazırlandığı sıralarda kurulmuştur.⁵⁹ UNESCO'nun kuruluş amacı İHEB'i hazırlayanların 27. maddeyle neyi kastettiklerini de ortaya koymaktadır.⁶⁰ Daha önce anlatıldığı üzere, UNESCO'nun kuruluş amacı eğitim, bilim ve kültür alanında milletler arasında işbirliğini teşvik etmek suretiyle barışa ve güvenliğe katkıda bulunmaktır.⁶¹ UNESCO Anayasası'nın Başlangıç bölümünde de kültürün yayılmasının bütün toplumların kutsal görevi olduğu vurgulanmıştır.⁶² Kuruluşun görevi bu bağlamda, bilgiyi korumak, çoğaltmak ve yaymaktır.⁶³

İlk bakışta bilimsel ve kültürel gelişmeye katılmanın kaçınılmaz olduğu, doğal bir süreçte bunlardan herkesin yararlanacağı düşünülebilir. Bu nedenle bunun bir hak olarak güvence altına alınması gereksiz görünebilir. Ancak İHEB'i hazırlayanlar ve UNESCO'yu kuranlar, gerçeğin böyle olmadığını görmüştür. En gelişmiş ülkelerde dahi herkesin kendiliğinden bu gelişmenin nimetlerine ulaşabilmesi söz konusu olmamıştır. Özellikle insan onuruna yaraşır bir yaşam için gerekli olan bu nimetler, toplumun her kesimine ancak hukuk ve politika aracılığıyla ulaşabilmiştir⁶⁴. Bu

⁵⁷ Shaver, **a.g.e.**, s. 122-124.

⁵⁸ **A.e.**, s. 136.

⁵⁹ **A.e.**, s. 141.

⁶⁰ Shaver, Sganga, **a.g.e.**, s. 637, 642.

⁶¹ Constitution of UNESCO, art. 1.

⁶² **A.g.b.**, Preamble.

⁶³ **A.g.b.**, art. 2/c.

⁶⁴ Shaver, **a.g.e.**, s. 143.

durumun farkında olan BM de kuruluşundan bugüne dek yaptığı çalışmalarda, herkesin bilim ve kültüre erişim hakkına sahip olduğunu ilan etmiştir. İHEB’le beraber bilim ve kültüre erişim, sadece refah içinde yaşayan az sayıda insana tanınmış bir imtiyaz olmaktan çıkarak; herkes için güvence altına alınması gereken bir hak haline gelmiştir.⁶⁵

Robinson, 27. maddeyle yeni bir hak yaratıldığını ifade etmiştir. Bu hak, toplumun kültürel yaşamına özgürce katılmadır. Yazara göre maddede kullanılan “toplum” sözcüğü, “devlet”ten daha geniş bir kavramdır; organize olmuş/örgütlenmiş bütün insan topluluklarını ve bunların bölümlerini kapsar. Aksi bir yorum, Bildirgenin evrenselliğine aykırılık teşkil eder. Kültürel yaşam, düşünsel faaliyetin her türlüünü ifade etmek için kullanılmıştır; sanata ve bilimsel gelişmeye yapılan referans “kültürü” bu iki alana indirgemez. Sıradan bir insanın bu ikisine nadiren erişebilmesi nedeniyle bunlardan özel olarak bahsedilmiştir. Yazar, 2. fıkrada yer alan kültürel mülkiyetin (fikri mülkiyet) 17. maddede korunan mülkiyetten farklı olduğunu beyan etmiştir. İlk fıkrada, herkesin sahip olduğu bir hak söz konusuysen; diğer fıkrada bir grup bireyin meşru çıkarlarının korunması amaçlanmaktadır. Bahsedilen bu koruma, herkesin kültürden yararlanma hakkının sınırını oluşturur.⁶⁶

2. Tutanakların Değerlendirilmesi

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde yer alan diğer birçok hakkın aksine BGKYH’yi anayasasında tanıyan herhangi bir devlet bulunmamaktaydı. Böyle bir hak ilk defa Bogota Bildirgesi’nin çalışmaları sırasında gündeme gelmiştir. Humphrey, İHEB için hazırladığı ilk taslakta bu hakka yer vermiştir.⁶⁷ BGKYH’nin, hazırlık çalışmaları sırasında neredeyse sorunsuz kabul edildiği görülmektedir.

İnsan Hakları Komisyonu tarafından üçüncü oturumda kabul edilen taslağın 25. maddesinde, herkesin toplumun kültürel yaşamına katılma, sanattan yararlanma ve

⁶⁵ United Nations Office of Public Information, **The Universal Declaration of Human Rights: A Standard of Achievement**, New York, United Nations Publishing, 1963, s. 11.

⁶⁶ Nehemiah Robinson, **Universal Declaration of Human Rights: Its Origins, Significance and Interpretation**, New York, Institute of Jewish Affairs, 1950, s. 76.

⁶⁷ Shaver, **a.g.e.**, s. 144, dipnot 83.

bilimsel gelişmeyi paylaşma hakkı olduğu belirtilmiştir.⁶⁸ Panama temsilcisinin böyle bir hükmün gereksiz bir tekrar olacağı savıyla metinden çıkarılmasını istemesi⁶⁹ dışında, açıklanan haklara, esasa yönelik herhangi bir itiraz gelmemiştir. Yalnız hükmün lafzına ilişkin tartışmalar olmuştur. Örneğin Sovyetler Birliği; maddede, bilimin kalkınma ve demokrasiye hizmet etmesi gerektiğinin özellikle belirtilmesini istemiştir. Ancak bu teklif, bilimin siyasete alet edilmesine yol açacağı için reddedilmiştir⁷⁰. Buna göre sebebi ne olursa olsun bilimsel faaliyetin belli bir amaçla kısıtlanmaması, özgür olması gerekir. Gerçi temsilciler bilimin demokrasiye ve barışa hizmet etmesi, özellikle savaş için kullanılmaması gerektiği konusunda hemfikir olmuştur. Yine de bu tür bir ifadede, devletlerin, bilimsel faaliyeti kontrol altında tutmasının bir aracı olarak kullanılabileceği gerekçesiyle sakınılmıştır.⁷¹ Ancak, Sovyetler Birliği temsilcisi, bu haliyle maddenin eksik kaldığını ve bunu kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Bilimsel araştırmaların savaş amaçlı kullanımının önüne geçilmesinin şart olduğunu, çoğunluğun bu teklife muhalefetine anlam veremediğini ifade etmiştir.⁷² Polonya temsilcisi de bilimsel araştırma yapma özgürlüğünün ne gibi suiistimallere yol açabileceğine ve nasıl sınırlanabileceğine dikkat çekmiştir. Örnek olarak Nazilerin yaptıkları deneyleri ve ABD'nin atom enerjisi üzerine yürüttüğü çalışmaları gösteren temsilci, kalıcı barışın sağlanmasında bilim adamlarının ve entelektüellerin rolünü vurgulamıştır.⁷³ Şili temsilcisi, kendi taslağında, bilimsel buluşların topluma ait olması ve herkesin bunlardan yararlanabilmesi gerektiği için “yararları paylaşma” (*share in the benefits*) ifadesini kullanmıştır.⁷⁴ Çin temsilcisi de sadece bilim insanlarının değil herkesin bu hakka sahip olduğunu netleştirmek amacıyla bu ifadenin madde metnine eklenmesini teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir.⁷⁵ Nihayetinde BGKYH bugünkü halini almıştır.

⁶⁸ Robinson, **a.g.e.**, s. 83.

⁶⁹ Shaver, **a.g.e.**, s. 144, dipnot 84.

⁷⁰ Chapman, **a.g.e.**, s. 5.

⁷¹ William A. Schabas, **The Universal Declaration of Human Rights: Travaux Préparatoires**, C: III, New York, Cambridge University Press, 2013, s. 2126.

⁷² Schabas, **a.g.e.**, s.3025.

⁷³ **A.e.**, s. 3068-3069.

⁷⁴ **A.e.**, C: I, s. 879.

⁷⁵ Chapman, **a.g.e.**, s. 5-6.

Eser sahiplerinin haklarının korunmasına ilişkin bir maddenin İHEB’de yer alması ise ilerleyen zamanlarda teklif edilmiştir. Ancak uzun tartışmalar sonucunda böyle bir maddenin bir insan hakları belgesinde yer alması uygun görülmediği için reddedilmiştir.⁷⁶ Bunun nedeni, maddenin belli bir gruba yönelik olması nedeniyle bir kişi hakkını düzenlememesidir. Yazar ve mucit haklarının korunması hususunda başlıca mücadeleyi Fransız temsilcisi Cassin vermiştir. Cassin’in amacı, eser sahiplerinin sadece mali haklarının değil; manevi haklarının da korunmasıdır.⁷⁷

Humphrey de Cassin’in teklifini reddedenler arasındadır. Zaten hazırlık komitesinin ilk oturumunda da Fransız tasarısı reddedilmiştir. Aynı anda devam eden AİHÖB’ün hazırlık çalışmalarında ise Fransa’nın, yazar haklarını dâhil etme mücadelesi başarıyla sonuçlanmıştır. ABD, sürecin tamamında koruma ögesinin İHEB’de yer almasına karşı çıkmıştır. Latin Amerika ülkeleri ise olumlu yönde oy kullanmıştır. Hazırlık komitesinin üçüncü oturumu sürerken AİHÖB’de koruma ögesi resmi olarak tanınmıştır. İHEB’de ise üçüncü oturumun sonunda bile benzer bir hükmün metinde yer alması kabul edilmemiştir. Küba, Meksika ve Fransa liderliğinde toplanan üçüncü komite ise ABD, Birleşik Krallık ve Avustralya’nın muhalefetine rağmen koruma unsurunun da eklendiği yeni bir taslağı görüşmeyi onaylamıştır. Korumaya ilişkin tartışmalarda madde metninde değişikliğe gidilmesinin ötesinde, doğrudan hükmün varlığına ilişkin itirazlar öne sürülmüştür. Bu ise uluslararası insan hakları belgeleri tarihinde eşine rastlanmamış bir durumdur.⁷⁸

Cassin’in teklifi tamamen kabul edilmemiştir. Metnin son halinde mucit hakları dışlanmış, sadece yazar hakları korunmuştur. Aslında her türlü iş için adil ücret alma hakkı 23. maddenin 3. fıkrasında tanınmıştır. Şu halde 27. maddenin 2. fıkrasının getirdiği yenilik, yazarların eserlerinden kaynaklanan manevi haklarının korunmasıdır.⁷⁹

Telif haklarının insan haklarından sayılıp sayılamayacağı tartışmasının yanında; tüm insanları değil belli bir kategorideki insanları ilgilendiren bir hükmün

⁷⁶ Shaver, **a.g.e.**, s. 144.

⁷⁷ Schabas, **a.g.e.**, s. 880.

⁷⁸ Shaver, **a.g.e.**, 144-146.

⁷⁹ **A.e.**, s. 144-145.

evrensellik iddiasındaki bir bildirgede yer alması, koruma ögesine karşı muhalefeti güçlendirmiştir. Koruma ögesi, tüm muhalefete rağmen nihayetinde İHEB’de yer alabilmişse de evrenselliği sağlama çabası, maddenin lafzına yansımış ve ilginç bir hüküm ortaya çıkmıştır.⁸⁰ “Herkesin, yazarı olduğu eser üzerinde” sahip olduğu mali ve manevi hakları koruma altına alınmıştır.

Koruma ögesine ilişkin süregelen tartışmanın temelinde, iki hukuk sisteminin telif hakkına yaklaşımları arasındaki fark bulunmaktadır. Anglo-Sakson hukuk sisteminde eser sahiplerine birtakım hakların tanınması tamamen ekonomik gerekçelere dayanır. Burada amaç, yaratıcılığın teşvik edilmesidir. Kıta Avrupası geleneğinde ise eser, yaratıcısının kişiliğinin bir uzantısı olarak görülür. Doğal hukuk yaklaşımı; yazarın, eser üzerinde Anglo-Sakson sistemindekilere ek olarak başka birtakım vazgeçilemez ve devredilemez haklara sahip olmasını gerektirir. Bu nedenle Kıta Avrupası hukuk sisteminde yazar hakları da insan haklarındandır. Bu açıdan bu sistemin parçası olan ülkelerin koruma ögesinin İHEB’de yer almasını istemesi makul görünmektedir. Anglo-Sakson yaklaşımında ise bu konu daha çok ekonomi ve ticaret hukukunu ilgilendirir.⁸¹

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve AİHÖB’ün hazırlık çalışmaları sürerken telif haklarını düzenleyen, birbirine rakip iki uluslararası sözleşme de gündeme gelmiştir. Bunlar Telif Hakları Evrensel Sözleşmesi (THES) ile Bern Sözleşmesi’dir.⁸² Daha korumacı bir yaklaşımla kaleme alınan Bern Sözleşmesi, Avrupa ülkeleri ve bunların sömürgeleri tarafından; daha esnek olan THES ise ABD, Latin Amerika ülkelerinin çoğu ve Sovyet bloğu tarafından desteklenmiştir.⁸³ Bern Sözleşmesi’ne göre telif hakları yazar yaşadığı sürece ve ölümünden sonraki elli yıl boyunca korunmaktaydı. Bu süre minimum olarak belirlenmiştir. Değişiklik sadece sürenin uzatılması yönünde yapılabilir.⁸⁴ THES’te ise yazarın ölümünden sonraki korumanın

⁸⁰ A.e., s. 148.

⁸¹ A.e., s. 147.

⁸² Maria Green, **Implementation of the International Covenant On Economic, Social and Cultural Rights: Background Paper**, E/C.12/2000/15, 9 October 2000, para. 6.

⁸³ Shaver, a.g.e., s. 147.

⁸⁴ Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, Paris, 24 July 1971, Amended on 28 September 1979, art. 7-1.

süresi yirmi beş yıldır.⁸⁵ Ayrıca Bern Sözleşmesi'nde bütün eserler üzerindeki hakların kendiliğinden korunması söz konusuyken, THES'e göre bu koruma gerekli resmi işlemlerin yapılmasıyla sağlanabilir.⁸⁶

Bilimsel gelişmeye katılma hakkının uluslararası hukuk metinlerine dâhil edildiği eski dönemde, fikri mülkiyet korumasının günümüzdeki kadar kapsamlı olmaması da iki hak arasındaki olası çatışmayı görünmez hale getirmiştir. Günümüzde ise uluslararası düzlemde telif hakları koruması oldukça güçlendirilmiştir.⁸⁷ Koruma adeta otomatik bir hale gelmiştir. Şekle, süreye, telif hakkının konusu olan esere dair kısıtlamaların olabildiğince kaldırılması yönündeki irade TRIPS'te ifadesini bulmaktadır.⁸⁸

Çin temsilcisi Chang eser üzerindeki hakların korunmasının, sadece eser sahiplerinin değil herkesin lehine olduğunu belirtmiştir. Ona göre eserin özgün içeriğine erişimin sağlanması, eser sahibi layıkıyla korunduğu sürece mümkündür.⁸⁹ Eserin aslının muhafaza edilmesi ise herkesin yararınadır.⁹⁰

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin hazırlanma hikâyesi göstermektedir ki 27. maddenin metne konulmasıyla güdülen kaygı, sadece toplumun seçkin tabakasının değil herkesin kültürel yaşama katılabilmesi ve yeni teknolojilerden yararlanabilmesidir. Bilim ve kültürün nimetleri herkes için her anlamda ulaşılabilir olmalıdır. Bunu gerçekleştirmek için yola çıkan taraflar, bilim ve kültüre erişimin evrensel bir insan hakkı olarak tanınmasını sağlamakla kalmayıp varlığı bu amacı gerçekleştirmeye adanacak olan UNESCO'nun kurulmasını sağlamıştır. Eser sahiplerinin korunması ise birçok tartışmadan sonra bu hükme eklenmiştir. Bu aşamada, İHEB'in 27. maddesinin fikri mülkiyet hukukuna temel teşkil etmek için hazırlanmadığı; hatta asıl amacının fikri mülkiyet mantığıyla tamamen çatıştığı ileri sürülmüştür.⁹¹ Ancak, sonuç olarak, iki tür hakkın aynı maddede düzenlenmesi,

⁸⁵ Universal Copyright Convention, Geneva, 6 September 1952, art. IV/2.

⁸⁶ Shaver, **a.g.e.**, s. 148.

⁸⁷ **A.e.**, s. 149.

⁸⁸ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), Amended on 23 January 2017, Part 2, Section 1.

⁸⁹ Shaver, **a.g.e.**, s. 151, dipnot 122.

⁹⁰ Schabas, **a.g.e.**, 2740.

⁹¹ Shaver, **a.g.e.**, s. 136.

ikisinin birbiriyle uyumlu olduğu ve bu uyum çerçevesinde yorumlanması ve korunması gerektiğine dayandırılabilir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni hazırlayan Batılı devletler ile sosyalist devletler arasında insan haklarına bakış açısından önemli farklılıklar bulunması, zorluklara neden olmuş ve çalışmanın sonuçlanmasını geciktirmiştir. İHEB'in hazırlıkları başladığında Soğuk Savaş'ın ilk işaretleri belirmiştir.⁹² Döneme hâkim olan şartlar düşünüldüğünde İHEB'in kabul edilmesi, aslında diplomatik bir başarı sayılmalıdır.⁹³ Bu başarıda, İnsan Hakları Komisyonu'na başkanlık eden Eleanor Roosevelt'in büyük payı vardır.⁹⁴

C. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

1. Genel Bilgiler

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 16 Aralık 1966'da BMGK'de kabul edilmiş ve imzaya açılmıştır.⁹⁵ 3 Ocak 1976'da yürürlüğe girmiştir. Herkesin ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını düzenleyen tek uluslararası sözleşme olması nedeniyle önemlidir. Taraf devletler için bağlayıcı niteliktedir. Bu haliyle, İHEB'de ancak birkaç maddede yer bulan ikinci kuşak hakları daha ileriye taşımış ve bunların güvencesi olmuştur. Ancak bu güvencenin yeterli olmadığı düşünülebilir. ESKHS'nin taraf devletlerin yükümlülüğünü düzenleyen 2. maddesi yumuşak üslubu nedeniyle eleştirilmiştir⁹⁶. Bu maddeye göre taraf devletler, buradaki hakların aşamalı olarak gerçekleştirilmesi için tedbir almalıdır.⁹⁷ Bu ifade, devletler tarafından ESKHS'de yer alan hakların gerçekleştirilmesi için derhal çalışmalara başlanmasına gerek olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Limburg⁹⁸ ve Maastricht⁹⁹

⁹² Aybay, **a.g.e.**, s. 8.

⁹³ **A.e.**, s. 9.

⁹⁴ **A.e.**, s.12.

⁹⁵ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), A/RES/2200(XXI) A, 16.12.1966.

⁹⁶ Algan, **a.g.e.**, s. 178.

⁹⁷ ICESCR, Part II, art. 2.

⁹⁸ United Nations, "The Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", **Economic, Social and Cultural Rights Handbook for National Human Rights Institutions**, New York and Geneva, 2005, para. 8, 16, 21.

⁹⁹ United Nations, "The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights", **Economic, Social and Cultural Rights Handbook for National Human Rights Institutions**, New York and Geneva, 2005, II/8-9.

ilkeleri, devletlerin ilgili önlemleri hemen alması gerektiğini vurgulayarak bu yorumun yerinde olmadığını göstermiştir. ESKHK de taraf devletlerin yükümlülüklerine açıklık getirdiği 3. genel yorumunda, ESKHS'nin bazı maddelerinin derhal uygulanmaya elverişli olduğunu belirtmiştir. Bilim özgürlüğünün düzenlendiği 15. maddenin 3. fıkrası bu hükümlerdendir.¹⁰⁰

Bütün çabalara rağmen ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleştirilmesi ve bunun denetlenmesi hala çözüme kavuşturulamamış bir sorundur. İkizi olan MSHS'ye göre daha zayıf bir denetim mekanizmasına sahip olan ESKHS bu nedenle eleştirilmiştir.¹⁰¹ Gerçekten de taraf devletlerin ESKHS açısından tek yükümlülüğü, kendi ülkelerinde, ilgili alanlarda yaşanan gelişmeleri raporlamak ve BM Genel Sekreterine sunmaktır. Genel Sekreter, bu raporların birer örneğini, incelenmek üzere, Ekonomik ve Sosyal Konsey'e göndermekle görevlidir.¹⁰² Konsey, ilk başta, ESKHS'nin uygulanması konusunda kendisine yardımcı olması için görevlendirdiği çalışma grubunu, daha sonra Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK) olarak yeniden düzenlemiştir.¹⁰³ ESKHK'nin BM bünyesindeki diğer komitelerden farklı olarak, doğrudan ilgili sözleşmeyle kurulmadığına, bunun yerine bir BM organı tarafından kurulduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁰⁴

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, insan hakları alanında uzman olan on sekiz kişiden oluşmaktadır.¹⁰⁵ ESKHK, Konsey'e ESKHS'nin 21 ve 22. maddeleri kapsamında kendisine verilen görevleri yerine getirebilmesi için destek olacaktır. Bu cümleden olmak üzere ESKHK, taraf devletler ve uzman kuruluşlar tarafından hazırlanan raporlara ilişkin görüş ve önerilerini Konsey'e bildirmekle yükümlüdür.¹⁰⁶ ESKHK'nin diğer bir görevi ise ESKHS'de yer alan hakların içeriğini

¹⁰⁰ United Nations Economic and Social Council, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant)**, E/1991/23, 14 December 1990, para. 5.

¹⁰¹ Algan, **a.g.e.**, s. 176; Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁰² ICESCR, Part IV, art. 16.

¹⁰³ The Economic and Social Council, **Review of the composition, organization and administrative arrangements of the Sessional Working Group of Governmental Experts on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**, E-RES-1985-17, 28 May 1985, (a).

¹⁰⁴ Algan, **a.g.e.**, s. 181.

¹⁰⁵ The Economic and Social Council, **a.g.b.**, (b).

¹⁰⁶ **A.g.b.**, (f).

somutlaştırmak amacıyla “genel yorum” denilen belgeleri hazırlamaktır. Genel yorumlar, bağlayıcı değil, taraf devletlere yol gösterici nitelikteki belgelerdir.¹⁰⁷ Bununla birlikte genel yorumlar, normatif kapsamı belirsiz olan hakların aydınlatılması için önemlidir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin tarihsel olarak üstlendiği son görev ESKHS’nin Seçmeli Protokolü kapsamında bireylerin ve grupların, ESKHS’deki haklarının taraf devletler tarafından ihlal edildiğine dair bildirimleri¹⁰⁸ incelemektir.¹⁰⁹

2. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 15. Maddesinin İncelenmesi

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin, BGKYH’yi düzenleyen 15. maddesinin resmi çevirisi şu şekildedir:¹¹⁰

1. Bu Sözleşme’ye Taraf Devletler, herkesin:

(a) Kültürel yaşama katılma hakkına;

(b) Bilimsel ilerlemeden ve uygulamalarından yararlanma hakkına;

(c) Kendisinin yarattığı herhangi bir bilimsel, edebi ya da sanatsal üründen doğan maddi ve manevi çıkarların korunmasından yararlanma hakkına sahip olduğunu kabul ederler.

2. Bu Sözleşme’ye Taraf Devletlerin, bu hakkın tam olarak kullanılmasını sağlama yönünde alacakları tedbirler, bilim ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yayılması için gerekli olan tedbirleri kapsayacaktır.

3. Bu Sözleşme’ye Taraf Devletler, bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyetler için gerekli özgürlüğe saygı göstermekle yükümlüdürler.

4. Bu Sözleşme’ye Taraf Devletler, bilimsel ve kültürel alanda uluslararası işbirliğinin ve temasların özendirilmesinden ve geliştirilmesinden doğacak yararları kabul ederler.

¹⁰⁷ Algan, **a.g.e.**, s. 186-187.

¹⁰⁸ “Communications” sözcüğü “başvurular” olarak çevrilmiştir. Bkz. **Mehmet Semih Gemalmaz, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri-Uluslararası Sistemler**, C: II, İstanbul, Legal, 2010, s. 54.

¹⁰⁹ Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, A/RES/63/117, 10 December 2008, art. 2.

¹¹⁰ **RG**, S. 25196, T. 11.08.2003.

Görüldüğü üzere gerek İHEB gerek ESKHS bilimsel gelişmeye katılma hakkını hem eser sahiplerinin haklarıyla hem de kültürel yaşama katılma hakkıyla beraber ele almaktadır. Ancak ESKHS, İHEB'den farklı olarak, devletlerin bu haklar karşısındaki yükümlülüklerini de belirlemiştir.¹¹¹

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin hazırlanması sırasında, BGKYH'nin metne dahil edilmesine ilişkin tartışmaya rastlanmamaktadır. İHEB'in 27. maddesinin 1. fıkrasında yer alan ve maddenin erişim ögesi olduğu belirtilen BGKYH, ESKHS'nin 15/1-b maddesindeki yerini sorunsuzca almıştır.¹¹² Ancak koruma ögesi olduğu belirtilen eser sahiplerinin hakları, 1951 ve 1952 tarihli taslaklarda yer bulamamıştır. 1957 tarihli taslağa ise uzun tartışmalar sonucu girebilmiştir.¹¹³ Aslında, sosyalist devletler mülkiyetin her türüsüne ilişkin düzenlemeler gibi, fikri mülkiyetin de ESKHS'de yer almasına karşı çıkmıştır. Ancak fikri mülkiyet haklarının 15. maddede yer alan diğer haklarla yakından ilgili olması nedeniyle, bunlara da maddede yer verilmesi gerektiği görüşü baskın çıkmıştır. Eser ve icat sahiplerinin mali ve manevi haklarının korunması, kültürel yaşama ve bilimsel gelişmeye katılmanın ön şartları olarak görülmüştür.¹¹⁴ Bu durum, İHEB'in yayımlanmasından sonra bile koruma ögesine ilişkin tartışmaların son bulmadığını göstermiştir. Nihayetinde 1966'da kabul edilen ESKHS'de hem erişim hem de koruma ögesi yer almıştır. İki belgeyi de hazırlayan temsilcilerin erişim ve koruma ögeleri arasında çıkacak çatışmaları öngörememiş olması, şaşırtıcı bulunmuştur. Bilimsel gelişmeye temel bir insan hakkı olarak bakan bu kişiler, koruma haklarını da kişi hakları olarak görmüş; tüzel kişilerin de bu haklara sahip olabileceğini hesaba katmamıştır.¹¹⁵

¹¹¹ Chapman, **a.g.e.**, s. 4.

¹¹² Green, **a.g.e.**, para. 19-20.

¹¹³ **A.e.**, para. 21-43.

¹¹⁴ Chapman, **a.g.e.**, s. 6.

¹¹⁵ Green, **a.g.e.**, para. 45.

İKİNCİ BÖLÜM

BİLİMSEL GELİŞMEYE KATILMA VE BUNDAN YARARLANMA HAKKININ İÇERİĞİ

I. İsimlendirme ve Kavramlar

A. Hakkın İsimlendirilmesi

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkının neredeyse hiç işlenmediği, hakkın içeriğinin aydınlatılmasına dair girişimlerin yakın geçmişte başladığı daha önce belirtilmişti. Öyle ki normatif içeriğinin ne olabileceğine dair teorilere geçmeden önce hakkın nasıl isimlendirileceğinin dahi tartışılması gerekmektedir. Hakkın genel kabul gören kısa bir ismi bulunmaması nedeniyle, bu çalışmada, “BGKYH” kısaltması kullanılmıştır. AİHÖB’ün 13 ve San Salvador Protokolünün 14. maddesinin başlıkları “kültürden yararlanma hakkı” şeklinde çevrilebilir. Ancak bu başlık daha genel bir kavrama işaret ettiğinden, BGKYH özelinde yol gösterici değildir. İHEB’de ve ESKHS’de ise maddelere başlık konulmamıştır.

Geçmişte, bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma ifadesi, maddenin içeriğine uygun olarak, kültür hakkını ve bilgiye erişim hakkını çağrıştırmıştır.¹ UNESCO’nun 1968 tarihli bir belgesinde, bireyin kültür hakkı; sanata ve edebiyata erişme, bilimsel gelişmeye katılma ve bu gelişmeden faydalanma, kültürel yaşamın zenginleşmesine katkıda bulunma haklarını içerecek şekilde ele alınmıştır.² Kültürel hakların içeriğinin, bireylerin ve toplumların refah seviyesine göre değişebileceği belirtilmiştir.³

Günümüzde kültürel haklar dendiğinde, akıllara, MSHS’nin “azınlıkların korunması” başlıklı 27. maddesi gelmektedir.⁴ Bu maddeye göre “etnik, dinsel ya da

¹ Shaver, **a.g.e.**, s. 153.

² B. Boutros-Ghali, **The Right to Culture and the Universal Declaration of Human Rights**, Meeting of Experts on Cultural Rights as Human Rights, UNESCO, Paris, 10 July 1968, para. 1.

³ Boutros-Ghali, **a.g.e.**, para. 4.

⁴ Shaver, **a.g.e.**, s. 153.

dil azınlıklarının bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup olan kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme, ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakılmayacaklardır.”⁵ Bu maddede bahsi geçen hak, kültürel kimlik hakkıdır ve kültürel haktan farklıdır. Kültürel hakların, kültürel kimlik hakkını kapsadığı söylenebilir. Kültürel kimlik hakkı, belirli bir kültüre mensup olmaktan kaynaklanan haklardır ve o kültürün mensuplarına tanınmıştır. Oysa herkesin kültürel hakları vardır. ⁶

Kültürel yaşama katılma hakkıyla azınlıkların kültürel haklarının korunması meselesinin birbiriyle ilgili olduğu şüphesizdir ancak bunların birbirine karışması önlenmelidir. Bu nedenle, Shaver, İHEB’in 27. maddesine kısaca “bilim ve kültür hakkı” (*the right to science and culture*) denilmesini önermiştir. Yazara göre bu deyim, hem bilim ve sanatın birbirinden ayrılmazlığını hem de erişim ve koruma öğeleri arasındaki bağlantıyı yansıtır niteliktedir.⁷ Bu deyim, bazı yazarlar tarafından kabul görmüştür.⁸ Ancak literatürde hakka verilen isimler değişmektedir. Plomer, “bilime erişim hakları” (*rights of access to science*) ifadesini tercih etmiştir.⁹ Bu çalışmada olduğu gibi, hakkı, İHEB’de ve ESKHS’de geçen ifadesiyle isimlendirenler de vardır.¹⁰

B. Bilim ve Kültür

Bilim ve kültür, gerek İHEB’in 27. maddesinin metninde gerek UNESCO isminde ayrı ayrı yer almıştır. Aslında; bilim, doğal olarak kültür kavramının içinde görüldüğünden “bilim” (*science*) sözcüğü, kuruluşun adına daha sonra eklenmiştir.¹¹

⁵ RG, S. 25175, T. 21.07.2003.

⁶ Algan, a.g.e., s. 30.

⁷ Shaver, a.g.e., s. 154.

⁸ Bkz. Shaheed, *The right to the benefits*, b.a.; Shaheed, *Copyright Policy*, b.a.; Mikel Mancisidor, “Is There Such a Thing as a Human Right to Science in International Law?”, *Esil Reflections*, Vol: 4, No: 1, 7 April 2015, b.a.,

⁹ Plomer, a.g.e., b.a.

¹⁰ Cristian Timmermann, “Sharing in or benefiting from scientific advancement”, *Science and Engineering Ethics*, Vol: 20, No: 1, 2014, s. 111-133; Amrei Müller, “Remarks on the Venice Statement on the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and its Applications (Article 15(1)(b) ICESCR)”, *Human Rights Law Review*, Vol: 10, No: 4, 2010, s. 765-784; Gran v.d., “A Child’s right to enjoy benefits of scientific progress and its applications”, *International Journal of Children’s Rights*, No:21, 2013, s. 323-344;

¹¹ Shaver, a.g.e., s. 143, dipnot 81.

Gerçekten de bilim ve kültürden sınırları belirlenmiş iki ayrı hak olarak bahsetmek güçtür.¹² Nitekim bunlar, bildirge ve sözleşmelere paralel olarak birçok yerde beraber anılan kavramlardır. Örneğin 1966 tarihli Kültürde Uluslararası İşbirliğinin İlkeleri üzerine Bildirgenin. 3. maddesine göre kültürel alandaki işbirliği; eğitim, bilim ve kültüre ilişkin entelektüel ve yaratıcı faaliyetin her türlüünü kapsamaktadır.¹³ Bildirgenin 4. maddesinde işbirliğinin amacının; “bilgiyi yayma ve kültürü zenginleştirmek”, “herkesin bilgiye erişmesini, sanattan ve edebiyattan faydalanmasını, bütün dünyada kaydedilen bilimsel gelişmeyi ve yararlarını paylaşmasını, kültürel yaşamın zenginleşmesine katkıda bulunmasını sağlamak” olduğu belirtilmiştir.¹⁴ Boutros-Ghali¹⁵ de, bireyin kültür hakkından; bilgi, sanat ve kültüre erişimin, bilimsel gelişmede yer alma ve bundan yararlanmanın anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁶

Bilim ve kültürü ayıran kesin bir çizgi olduğu söylenemez.¹⁷ Antropolojik açıdan kültür, bir toplumu diğerlerinden ayıran; toplumsal değerlerin, eylemlerin, sanatsal ve bilimsel ürünlerin tümüdür.¹⁸ Kültürel yaşama katılma bağlamındaki kültür de entelektüel gelişmenin ve yaratıcı faaliyetin her türlüünü kapsayan, bilimi ve sanatı tüm alt dallarıyla içine alan bir üst kavramdır.¹⁹ ESKHK de 21. genel yorumunda, kültürün çok farklı tanımları olduğunu belirttikten sonra, kültürün, insanın varlığının bütün tezahürlerini kapsayan geniş bir kavram olduğunu belirtmiştir. ESKHK’ye göre kültür, bireyler ve toplulukların etkileşimde bulunduğu bir süreçtir.²⁰

C. Bilimsel Gelişme ve Uygulamaları

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 15. maddesinde, “teknoloji” yerine “bilimsel gelişmenin uygulamaları” (*scientific*

¹² A.e., s. 156.

¹³ UNESCO, **Declaration of the Principles of International Cultural Co-operation**, Paris, 4 November 1966, art. 3.

¹⁴ UNESCO, **a.g.b.**, art. 4.

¹⁵ BM’nin altıncı genel sekreteridir. Bkz.: United Nations Secretary-General, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/sg/en/content/boutros-boutros-ghali>, 7 Mayıs 2019.

¹⁶ Boutros-Ghali, **a.g.e.**, para. 1.

¹⁷ Shaver, **a.g.e.**, s. 156.

¹⁸ Algan, **a.g.e.**, s 29.

¹⁹ A.e.

²⁰ **General Comment No: 21**, para. 10-12.

progress and its applications) ifadesi kullanılmıştır. Bu durumu inceleyen Chapman, o dönemin bilim-teknoloji anlayışına açıklık getirmiştir:²¹ BGKYH'nin hukuki metinlere ilk defa girdiği dönemde, temel bilimler ile teknolojinin birbirinden tamamen ayrıldığı görülmektedir. Teknoloji, o zaman için, gündelik problemlere çözüm getirme çabasının ürünü olarak algılanmıştır. Kâr amacıyla teknoloji geliştirenler, temel bilimlerin bilgisinden faydalandığı ancak bu bilgiye katkıda bulunmadığı için devletler teknolojiyi geliştirenleri değil, temel bilimlerdeki araştırmaları desteklemeyi tercih etmiştir. Yine bu dönemde bilimsel gelişme, kalkınmanın aracı olarak görülmüştür. İnsan haklarını düzenleyen belgelerde de bu olumlu algının yansımaları fark edilmektedir. Örneğin ESKHS'nin 15. maddesinde bilimsel gelişme ve uygulamaların faydalarından bahsedilmiş; zararlarından veya kötüye kullanımından sakınılması gibi olumsuz ifadeler yer verilmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan bilim destekli yıkımlardan sonra ve devletlerin silah teknolojileriyle boy gösterdiği böyle bir dönemde bilimsel gelişmeye bu denli olumlu bir yaklaşım şaşırtıcı olabilir. Ancak yukarıda açıklandığı üzere bilim ve uygulamaları arasında katı bir ayırım yapılmış, bu ayırmda bilim olumlu tasvir edilirken; zararların kaynağı olarak, kötü amaçlı uygulamalar gösterilmiştir.²² Bu anlayışın temelinde, bilimsel araştırmanın, doğası gereği sadece bilgi edinmeyi amaçladığı düşüncesi bulunmaktadır. Elde edilen bilgi her zaman insanlığın gelişmesine hizmet etmeyebilir. Geleneksel anlayışın aksine günümüzde devletlerin bir bilimsel araştırmayı desteklemesi, sağlayabileceği faydaya değil bilimsel değerine bağlıdır.²³

Venedik Bildirgesi'nin, BGKYH ile günümüzdeki bilimsel gelişmeler arasındaki ilişkisini açıklayan 3. maddesinde, gelişmenin hem olumlu hem olumsuz sonuçlara yol açtığına dair bazı örnekler verilmiştir:²⁴

“Küreselleşme bağlamında bilgi üretiminin hızlanması, insan hakları üzerindeki etkilerini, hem pozitif hem negatif yönde artırdı, devletler arasında ve devletlerin kendi içlerinde ve nesiller arasında eşitsizliklerle sonuçlandı. Birbiriyle çatışan ve aşağıdakileri de kapsayan bu akımlardan birçok örnek belirledik:

²¹ Chapman, **Towards an Understanding**, s. 7.

²² **A.e.**, s. 7

²³ **A.e.**, s. 7-8

²⁴ Venice Statement, art. 3.

- i. Gıda üretimi alanında, bilimsel gelişmeler tarımsal üretimi önemli derecede artırmasına rağmen, aynı zamanda ürünlerin genetik çeşitliliğini azaltabiliyor, yoksul çiftçiler ile büyük çaptaki üreticiler arasındaki uçurumu büyütebiliyor, böylece beslenme hakkını etkileyebiliyor.
- ii. Tıptaki bilimsel gelişmeler daha fazla hastalığın tedavi edilmesine ve yaşam kalitesinin artmasına katkıda bulundu. Ancak bu gelişmeler esasen insanların sağlık gereksinimleriyle örtüşmeyen piyasa anlayışı tarafından yönlendiriliyor ve bu nedenle sağlık hakkını etkiliyor.
- iii. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler; eğitim, ifade özgürlüğü ve ticarete dair imkânları artırdı. Ama bunlar aynı zamanda “dijital uçurumu” genişletti, mahremiyetin ihlal edilmesine, nefret suçuna teşvik edilmesine ve sansüre olanak tanıdı. Bu nedenle kültürel çeşitliliğin yanı sıra bütün insan haklarını etkiledi.”

Verilen örneklerde bilimsel gelişme, yararlı olmakla beraber insan haklarını tehdit edebilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bilimsel araştırmaların insanlığın lehine, insan haklarının temel ilkelerine uygun bir biçimde yürütülmesi gerekir. Bu bağlamda bilimsel faaliyetin öncelikle insan onuruyla bağdaşması gerektiği vurgulanmıştır.²⁵ Bilimsel gelişmenin, insanlığın kalkınması ve insan haklarının etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi sürecinde kilit öneme sahip olduğu ortadadır. Ancak temel ilkelere uyulmadığında bilimsel gelişmenin, insan hayatı aleyhinde de olabileceği görülmüştür.²⁶ Venedik Bildirgesi, bu nedenle, hakkın normatif içeriğinden olmak üzere, bilim ve bilimsel uygulamaların kötüye kullanılmasından ve yan etkilerinden korunma hakkına da yer vermiştir. Kök hücre araştırmaları, nanoteknoloji, nükleer enerji, genetiği değiştirilmiş organizmalar, iklim değişikliği, yeniden kullanılabilen jenerik tohumlar ve klonlama, günümüzün tartışmalı bilimsel faaliyet konularıdır. Bildirgeye göre, böyle faaliyetler açısından etki değerlendirmesi kavramı, bilimsel gelişmenin bir parçası olarak görülmelidir.²⁷

İnsan onuruyla bağdaşmayan bilimsel faaliyet ve teknolojiyle ilgili olarak UNESCO’nun 1997 tarihli İnsan Genomu ve İnsan Hakları Üzerine Evrensel Bildirge zikredilebilir.²⁸ Bildirgede, genetik araştırmaları ve bunların uygulamalarının insan

²⁵ Chapman, **a.g.e.**, 11.

²⁶ **A.e.**, 11.

²⁷ Venice Statement, art. 13/c.

²⁸ UNESCO, **Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights**, Resolution 53/152, 9 December 1998.

onuru, haklar ve özgürlüklerle uyumlu olması öngörülmüştür (m. 2/d). Genetik farklılıklar üzerinden ayrımcılık yapılması yasaklanmıştır (m. 11). Bununla beraber araştırma özgürlüğünün varlığına da işaret edilmiştir (m. 2/d). Böylece bilimsel faaliyetin olası tehlikeleri karşısında; insan onuru, düşünce özgürlüğü ve diğer insan hakları arasında bir denge kurulmuştur. Devletler hem faaliyet için gerekli entelektüel ve fiziksel ortamın oluşturulmasıyla hem de faaliyetin insan haklarına uygun bir şekilde yürütülmesinin sağlanmasıyla yükümlü tutulmuştur. Bildirge’de, BGKYH’ye paralel olarak genom alanındaki her türlü gelişmeden herkesin yararlanmaya hakkı olduğu belirtilmiştir (m. 15).

UNESCO’nun 2005 tarihli Biyoetik ve İnsan Hakları Üzerine Evrensel Bildirgesi de benzer bir konuyu düzenlemektedir.²⁹ Bildirgenin “İnsan onuru ve insan hakları başlıklı 3. maddesinde bireyin çıkarlarının ve refahının, bilim veya toplumun çıkarlarına göre öncelikli olması gerektiği belirtilmiştir.³⁰ Devamında, bilimsel bilginin, tıbbın ve teknolojilerin uygulanmasında ve bunların ilerletilmesinde bireylerin olabildiğince az zarar görmesinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir (m. 4). Mahremiyet ve gizliliğin korunması da hüküm altına alınmıştır (m. 9).

Avrupa Konseyi bünyesinde ise 1997 tarihli “Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi” bu konuyu düzenlemektedir.³¹ Bu sözleşme, biyoloji ve tıp alanlarında yapılan çalışmalarda, insan onuruna, insan hakları ve özgürlüklerine uygun şekilde davranılmasını güvence altına almaktadır (m. 1). Bireyin çıkarının toplumun çıkarına üstünlüğü ilkesi, bu belgeye de hâkimdir (m. 2). Sözleşme, insan deneklerin haklarını korumaya yönelik hükümler de içermektedir (m. 16). İnsan genomu (m. 13) ve embriyosu üzerindeki çalışmalara da birtakım kısıtlamalar getirmektedir (m. 14).

²⁹ UNESCO, **Universal Declaration on Bioethics and Human Rights**, 32 C/Resolution 24, 19 October 2005.

³⁰ Türkçe çevirisi için bkz. Biyoetik ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, (Çevrimiçi) unesco.org.tr, 20 Mart 2019.

³¹ Council of Europa, **Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine**, Oviedo, 4.IV.1997; RG, S. 25439, T. 20.04.2004.

İnsan onuru kavramının belirsizliği, onun bilimsel faaliyette etkili bir ölçüt olmasını engellemektedir. İlgili belgelerde, insan onurunun ne olduğu, neyden kaynaklandığı, ne zaman bilimsel faaliyetin insan onurunu zedeleyeceği belirtilmemiştir. Bu durumda hukuka aykırılığı tespit etmek de zorlaşmaktadır.³²

D. Katılma ve Yararlanma

1. Bilimsel Gelişmeye Katılma

Bilimsel gelişmeye katılma, bilimsel faaliyette bulunma olarak anlaşılabilir. Bu hak, herkese tanınmıştır. O halde bilim insanların yanı sıra, bilimle bir meslek ilişkisi olmayan insanların da bu hakka sahip olması gerekir. “Vatandaş bilimi” (*citizen science*)³³ kavramı, katılma ögesine dayandırılabilir.

Tarihe bakıldığında bazı önemli buluşların, profesyonel olarak bilimle uğraşmayan, sıradan kişiler tarafından yapıldığı görülmektedir. Ancak bilimsel faaliyetin kurumsallaştığı 19. yüzyıldan itibaren bu kişiler bilim sahasından dışlanmıştır. Son yıllarda ise gelişen teknoloji sayesinde, kişilerin bilimsel faaliyete katılma olanağı ve oranı artmıştır. Profesyonel olmayan kişilerin bilimsel faaliyete aktif olarak katılmasına vatandaş bilimi denmektedir. Bilimsel gelişmeye halkın katılımı (*public participation in scientific research-PPSR*), profesyonel kişilerin yaptığı çalışmalarda deney olmak şeklinde de gerçekleştirilebilir.³⁴

Vatandaş biliminin bilimsel gelişme için büyük önem taşıdığı; ancak ahlaki ve hukuki problemleri de beraberinde getirdiği belirtilmiştir.³⁵ Bu kişilerin sömürülme ihtimali, yapılan çalışmaların bilimsel geçerlilik ve etik açılarından değerlendirilmesini sağlayacak mekanizmaların yeterliliği, aydınlatılmış onam, kişisel verilerin korunması, fikri mülkiyet hakları, fiziksel, psikolojik ve diğer riskler, özel hayatın gizliliği problemleri noktalardan bazılarıdır. Bu yüzden vatandaş bilimi faaliyetinin, ilkelerle düzenlenmesi gerekmektedir. Bu ilkelerin belirlenmesinde ise

³² Chapman, **a.g.e.**, s. 12.

³³ Oxford Living Dictionaries, (Çevrimiçi)

https://en.oxforddictionaries.com/definition/citizen_science, 7 Mayıs 2019.

³⁴ Effy Vayena, John Tasioulas, ““We the Scientists”: a Human Right to Citizen Science”, **Philosophy & Technology**, Vol: 28, No: 3, 2015, s. 479.

³⁵ Vayena, Tasioulas, **a.g.e.**, s. 480.

bütün paydaşlara, özellikle vatandaş bilim insanlarına (*citizen scientists*) söz hakkı tanınmalıdır.³⁶

Son zamanlarda BGKYH'ye ilişkin çalışmaların artmasına rağmen hakkın önemli bir boyutu olan, herkesin bilimsel çalışmaya aktif olarak katılma hakkının ihmal edilmesi eleştirilmiştir. Katılma hakkının, bilimsel gelişmelerden yararlanma hakkının çok daha ötesinde olduğu, bilimsel faaliyete katılmanın bizatihi bilimin faydalarından biri olduğu belirtilmiştir.³⁷ Nitekim “Bilimin İlerlemesi için Amerikan Derneği”nin (AAAS),³⁸ BGKYH'yi tanımlamak için yaptığı çalışmada, katılımcılar, bilimin faydalarından birini bilginin ilerlemesi olarak tespit etmiş; bilimsel bilginin, etkili vatandaşlığın (*effective citizenship*) bir gereği olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılara göre bilimsel metod bilgisi, eleştirel ve analitik düşünme yeteneğini geliştirmekte ve bireylerin bilgiyi daha etkili bir şekilde kullanmalarını sağlamaktadır.³⁹

1952 tarihli bir UNESCO belgesinde, kültürel yaşama katılma hakkı bağlamında uzman olmayan, sıradan insanların da bilimsel gelişmeye katılma hakkından bahsedilmiştir. Buna göre bilimsel gelişmeye katılma, belirtilen şekilde aktif olarak gerçekleştirilebileceği gibi, yararlanma şeklinde de gerçekleştirilebilir.⁴⁰ Belgede, katılmanın farklı türleri olabileceğine dikkat çekilmiştir.⁴¹ “Hobi olarak bilim” (*science as a hobby*) başlığında, uzman olmayan kişilerin bilimsel gelişmede nasıl aktif olarak rol alabileceği, katılmanın bireylere ve bilime ne tür faydalar sağlayabileceği, bireylerin buna nasıl teşvik edileceği sorularının düşünülmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴²

³⁶ A.e.

³⁷ A.e., s. 481.

³⁸ American Association for the Advancement of Science (Bilimin İlerlemesi için Amerikan Derneği), (Çevrimiçi) <https://www.aaas.org/>, 7 Mayıs 2019.

³⁹ Margaret Weigers Vitullo, Jessica Wyndham, **Defining the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and Its Applications: American Scientists' Perspectives**, AAAS Science and Human Rights Coalition, 2013, s. 3.

⁴⁰ UNESCO, **Programme for UNESCO 1952: Study of the right to participate in cultural life**, Resolution 4.52, Paris, 2 May 1952, section 2/I.

⁴¹ UNESCO, **a.g.b.**, section 2/VI-A.

⁴² **A. b.**, section 2/VI-C.

Bilimsel faaliyete katılma, katılımın seviyesine göre drtl başlıkta incelenmiştir. Bunlar: ⁴³

1. Profesyoneller tarafından yürütülen bir projeye katılma (veri sağlama, gözlem yapma)
2. Profesyoneller tarafından yürütülen bir projeye mali, idari açılardan destek verme
3. Profesyonellerle her alanda ortaklaşa bir proje yürütme
4. Profesyoneller olmaksızın yürütülen projelerdir (*participant led research*).

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkının içeriğinin tam olarak belirlenebilmesi için bu katılım türlerinin anlaşılması önem arz etmektedir. Sıradan insanların bilimsel faaliyette bulunmalarına imkân vermek, bu imkânları genişletmek, bu amaçla insanları temel bilimsel bilgi ve araçla donatmak, hali hazırda faaliyette bulunanlar için fon sağlamak, erişilebilir denetleme mekanizmaları kurmak, yayın araçlarına erişimi sağlamak suretiyle desteklemek, devletlerin BGKYH'ye ilişkin ykmllklerindenidir.⁴⁴ Bu tespit, bilimsel faaliyete katılma hakkının bir pozitif statü hakkı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bir kurum bünyesinde bulunmaksızın bilimsel faaliyette bulunan sıradan kişilerin ne şekilde destekleneceği cevaplanması gereken bir sorudur. Bilimsel ve etik açıdan standartlara uygun ürünler ortaya konabilmesi için bu türden faaliyetleri denetleyebilecek mekanizmalara ihtiyaç vardır.⁴⁵ Bu sayede, vatandaş biliminden umulan faydalar elde edilebilir. Bu mekanizmaların vatandaş biliminin karakteristiğine uygun ve ona özgü olarak oluşturulması gerekir. Aksi takdirde sıradan insanların bilimsel faaliyete katılma potansiyeli olumsuz etkilenebilir. Bilimsel faaliyete katılımın artması sağlanabilirse; bilimin şeffaşlaşması, hesap verebilirliği ve sorumlukların tabana yayılması hususlarında ilerleme kaydedilebilir. Ayrıca bu alanda katılımın artması, diğer alanlardaki katılımın artmasına da katkı sağlayabilir.⁴⁶

⁴³ Vitullo, Wyndham, **a.g.e.**, s. 482.

⁴⁴ **A.e.**, s. 482.

⁴⁵ **A.e.**, s. 482-483.

⁴⁶ **A.e.**, s.483.

2. Bilimsel Gelişmeden Yararlanma

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne göre herkes, bilimsel gelişmeye katılmanın yanı sıra bundan yararlanma hakkına sahiptir. Bilimsel faaliyette bulunmak suretiyle bilimsel gelişmeye katılmanın bizzatı bir yarar olduğu yukarıda belirtilmişti. Şu halde, bu kısımda bahsedilen yararlanmanın, katılmak suretiyle yararlanmaktan farklı olduğu sonucuna varılabilir. Buradaki yararlanma, bilimsel gelişme sürecinde elde edilen, bilimsel faaliyetlerin ürünlerine herkesin erişebilmesi anlamına gelir. İHEB'in hazırlık çalışmalarında bilimsel gelişmeden elde edilecek her türlü maddi menfaate erişim meselesine işaret edilmiştir. ESHKS de herkesin bilimsel ilerlemeden ve bunun uygulamalarından yararlanma hakkı olduğunu hüküm altına almıştır. Kişilerin bu haktan faydalanması için bilimsel gelişmeye bizzat katkıda bulunmuş olması gerekmez.⁴⁷

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı üzerine Venedik Bildirgesi, iki türlü yararlanma olduğunu şöyle vurgulamıştır:⁴⁸

“Beşincisi, ESKHS'nin 15 1(B) maddesi bağlamında “katılma” anlamındaki yararlanma ile “ortak olmak” anlamındaki yararlanma birbirinden farklıdır. Bilimsel gelişmeye katılma, kendi içinde değerlidir ve bilimin sağladığı faydalar hakkaniyetli bir şekilde paylaşılmalıyken, bu hakkın bileşenlerinden hiçbirisi bir diğerinin alternatifi değildir. Bilimsel gelişmeden faydalanma, özellikle temel hakların, en çok da yaşam, sağlık ve beslenme haklarının doğrudan tehdit edildiği durumlarda, sadece katılım olarak ifade edilmemelidir.”

Bilimin uygulamaları ile ilgili kısımda bahsedildiği üzere, maddede teknoloji ifadesi kullanılmamıştır. Bugün, BGKYH'nin normatif içeriğine dair ileri sürülen bütün görüşler de, bu hakkın bilimsel faaliyetin ve teknolojinin ürünlerine erişim hakkını içerdiğini göstermektedir. Teknoloji, kalkınmayla yakından ilişkili bir kavramdır. Teknolojik gelişmeler, bireyler onlara erişebilirse, yaşam standartlarını yükseltebilir. Zaman ve enerjiden tasarruf etmeyi sağlayan ürünler, bireylerin toplumsal hayata daha fazla ve etkili bir şekilde katılmasını olanaklı kılar. Böylece teknoloji, doğrudan veya dolaylı olarak, toplumsal kalkınmayı ve ekonomik büyümeyi

⁴⁷ Chapman, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁸ Venice statement, art. 11.

de olumlu yönde etkiler. Bunun farkında olan devletler, ESKHS'ye taraf olarak, bilimsel gelişmenin ürünlerini herkese ulaştırma yükümlülüğü altına girmiştir.⁴⁹

Chapman, ESKHK'nin sağlık hakkına açıklama getirdiği genel yorumunda, sağlık hakkının gerçekleştirilebilmesi için uyulması gerektiğini belirttiği dört ölçütün, bilim ve teknolojiye yararlanma hakkı için de geçerli olduğunu savunmuştur.⁵⁰ Bu ölçütler; yeterince mevcut, ulaşılabilir, makul ve nitelikli olmaktır:⁵¹

1. Mevcut olma: Hakkın kullanılabilmesi için gereken mal ve hizmetlerin herkese yetecek kadar arz edilmesidir. BGKYH özelinde bunlar, bilimsel faaliyetin ürünleri ve teknolojileridir.⁵²
2. Ulaşılabilir olma: Hakkın kullanılabilmesi için gereken mal ve hizmetler dört açıdan ulaşılabilir olmalıdır. Bunlar ayrımcılık yasağı, fiziksel açıdan ulaşılabilirlik, ekonomik açıdan ulaşılabilirlik ve bilgi edinme hakkıdır.⁵³
3. Makul olma: Arz edilen mal ve hizmetlerin toplumsal açıdan uygunluğunu ifade eder.⁵⁴
4. Nitelikli olma: Arz edilen mal ve hizmetlerin, bilimsel anlamda uygun ve kaliteli olması anlamına gelir.⁵⁵

Bilimsel gelişmeden yararlanma hakkı, çoğunluğun ihtiyaç duyduğu, hayati öneme sahip teknolojilerin maliyetinden bağımsız olarak insanlara ulaştırılmasını gerektirir. Özellikle gelişmemiş ülke ve bölgelerde, bilimsel gelişmeden yararlanmanın sağlanması, birçok hastalığın yayılmasının önüne geçebilir.⁵⁶ Bu bakımdan, BGKYH, sağlık ve ilaç haklarıyla yakından ilişkilidir. Nitekim AAAS'nin çalışmasında, bilimin en sık anılan faydası “sağlık” olarak belirlenmiştir. Bunu; bilginin ilerlemesi, çevrenin daha iyi korunması, eğitimin iyileştirilmesi, daha yerinde

⁴⁹ Chapman, **a.g.e.**, s. 9.

⁵⁰ **A.g.e.**, s. 10.

⁵¹ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **General Comment No. 14 (2000): The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)**, E/C.12/2000/4, 11 August 2000, para. 12.

⁵² **General Comment No. 14**, para. 12 (a).

⁵³ **A.g.b.**, para. 12 (b).

⁵⁴ **A.b.**, para. 12 (c).

⁵⁵ **A.b.**, para. 12 (d).

⁵⁶ Chapman, **a.g.e.**, s. 10.

kamu politikalarının üretilmesi ve hukuki düzenlemelerin yapılması takip etmektedir.⁵⁷

II. Hakkın İlişkili Olduğu Diğer Haklar

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı, yer aldığı hukuk metinlerinde, kültür ve sanat haklarıyla beraber anılmıştır. Bu durumdan, bu hakların birbiriyle yakın bir ilişki içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. UNESCO'nun da ismi ve kuruluş amacı, bu kavramların birbirinden ayrı düşünölemeyeceğini göstermektedir.⁵⁸ Bu duruma BGKYH'ye ilişkin raporunda yer veren BM'nin kültürel haklar özel raportörü, bu hakkın aynı zamanda diğer bazı hakların gerçekleşmesinin ön şartı olduğunu belirtmiştir. Beslenme, sağlık, su, konut, gelişme, sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşama hakları bu haklardandır.⁵⁹ BGKYH'nin temel ilkelerini açıklayan Venedik Bildirgesi'nin 12. maddesi de bağlantılı hakları saymıştır:⁶⁰

Bu hak; sadece ESKHS'nin 15(3) maddesindeki bilimsel araştırma için vazgeçilmez olan özgürlük, 15(1)(c) maddesindeki yazar ve mucit haklarına ek olarak bilim ve teknolojiye erişime gönderme yapılan haklarla (yani 11. maddedeki beslenme hakkı ve 12. maddedeki sağlık hakkı) bağlantılı değildir. Aynı zamanda temiz bir çevre, eğitim, bilgi edinme, işçi hakları, sosyal güvenlik, sürdürülebilir kalkınma, su gibi tam olarak kullanımı için bilime erişimin için bir gereklilik olduğu diğer haklarla da ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır.

Özel raportör, BGKYH'nin, ifade özgürlüğünün yanı sıra, bilgiyi arama, alma ve verme özgürlükleriyle beraber yorumlanması gerektiğini belirtmiştir.⁶¹ Bu belirleme, Venedik Bildirgesi'yle aynı yöndedir. Bildirgenin 13. maddesi normatif içeriğin şu özgürlüklerle uyumlu olmasını önermektedir: Akademik özgürlük, bilim özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, bilgiyi arama, alma ve verme özgürlükleri, dernek kurma ve seyahat özgürlüğü.⁶²

Bilgiye, internete ve bütün iletişim teknolojilerine erişim hakkı da BGKYH ile bağlantılı haklardandır.⁶³ Bilgi ve iletişim teknolojileri, günümüzde ölkelerin

⁵⁷ Vitullo, Wyndham, **a.g.e.**, s. 2, table 1.

⁵⁸ Shaheed, **The right to the benefits**, para. 16-20.

⁵⁹ Shaheed, **a.g.e.**, para. 23.

⁶⁰ Venice Statement, art. 12/d.

⁶¹ Shaheed, **a.g.e.**, para. 21.

⁶² Venice Statement, art. 13/a.

⁶³ Shaheed, **a.g.e.**, para. 36-38.

gelişmişlik düzeyini belirlemek için dikkate alınan önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgiye ve iletişim teknolojilerine erişimin yeterli seviyede olmadığı yerlerde yaşayan toplumların çağın gerisinde kalması ve ötekileştirilmesi “dördüncü dünya” kavramından bahsetme gerekliliğini doğurmuştur. Dördüncü dünya, dijital bir uçurumla dünyanın geri kalanından ayrılmaktadır. Bilgiye ve iletişim teknolojilerinin böylesine hayati bir önem arz ettiği günümüzde, bunlara erişimin bir insan hakkı teşkil ettiğinin iddia edilmesi yersiz görünmemektedir.⁶⁴

Araştırma özgürlüğü ve bilginin serbestçe dolaşımı da bilimsel ilerlemenin olmazsa olmaz şartlarıdır. Bu nedenle bilimsel gelişmeye katılma hakkı bilim özgürlüğüyle beraber anılmalıdır.⁶⁵ Nitekim ESKHS’nin 15. maddesinin 3. fıkrası taraf devletlerin bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyet için elzem olan özgürlüklere saygı gösterme yükümlülüğünü düzenlemektedir. Gerçekten de bir toplumda bilimsel yaşamın sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi için öncelikle bireylerin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alınmalıdır. Bunlar; düşünce, ifade, inanç, bilgiye erişim, seyahat, toplanma ve dernek kurma hak ve özgürlükleridir.⁶⁶ Bu hak ve özgürlüklerin sistematik olarak ihlal edildiği bir ortamda bilimsel gelişmeye katılma hakkından bahsetmek imkânsızdır.⁶⁷

Haberleşme ve seyahat özgürlüğü de BGKYH ile yakın ilişki içindedir. Devletlerin bilim ve teknoloji alanında işbirliğini güçlendirmek için bu alanda faaliyet gösteren kişilerin iletişim kurmasını ve beraber çalışmasını engelleyecek davranışlardan kaçınması gerekir. Bilimsel faaliyetle uğraşanların uluslararası düzeyde bir araya gelmesi de desteklenmeli; siyasi ve ekonomik engeller ortadan kaldırılmalıdır. Bilim insanlarına bilimsel faaliyetin gerektirdiği ölçüde seyahat imkânlarının sunulması, BGKYH açısından uluslararası işbirliğinin gerçekleşmesi adına oldukça önemlidir.⁶⁸

Burada son olarak fikri mülkiyet haklarından bahsedilmesi gerekir. BGKYH, uluslararası hukuk metinlerinde, eser sahiplerinin korunma haklarıyla beraber yer

⁶⁴ Ifeanyi-Ajufo, **a.g.e.**, b.a.

⁶⁵ Chapman, **a.g.e.**, s.16.

⁶⁶ **A.e.**, s. 16; Shaheed, **a.g.e.**, para. 40.

⁶⁷ Chapman, **a.g.e.**, s. 17.

⁶⁸ **A.e.**, s. 28.

bulmuştur. Korunma haklarının; fikri mülkiyet düzenlemelerinin insan hakları hukukundaki dayanağını oluşturduğu düşüncesi, erişim ve korunma hakları arasındaki ilişkinin özellikleri, İHEB ve ESKHS ilgili kısımda anlatılmıştı. Burada da ifade edilecek olursa, telif ve patent hakları, temel hak ve özgürlükleri ihlal eden boyutlara ulaşmıştır. İHEB ve ESKHS’de eser sahiplerine, yani bireylere tanınan haklar, şirketler tarafından ticari amaçlarla kullanılmaktadır. Fikri mülkiyet düzenlemelerinin kapsamının genişlemesi; bilimsel bilgiye, temel besin maddelerine, ilaçlara ve asgari bir yaşam standardı için gerekli olan teknolojilere erişim hakkını ihlal etmektedir. Elbette eser sahiplerinin eserden kaynaklardan hakkının korunması, bilim ve kültürün korunması ve gelişmesi için gereklidir. Ancak günümüzde koruma, bundan ibaret değildir. BGKYH; insan hakları aleyhine kontrolsüzce büyüyen fikri mülkiyet haklarının, temel hak ve özgürlüklerle dengelenmesi için bir araç olarak görülmüştür. Şu halde, fikri mülkiyet düzenlemelerinin hem bilimsel gelişme için gerekli bir araç olduğu hem de onunla çatıştığı çıkarımı yapılabilir.

III. Hakkın Hukuki Niteliği

Bir hakkın hukuki niteliği; hakkın yer aldığı hukuk metnindeki isimlendirmelere, beraber düzenlendiği hak ve özgürlüklere, hakkın konusuna, devletin bu hak karşısındaki yükümlülüklerine ve ortaya çıkış zamanına göre belirlenebilir. Bu cümleden olmak üzere ilk önce BGKYH’nin yer aldığı hukuki düzenlemelere bakılmalıdır. AİHÖB ve San Salvador Protokolünde bu hakkın yer aldığı maddelerin başlığı, kültürden yararlanma hakkıdır. Ayrıca San Salvador Protokolünün tam adında “ekonomik, sosyal ve kültürel haklar” ibaresi bulunmaktadır. Bu ibare; BGKYH’nin ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan biri olduğuna; madde başlığı ise kültürel hak olduğuna işaret etmektedir. İHEB ise nitelik ayrımı yapmaksızın insan haklarına yer vermiştir. Burada herhangi bir bölüm veya madde başlığı bulunmamaktadır. Bu nedenle İHEB üzerinde bu türlü bir inceleme yol gösterici değildir. ESKHS de, İHEB gibi başlıklara yer vermemekle beraber, isminde geçen “ekonomik, sosyal ve kültürel haklar” ifadesiyle, San Salvador Protokolüne benzer şekilde, BGKYH’nin bu haklardan biri olduğunu göstermektedir.

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkının beraber düzenlendiği haklara bakılırsa, ilk incelemeyle aynı şekilde sonuç verdiği görülür. Anılan dört hukuk belgesinde de BGKYH; kültürel yaşama katılma, sanattan yararlanma ve eser sahibinin eserinden kaynaklanan çıkarlarının korunması hakkıyla birlikte yer almıştır. Aynı türden hakların aynı maddede düzenleneceğinden hareketle; kültürel haklarla beraber anılan BGKYH'nin da kültürel bir hak olduğu söylenebilir.

Konularına göre insan hakları çok farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Ancak bu ayrımlardan en yaygın olanı, kişisel ve siyasal haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sınıflandırmasıdır.⁶⁹ BGKYH ikinci tür haklardandır. Ancak ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerinden hangisinin ağır bastığını belirlemek kolay değildir.⁷⁰ Bu sınıfta yer alan hakların birçoğu için kesin bir belirleme yapılamayabilir. Ekonomik, sosyal ve kültürel olan arasında kesin çizgiler çizmek zordur. Haklar söz konusu olduğunda, bu kavramlar birbirine karışabilmektedir. Nitekim kültürel hakların tanımı ve neler olduğu üzerinde görüş birliği olmadığı ifade edilmiştir.⁷¹ Buna rağmen, BGKYH'nin öğretide kültürel hak olarak görüldüğü ve bu nedenle hakkın niteliğine ilişkin bir belirsizliğin olmadığı söylenebilir.⁷²

Hakların, devletlere yükledikleri ödevlere göre sınıflandırılması Georg Jellinek tarafından yapılmıştır.⁷³ Bu sınıflandırmada, insan hakları devlet ve birey arasındaki ilişkinin türüne göre üçe ayrılır. Bunlar negatif, pozitif ve aktif statü haklarıdır. Negatif statü hakları, devlete karışmama yükümlülüğü yükler. Pozitif statü hakları ise bunun aksine, devletin pozitif bir edimde bulunmasını gerektirir. Bu haklar, bireye devletten talepte bulunma yetkisi verir. Bu haklar sosyal devletin bir unsuru olup, sosyal haklar olarak da adlandırılır. Aktif statü hakları ise siyasal haklar olup, devlet yönetimine katılmayla ilgili haklardır.⁷⁴

⁶⁹ Algan, **a.g.e.**, s. 45.

⁷⁰ **A.e.**, s. 32.

⁷¹ **A.e.** 29.

⁷² **A.e.**, s. 33, 287.

⁷³ Gözler, **a.g.e.**, s. 153.

⁷⁴ **A.e.**, s. 153-154.

Donnelly, negatif-pozitif statü hakkı ayrımının yanıltıcı olabileceğini belirterek⁷⁵ bunun nedenini şu şekilde açıklamıştır: Devlete sadece müdahalede bulunmama ödevi yüklediği düşünülen negatif statü hakları, şartlara göre devletin pozitif edimini de gerektirebilir. Tersine durum da söz konusu olabilir. Bir hakkın gerçekleşmesinin devletin bir eylemde bulunmasına bağlı olmaması, bu hakka diğerleri karşısında bir üstünlük kazandırmamalıdır. İkinci kuşak hakların devletin pozitif edimini gerektirdiği düşünülse de, bunların gerçekleşmesi için devletin müdahale etmemesinin yeterli olduğu durumlar da vardır. Örneğin, pozitif statü hakkı olarak düşünülen beslenme hakkı ele alınacak olursa; tarımsal açıdan zengin olan bir bölgede, devletin kısıtlayıcı bir eylemde bulunmaması durumunda, herkesin bu haktan faydalanabileceği söylenebilir. Böyle bir durumda devletin müdahale etmemesi, beslenme hakkının gerçekleşmesi için yeterlidir. Öte yandan; negatif statü hakkı olarak düşünülen işkenceden korunma hakkı; işkencenin yaygın olduğu bir bölgede devletin pozitif bir edimini gerektirir. O halde negatif-pozitif hak ayrımı her zaman sonuç vermeyebilir. Bu nedenle, negatif hak olarak sunulan medeni ve siyasi hakların gerçekleştirilmesinin daha kolay ve öncelikli olduğu savı da yersizdir. Bir insan için beslenme en az işkenceden korunma kadar; bir işte çalışmak ve iyi çalışma koşullarına sahip olmak en az ifade özgürlüğü kadar önemlidir. Bunların hepsi insan onurunun korunmasına hizmet etmektedir.⁷⁶

Jellinek'in sınıflandırması ve Donnelly'nin eleştirisi ışığında BHKYH'nin bazı yönlerden negatif, bazı yönlerden ise pozitif statü hakkı olduğu söylenebilir. BGKYH'nin tam olarak gerçekleşebilmesi, devletin müdahale etmemesinin yanı sıra pozitif edimlerini de gerektirir. Bu edimler devletlerin yükümlülük kısmında açıklanmakla beraber kısaca, ayrımcılık yapmama, saygı duyma, koruma, gerçekleştirme ve diğer devletlerle işbirliği yapma yükümlülükleridir. Bunlardan bazıları negatif bazıları pozitif karakterlidir. BGKYH'nin unsurlarından olan bilim özgürlüğünün gerçekleşmesi, devletin buna karışmamasına bağlıyken; bilimsel gelişmenin uygulamalarına erişilebilmesi, devletin eylemde bulunmasını gerektirir. Bütüncül bir bakış açısı, negatif-pozitif statü hakkı ayrımının gerçekten yanıltıcı

⁷⁵ Jack Donnelly, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, s 41.

⁷⁶ Donnelly, **a.g.e.**, s. 41-43.

olabileceğini gösterir. Aslında bütün insan hakları karşısında devletin üç temel yükümlülüğü bulunur. Bunlar; saygı göstermek, korumak ve ilerletmektir.⁷⁷ Bunlar negatif veya pozitif karakterde olabilir.

İnsan hakları, Karel Vasak tarafından, ortaya çıkış sırasına göre üç kuşağa ayrılmıştır.⁷⁸ Birinci kuşak haklar; ilk insan hakları olup kişi haklarını ve siyasi hakları kapsar. Bunlar negatif karakter gösterir, devlete karışmama yükümlülüğü yükler. İkinci kuşak haklar; sosyal ve ekonomik haklar olup devletin pozitif edimde bulunmasını gerektirir. Bu haklar ilk olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan anayasalarda yer almıştır.⁷⁹ Üçüncü kuşak haklar ise tarihsel açıdan en son ortaya çıkan haklardır. İlk olarak uluslararası belgelerde bu haklardan bahsedilmiştir.⁸⁰ Daha sonra iç hukuk düzenlerinde de bu haklara yer verilmiştir. İç hukuk düzenleri tarafından henüz tanınmamış olan üçüncü kuşak hakların bağlayıcı olmayabileceği ifade edilmiştir. Bu hakların öznesinin kim olduğu, temelinin ne olduğu belli değildir, hukuki güvenceleri bulunmamaktadır. Ancak insan haklarının gelişmeci oluşu göz önüne alınırsa, bu hakların da zamanla daha sağlam bir zemine oturması beklenebilir.⁸¹ Belirtilmelidir ki bu hakların neler olduğu konusunda da görüş birliği yoktur. Üçüncü kuşak hakların listesi, yazardan yazara değişmektedir.

Birinci kuşak haklarının insan hakları olduğundan ve bağlayıcılıklarından şüphe duyulmamaktadır. İkinci kuşak haklar ise, kimileri tarafından haktan ziyade devletin maddi imkânları ölçüsünde yerine getirmeye söz verdiği birtakım vaatler veya program hükümler olarak görülmektedir. Üçüncü kuşak hakların ise öznesi, konusu, normatif içeriği belirsizdir. Bunların çoğu henüz ulusal hukuklar tarafından tanınmamıştır ve bağlayıcılıkları şüphelidir. Ayrıca birinci ve ikinci kuşağın aksine üçüncü kuşak haklarda, hak ve ödevin aynı kişide olması söz konusu olabilir.⁸² Son zamanlarda bahsi geçen dördüncü kuşak haklar ise bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler sebebiyle gündeme gelen haklardır. Bunların bağlantılı olduğu birinci kuşak haklar, bu gelişmeler nedeniyle yetersiz kalabilmektedir. Bu haklar ihlal

⁷⁷ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 15.

⁷⁸ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 41; Gözler, **a.g.e.**, s. 156.

⁷⁹ Gözler, **a.g.e.**, s. 157.

⁸⁰ Kaboğlu, **a.g.e.**, s. 41-42; Gözler, **a.g.e.**, s. 158.

⁸¹ **A.e.**, s. 159.

⁸² **A.e.**, s. 160.

edilmeden de bu hakların korumayı amaçladığı değerler zarar görebildiğinden bazı başka hakların tanınması gereği duyulmuştur. Bunlar kişisel verilerin korunması ve unutulma hakkı ile insan onurunun korunması haklarıdır.⁸³

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı, ortaya çıkış zamanına bakılacak olursa ikinci kuşak haklardandır. Hukuk belgelerine ilk defa İkinci Dünya Savaşı sonrasında girmiştir. BGKYH, yakın zamana kadar bir köşede kalmasına ve yeterince işlenmemesine karşın üçüncü ve dördüncü kuşak haklardan daha uzun bir geçmişe sahiptir. İkinci kuşak haklar açısından yukarıda verilen açıklamalar, BGKYH için de geçerli olabilir. Bu cümleden olmak üzere, hakkın bağlayıcı olmadığı, program hüküm niteliğinde olduğu söylenebilir. Devletin bu hakka ilişkin pozitif edimlerini ancak maddi imkânları ölçüsünde yerine getirebileceği ve bunu hemen yapmaya zorlanamayacağı düşünülebilir. Shaver bu düşüncenin yerinde olmadığını belirtmektedir.⁸⁴ Ona göre BGKYH'yi hukuken bağlayıcılığı olmayan bir iyi niyet söyleminden ibaret görmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu hakkın, evrensel olma iddiasındaki bir insan hakları belgesine yanlışlıkla yerleştirildiği düşünülemez. BGKYH, kalkınmaya dair bir temenniye veya gerçekleştirilmesi bireysel çabaya bağlı bir hayale indirgenemez. İnsanlığın bilgi birikimine erişmek ve bunun ürünlerinden yararlanmak, herkesin doğuştan sahip olduğu bir hak olmalıdır. Bilgiye bu şekilde yaklaşılması uluslararası insan hakları hukukunun temelindeki adil kalkınmaya, yani refahın hakkaniyete uygun bir şekilde dağıtılmasına da hizmet eder. İnsan haklarının ilerlemesi ve arzulanan seviyeye ulaşması böyle bir yaklaşımla mümkün olabilir. Yazar bu konuda sağlık ve eğitim haklarının örnek teşkil ettiğini belirtmiştir. Nitekim sağlık ve eğitim hizmetleri, geçmişte kamu mallarından kabul edilmiş; bunlara erişilmesi insan olmanın verdiği haklardan sayılmış ve korunmuştur. Benzer şekilde bilim ve bilimsel uygulamalara erişim de devletlere belli yükümlülükler yükleyen ve ihlal edildiğinde dava konusu edilebilecek bir hak olarak tanınmalıdır.⁸⁵

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkının pozitif ve negatif olmak üzere iki tür edimi gerektirdiği; negatif edimlerin derhal yerine getirilmesinin

⁸³ A.e., s. 161-163.

⁸⁴ Shaver, a.g.e., s. 155.

⁸⁵ A.e.

mümkün olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Limburg ve Maastricht ilkeleri; devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel hakları gerçekleştirmek için gerekli tedbirleri derhal almakla yükümlü olduğunu vurgulamıştır.⁸⁶ ESKHK de 3. genel yorumunda, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan bazılarının derhal gerçekleştirilebilir nitelikte olduğunu belirtmiş; örnek olarak da BGKYH'nin bir unsuru olan bilim özgürlüğünü vermiştir.⁸⁷ Donnelly, ekonomik ve sosyal hakların gerçekleştirilememesinin çoğunlukla siyasi nedenlere bağlı olduğunu savunmuştur. Örneğin dünya üzerinde yeteri kadar besin bulunur ancak dengeli bir şekilde dağıtılmamıştır.⁸⁸ O halde devletlerin, bu hakların konusu olan kaynakların dengeli bir şekilde dağıtılmasını sağlaması gerekir. BGKYH için de benzer yorum yapılabilir. BGKYH ile diğer bütün ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleşmesinin önündeki engellerin yapay olduğu; bunların, devletler ve büyük şirketler tarafından oluşturulduğu söylenebilir.

IV. Hakkın Normatif Kapsamına Dair Tartışmalar

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin yayımladığı genel yorumlarda normatif içerik, benzer başlıklar altında incelenmektedir. Öncelikle, ilgili maddede geçen kavramlar açıklanmaktadır. Bu şekilde maddenin anlamı ortaya çıkarılmaktadır. Daha sonra devletlerin, bu hakları gerçekleştirebilmesi için sağlaması gereken ölçütler belirlenmektedir. Bu ölçütler; hakkın konusu olan mal veya hizmetlerin yeterince mevcut, ulaşılabilir, makul ve nitelikli olmasıdır.⁸⁹ Ölçütlerin içeriği, hakka göre değişse de bu başlıklar sabit kalmaktadır. Sonraki aşamada ise hakkın uygulanmasında ayrımcılık yasağı ve eşit muamele ilkelerine yer verilmektedir. Son bölüm de hakka getirilen sınırlamalara ayrılmaktadır. Böylece normatif içerik tamamlandıktan sonra devletlerin yükümlülüklerinin belirlenmesine geçilmektedir. Örneğin beslenme hakkına ilişkin 12. genel yorum⁹⁰, sağlık hakkına ilişkin 14. genel yorum⁹¹, eser sahiplerinin haklarının korunmasına ilişkin 17. genel

⁸⁶ Bkz. The Limburg Principles, para. 8, 16, 21; The Maastricht Guidelines, II/8-9.

⁸⁷ **General Comment No. 3**, para. 5.

⁸⁸ Donnelly, **a.g.e.**, s. 42.

⁸⁹ **General Comment No 21**, para. 16.

⁹⁰ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **General Comment No 12: The right to adequate food (art. 11)**, E/C.12/1999/5, 12 May 1999.

⁹¹ **General Comment No. 14**.

yorum⁹², çalışma hakkına ilişkin 18. genel yorum⁹³, sosyal güvenlik hakkına ilişkin 19. genel yorum⁹⁴, kültüre yaşama katılma hakkına ilişkin 21. genel yorumda⁹⁵ yaklaşık olarak bu sıralama izlenmektedir. BGKYH'ye ilişkin olarak yayımlanacak genel yorumun de benzer özellikte olacağı beklenmektedir.

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkının, normatif içeriğini somutlaştırma çabasının ilk ürünü, Venedik Bildirgesidir.⁹⁶ UNESCO tarafından, Amsterdam Uluslararası Hukuk Merkezi, İrlanda İnsan Hakları Merkezi ve Avrupa Üniversiteler Arası İnsan Hakları ve Demokratikleşme Merkeziyle işbirliği içinde, 2007 - 2009 yılları arasında, BGKYH üzerine üç uzman toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıların amacı; son zamanlarda bilinirliği artmasına rağmen hala ihmal edilen BGKYH'nin normatif içeriğini aydınlatmak, paydaşlar arasında buna ilişkin bir tartışma başlatmak ve hakkın uygulamasını artırmaktır.⁹⁷ Bu toplantıların sonucunda Donders, BGKYH'nin normatif içeriğini dörde ayırmıştır. Bunlar; bilim özgürlüğü, bilimin olası zararlı etkilerinden korunma hakkı, bilimsel ve teknolojik gelişmelere erişim ve bunlara katılma ve uluslararası işbirliğidir.⁹⁸ Bütün toplantıların çıktısı olan Venedik Bildirgesi'nde bu ögeler tekrarlanmıştır.

Bildirge, normatif unsurlara geçmeden önce, hakkın içeriği belirlenirken göz önünde bulundurulması gereken temel ilkeleri belirlemiştir. 12. maddede yer alan ilkeler aşağıdaki gibi çevrilebilir:

- a) Bu hak bilim ve bilimsel uygulamanın bütün alanlarına uyarlanabilir.
- b) İnsan hakları temelli bir yaklaşım; bilimin ve uygulamalarının, ayrımcılık yasağı, cinsiyet eşitliği, hesap verebilirlik ve katılım gibi temel insan haklarıyla uyumlu olması ile dezavantajlı ve ötekileştirilmiş grupların ihtiyaçlarının özel olarak dikkate alınmasını gerektirir.
- c) Evrensellik, bölünmezlik, dayanışma ve bağlantılılık ilkeleriyle uyum içinde; bu hak, diğer medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal hakların gerçekleşmesi ile ilgilidir.

⁹² **General Comment No. 17.**

⁹³ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **General Comment No 18: The Right to Work**, E/C.12/GC/18, 6 February 2006.

⁹⁴ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **General Comment No 19: The right to social security (art. 9)**, E/C.12/GC/19, 4 February 2008.

⁹⁵ **General Comment No. 21.**

⁹⁶ Müller, **a.g.e.**, s. 767.

⁹⁷ Venice Statement, art. 2.

⁹⁸ UNESCO, **Experts' Meeting on the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and its Applications**, Venice, Italy, 2009.

- d) Bu hak; sadece ESKHS'nin 15(3) maddesindeki bilimsel araştırma için vazgeçilmez olan özgürlük, 15(1)(c) maddesindeki yazar ve mucit hakları ile bilim ve teknolojiye erişime gönderme yapılan haklarla (yani 11. maddedeki beslenme hakkı ve 12. maddedeki sağlık hakkı) bağlantılı değildir. Temiz bir çevre hakkı, eğitim hakkı, bilgi edinme hakkı, işçi hakları, sosyal güvenlik hakkı, sürdürülebilir kalkınma hakkı, su hakkı gibi tam olarak kullanımı için bilime erişimin için bir gereklilik olduğu diğer haklarla da ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır.
- e) Bu hak bireysel ya da kolektif olarak kullanılabilir.
- f) Bu hak, bir eylem ya da politikanın halka veya çevreye çok büyük veya dönüşü olmayan zararlar verebileceği ve bilimsel açıdan uzlaşmaya varılamayan durumda, temkinli olmayı ve adım atmaktan kaçınmayı gerektiren ihtiyatlılık ilkesiyle uyumlu bir şekilde uygulanmalıdır.
- g) Bu hakkın uygulanması, İHEB ve diğer uluslararası belgelerde belirtildiği üzere sıkı bir uluslararası işbirliğini ve desteği gerektirir.

Bildirge, bu ilkeleri belirledikten sonra, 13. madde de normatif içeriği belirlemiştir:

- a) Diğerlerinin yanı sıra (*inter alia*) düşünce ve ifade özgürlüğünü, bilgiyi arama, alma ve verme özgürlüğünü, dernek kurma ve seyahat özgürlüğünü, bütün kamusal ve özel aktörlerin eşit erişimi ve katılımını, kapasite geliştirmeyi ve eğitimi içerecek şekilde akademik özgürlüğe ve bilim özgürlüğüne işaret eden, bilim ve teknolojinin korunmasına, gelişmesine ve yayılmasına imkân verecek, katılımcı bir çevrenin yaratılması.
- b) Bilimsel gelişmenin uygulamalarından herkesin faydalanabilmesi. Bu ise diğerlerinin yanı sıra teknoloji transferi ve kapasite geliştirme dahil, bilimsel gelişmenin ve uygulamalarının sağladığı faydalara, ayrımcılık olmaksızın erişimi vurgular.
- c) Bilim ve onun uygulamalarının kötüye kullanılmasından ve yan etkilerinden korunma. Güncel tartışma alanları; örneğin kök hücre araştırmalarını, nanoteknolojileri, nükleer enerjiyi, GDO'ları, iklim değişikliğini, yeniden kullanılabilen jenerik tohumları, klonlamayı, bilim ve teknoloji etiğini, çalışma ortamındaki yeni teknolojileri kapsamaktadır. Bunlar ve diğerleriyle ilgili olarak, bilimin yan etkilerinin olabilirliği, etki değerlendirmelerinin bilimin gelişmesinin bir parçası olarak görülmesini gerektirmektedir.

Venedik Bildirgesi, BGKYH özelinde normatif kapsamı ve devletlerin yükümlülüklerini belirlemek için ilk adımı atması nedeniyle önemlidir.⁹⁹ Gerçi bunlar, ön bulgular ve tekliflerdir.¹⁰⁰ Zaten Bildirgenin amacı bir başlangıç yapmaktır. Nitekim BGKYH'nin normatif içeriğine dair teoriler geliştiren yazarlar, bu Bildirgeye de değinmiştir. Örneğin Shaheed; BGKYH'ye ilişkin raporunda, normatif içeriği

⁹⁹ Müller, **a.g.e.**, s. 782.

¹⁰⁰ Venice Statement, art. 2.

belirlerken bazı yerlerde Venedik Bildirgesi'ne atıf yapmıştır. Bunlar; araştırma özgürlüğü,¹⁰¹ bilimin yayılması,¹⁰² bilim ve teknolojinin olası zararlı etkilerinden korunma,¹⁰³ olası zararlı etkilerin kontrol edilmesi, bunlara zamanında tepki verilmesi ve kamunun bu konuda bilgilendirilmesi,¹⁰⁴ toplumun çıkarlarının, bireysel çıkarlara üstünlüğüdür.¹⁰⁵ Yazar, raporun sonunda ESKHK'yi bu konuda bir genel yorum yayımlamaya davet etmiştir.¹⁰⁶ ESKHK, bu konuyu gündemine almış ve çalışmalara başlamıştır.¹⁰⁷ 2014'te de telif hakları, kültürel yaşama katılma hakkı ve BGKYH arasındaki ilişki üzerine bir rapor yayımlamıştır. Burada hem yazar haklarının hem de kültürel yaşama katılımın önemini vurgulamıştır. Bu hakların dengelenmesi için önerilerde bulunmuştur.¹⁰⁸

Shaheed'e göre hakkın normatif içeriği dört kısımdan oluşmaktadır.¹⁰⁹ Bunlar:

1. Herkesin, ayrımcılık olmaksızın, bilimin ve uygulamalarının yararlarına erişebilmesi
2. Herkesin bilimsel faaliyete katılabilmesi ve bilim özgürlüğü
3. Bireylerin ve toplulukların karar alma süreçlerine katılabilmesi ve bu bağlamda bilgi edinme hakkı
4. Bilim ve teknolojinin korunmasına, gelişmesine ve yayılmasına elverişli bir ortamın oluşturulmasıdır.

Raporda erişim ögesi öncelikle vurgulanmıştır. BGKYH, bilimsel bilgi ve gelişmelerin, fiziksel ve ekonomik olarak erişilebilir olmasını gerektirir. Onurlu bir yaşam için gerekli olan tıbbi ve teknolojik ürünler, BGKYH açısından özellikle önemlidir. Ancak erişimin konusu, sadece bilimsel faaliyetin sonucunda elde edilen ürünler değildir. Bilim bir bütün olarak, herkes için erişilebilir olmalıdır. O halde bilimsel faaliyete katılabilmek de erişimin bir parçasıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için

¹⁰¹ Shaheed, **a.g.e.**, para. 41.

¹⁰² **A.e.**, para. 48.

¹⁰³ **A.e.**, para. 50. Bkz. Venice Statement, art. 24.

¹⁰⁴ **A.e.** Bkz. Venice Statement, art. 16/c

¹⁰⁵ **A.e.**, para. 57. Bkz. Venice Statement, art. 10.

¹⁰⁶ **A.e.**, para. 75/b.

¹⁰⁷ Mancisidor, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁰⁸ Shaheed, **Copyright policy**, b.a.

¹⁰⁹ Shaheed, **The right to the benefits**, para. 25-48.

bilimsel faaliyette bulunmayı teşvik eden bir eğitim sistemine ihtiyaç vardır. Herkesin bilimsel gelişmeye katılması için gerekli ortam sağlanmalıdır.¹¹⁰

Bilimin İlerlemesi için Amerikan Derneği bünyesinde, 2013'te yapılan çalışmada belirlenen içerik; Venedik Bildirgesi ve Shaheed'in raporunda yer alan unsurlarla aynı yöndedir.¹¹¹ Burada da erişim ögesine özel olarak vurgu yapılmıştır. BHKYH, şunlara erişimi gerektirir:

1. Bilimin uygulamalarına erişim: Bilimin uygulamaları; tedavi yöntemleri, teknolojik ürünler veya gündelik hayatta kullanılabilecek her türlü bilimsel bilgi erişilebilir olmalıdır.¹¹²
2. Bilimsel bilgiye erişim: Bir alana ait bilimsel bilginin, o alanda uzman olmayan diğer bilim insanları ve diğer insanlar tarafından anlaşılabilir olması anlamına gelir. Bilgi anlaşılamazsa, bilginin doğruluğu veya güvenilirliği tespit edilemez. Bu durum özellikle internette yer alan bilgiler için geçerlidir.¹¹³
3. Bilimsel literatüre erişim: Bilim insanlarının yanı sıra, bilimsel konularla ilgilenen bütün bireyler literatüre erişebilmelidir. Bunun için devlet, halk kütüphanelerini mali açıdan desteklemelidir. Bilimsel dergilere, dijital ve açık erişim sağlanmalıdır.¹¹⁴
4. Veriye, numuneye, materyale ve deneğe erişim.¹¹⁵

Çalışmada, bilime erişimin sağlanabilmesi için bilimsel faaliyetin mali açıdan desteklenmesi, eğitim sisteminin buna uygun olarak düzenlenmesi ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin erişilebilir olması gerektiği tespit edilmiştir.¹¹⁶

Shaver, BGKYH'nin içeriğini aydınlatma sürecinde diğer sosyal, ekonomik ve kültürel haklara ilişkin yapılan çalışmaların, öğretinin ve mahkeme kararlarının yol

¹¹⁰ Farida Shaheed, **The Human Right to Science: New Directions for Human Rights in Science**, Presentation, Bern, 22 May 2015, s. 4.

¹¹¹ Vitullo, Wyndham, **a.g.e.**, s. 4, 6.

¹¹² **A.e.**, s.6.

¹¹³ **A.e.**, s. 7.

¹¹⁴ **A.e.**, s. 7.

¹¹⁵ **A.e.**, s. 8.

¹¹⁶ **A.e.**, s. 8-9.

gösterici olduğu görüşündedir.¹¹⁷ Sözelimi eğitim, sağlık, beslenme ve su hakkında erişim ögesi, esaslı bir unsurdur. Hakka göre erişimin konusu değişmekle beraber zihniyet ve genel çerçeve benzerlik göstermektedir. Sonuçta bütün sosyal, ekonomik ve kültürel hakların ortaya çıkış nedeni, insan onuruna uygun bir yaşam için gerekli olan mal ve hizmetleri herkes için ulaşılabilir hale getirmektir. Devlet desteği olmaksızın bu mal ve hizmetlere herkesin ulaşabilmesi mümkün değildir.¹¹⁸

2014'te BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri, BGKYH üzerine bir rapor yayımlamıştır.¹¹⁹ Raporda, su arıtma mekanizmaları, ilaçlar, elektrik, telefon, internet gibi önemli bilimsel ürünlere erişimin BGKYH'nin bir unsuru olduğu belirtilmiştir. Bu ürünlerin mali açıdan erişilebilir olması gerekir. Bilimsel gelişmeye yön verirken dezavantajlı ve marjinal grupların ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması da BGKYH'nin bir gereğidir. Ayrıca bilim özgürlüğü, katılımcı bir ortam, bilimsel eğitim, insan hakları eğitimi, uluslararası işbirliği ve teknoloji transferi de BGKYH'nin normatif içeriğinden sayılmıştır.

Venedik Bildirgesi ve bahsedilen görüşler ışığında BGKYH'nin iki ana unsuru bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bizzat bilimsel faaliyette bulunabilmek yani üretim sürecine katılmaktır. Devlet, herkesin bilimsel faaliyete katılımını mümkün kılan bir ortamı hazırlamakla yükümlüdür. Bunun için bilimsel araştırmaları ve üniversiteleri desteklemeli, erişimin önündeki engelleri kaldırmalıdır.¹²⁰ Sadece bilim insanlarının değil, sıradan bireylerin de bilimsel faaliyete katılımı teşvik edilmelidir. Bütün canlılar ve çevre, bilimsel faaliyetlerin olumsuz etkilerinden korunmalıdır. İkinci unsur ise bilimsel gelişmenin ürünlerine erişme hakkıdır. Bilimsel faaliyetten elde edilen bilgilerden, uygulamalı alanlarda geliştirilen teknolojilerden, tıbbi ürünlerden herkesin yararlanabilmesi gerekir. Bu ürünlerden bazıları insan yaşamı ve sağlığı için doğrudan gerekliyken; bazıları da yaşam standartlarının insan onuruyla bağdaşan bir seviyeye ulaşmasını sağlayabilir. Temel gıda maddeleri, ilaçlar ve tedavi yöntemleri ilk grupta bulunur. İkinci gruba örnek olarak hayatı kolaylaştıran ürünlerin yanında, özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri verilebilir. Günümüzde bilgiye ulaşmanın ve bilimsel

¹¹⁷ Shaver, **a.g.e.**, s. 170.

¹¹⁸ **A.e.**, s. 170.

¹¹⁹ **Report on the seminar**, b.a.

¹²⁰ Shaver, **a.g.e.**, s. 171-172.

gelişmeye katılmanın yolu, bu teknolojilerden geçmektedir. BGKYH'nin ayırt edici yönü, bu ikinci unsurdur. Burada amaçlanan, bilimsel faaliyetin ve ürünlerin dünya genelinde dengeli olarak dağıtımının sağlanmasıdır. Bu noktada devletlerin ve devlet dışı aktörlerin önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Hakkın gerçekleşmesi için dünya genelinde bütün maddi imkânların seferber edilmesi, siyasi ve iktisadi politikaların bu amaca yönlendirilmesi gereklidir. Bunun için de bütün aktörlerin işbirliği yapması ve yardımlaşmasına ihtiyaç vardır.

V. Hakkın Sınırlandırılması

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, hak ve özgürlüklerin, özel sınırlandırma nedenlerine yer vermemiştir. Genel sınırlama nedenleri ise 29. maddenin 2. fıkrasında belirtilmiştir. Buna göre “Herkes haklarını kullanırken ve özgürlüklerinden yararlanırken, başkalarının hak ve özgürlüklerinin tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması ve demokratik bir toplumda genel ahlak ve kamu düzeniyle genel refahın gereklerinin karşılanması amacıyla yalnız yasayla belirlenmiş sınırlamalara bağlı olur.” Şu halde BGKYH de kanunla ve gösterilen iki amaçla sınırlandırılabilir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin sadece bir maddesinde özel sınırlama nedenlerine yer vermiştir. Sendika kurma ve sendikaya girme hakkını düzenleyen 8. maddede sınırlamanın ancak kanunla ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik ve kamu düzeni menfaati (in the interests of national security or public order) ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olduğu takdirde yapılabileceği öngörülmüştür. Sendikaların faaliyette bulunma hakkının da aynı şekilde sınırlandırılabilmesi belirtilmiştir. Bunun dışında hiçbir maddede özel sınırlama nedeni bulunmamaktadır. Genel sınırlama ise 4. maddede düzenlenmiştir. Buna göre ESKHS'de yer alan haklar ancak kanunla, hakların niteliği ile bağdaştığı ölçüde ve yalnızca demokratik bir toplumda genel refahın artırılması amacı ile sınırlandırılabilir. İHEB'in aksine ESKHS hukuken bağlayıcı bir belge olduğu için devletlerin bu hükme uyma yükümlülüğü bulunmaktadır. Taraf devletlerde, ESKHS'de yer alan haklar, bu hükme uygun olarak sınırlandırılabilir. O halde BGKYH de sadece kanunla sınırlandırılabilir. Sınırlama; hakkın

niteliğiyle bağdaştığı ölçüde ve demokratik bir toplumda, genel refahın artırılması için gerekli olmalıdır.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin eser sahiplerinin haklarını düzenleyen 15/1-c maddesi üzerine yayımlanan genel yorumda, bu hakların sınırlamaya tabi olduğu ve ESKHS'de yer alan diğer haklarla arasında bir denge olması gerektiği ifade edilmiştir.¹²¹ Bu hakların başında kültürel yaşama katılma hakkı, BGKYH, beslenme, sağlık ve eğitim hakkıdır.¹²² Buradan hareketle BGKYH ile diğer haklar arasında da bir denge kurulması gerektiği söylenebilir. Böylece ESKHS'de yer alan diğer haklar, BGKYH'nin sınırlarını oluşturabilir. Eser sahiplerinin haklarının korunması bu sınırlardan biridir.

Genel yorumun devamında, sınırlamanın 4. maddeye uygun olarak; kanunla, hakkın niteliğine uygun olarak, meşru bir amaçla, demokratik bir toplumda genel refahın artırılması için kesinlikle gerekli olması halinde yapılabileceği belirtilmiştir. Bu nedenle sınırlamanın ölçülü olması gerekir. Yani yapılabilecek tüm sınırlamalardan en az kısıtlayıcı olanı tercih edilmelidir.¹²³ Kültürel yaşama katılma hakkını konu alan 21. genel yorumda da, sınırlamaya ilişkin olarak benzer açıklamalar yapılmıştır.¹²⁴

Shaheed, raporunda BGKYH'nin 4. maddeye uygun olarak sınırlanabileceğini belirttikten sonra, genel yorumlardaki ifadeleri tekrar etmiştir. Bu bağlamda, sınırlamalar ölçülü olmalıdır. Ayrıca BGKYH'nin yakından ilişkili olduğu diğer hakların sınırlandırılmasını düzenleyen uluslararası insan hakları standartları da göz önünde tutulmalıdır. Bunlar; düşünce ve ifade özgürlüğü, bilgi edinme ve dernek kurma gibi haklardır. O halde bu hakların sınırlandırılması için geçerli olan kurallar, BGKYH için de geçerli olacaktır.¹²⁵

Diğer bir sınırlama, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin insan hakları ve özgürlükleriyle bağdaşan amaçlarla kullanılmasıdır. Bu ise devletlerin, BGKYH

¹²¹ **General Comment No. 17**, para. 22.

¹²² **A.g.b.**, para. 35.

¹²³ **A.g.b.**, para. 23.

¹²⁴ **General Comment No. 21**, para. 17-20.

¹²⁵ Shaheed, **a.g.e.**, para. 49.

kapsamında toplumları, bilimin ve teknolojinin olası zararlı etkilerinden koruma ödevinin bir sonucudur.¹²⁶ Benzer şekilde, sosyal sorumluluk ve etik de bilimsel araştırma özgürlüğünün sınırlarını oluşturur. Örneğin; bireyin fiziksel ve zihinsel bütünlüğü, özgürlüğü, güvenliği, mahremiyeti, bilgiyi arama, alma ve verme, rızası dışında tıbbi veya bilimsel bir deneye tabi tutulamaması hakları, bu sınırlardandır.¹²⁷ İnsanların, özellikle de dezavantajlıların bilimsel araştırmaya konu olmaları halinde korunmaları da önemli bir sınırlama nedeni teşkil eder.¹²⁸ Şu halde bilimsel araştırma özgürlüğünün sınırları diğer temel insan haklarıdır. Özellikle bilimsel araştırma yürüten özel kuruluşların denetlenmesi gerekir.¹²⁹

Bilimin İlerlemesi için Amerikan Derneği'nin çalışmasında, BGKYH'nin sınırlanmasına ilişkin olarak öncelikle, İHEB'in hazırlık çalışmaları sırasında Sovyetler Birliği tarafından eklenmesi teklif edilen ancak kabul edilmeyen "bilimin barışa ve güvenliğe katkıda bulunmak amacıyla kullanılması" ifadesi hatırlatılmıştır.¹³⁰ Temsilciler bu teklifi, bilim özgürlüğünü sınırlayabileceği için reddetmişlerdir. Ancak bilimsel gelişmenin zararlı sonuçlarına karşı bireylerin korunması gerekir. Nitekim Venedik Bildirgesi; bilim ve teknolojinin insan hakları ve temel özgürlükleri ihlal edecek şekilde kullanılmasının önlenmesi için devletlerin uygun tedbirleri alması gerektiğini belirtmiştir.¹³¹ AAAS son olarak, 17. genel yorumda olduğu gibi, BGKYH'nin, eser sahiplerinin haklarıyla sınırlanabileceğine yer vermiştir.

VI. Hakkın Karşısındaki Yükümlülükler

A. Devletin Yükümlülükleri

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 2. maddesi, genel olarak devletlerin yükümlülüklerini düzenlemiştir. Buna göre taraf devletler, ESKHS'de yer alan hakların tam olarak kullanılmasını aşamalı olarak

¹²⁶ A.e., para. 50.

¹²⁷ A.e., para. 51.

¹²⁸ A.e., para. 52.

¹²⁹ A.e., para. 54.

¹³⁰ Vitullo, Wyndham, a.g.e., s. 9.

¹³¹ Venice Statement, art. 14/d.

sağlamak amacıyla tedbirler almakla yükümlü tutulmuştur. Ayrıca devletler, bu hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından herhangi bir ayırım gözetilmeksizin uygulanmasını sağlayacaktır. Cinsiyet ayrımcılığının ayrıca üzerinde duran ESKHS; 3. maddede, bu hakların sağlanmasında kadın ve erkeklerin eşitliğinin sağlanması ödevini de devletlere yüklemiştir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin uygulanmasını düzenleyen Limburg İlkeleri, devletlerin bu hakları gerçekleştirmek için derhal tedbir almaları gerektiğini ortaya koymuştur.¹³² Devletlerin hakkın niteliğiyle bağdaşan her türlü uygun tedbiri alma yükümlülüğü bulunmaktadır.¹³³ 2. maddede yer alan “aşamalı” ifadesi, devletlerin bu tedbirleri derhal alma yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır. Devletler olabildiğince hızlı bir şekilde bu hakları gerçekleştirmelidir. Öte yandan, ESKHS'nin bazı maddelerinin derhal gerçekleştirilebilir nitelikte olduğu belirtilmiştir. 2. maddedeki ayrımcılık yasağı buna örnek verilmiştir. Ayrımcılık yapmama yükümlülüğü derhal yerine getirilmelidir.¹³⁴

Devletlerin saygı duyma yükümlülüklerinin ekonomik gelişmişliklerinden bağımsız olduğu belirtilmiştir. Hakların gerçekleştirilmesi ise kaynakların yeterliliği ölçüsünde sağlanabilecektir. Bu kaynaklar, devletlerin kendi kaynakları ile uluslararası işbirliği ve yardımlaşma sonucu elde ettiği kaynaklar olabilir. Kaynakların adil ve etkili bir şekilde kullanılmasının sağlanması da devletlerin yükümlülüğüdür. Kaynakların kullanımında bu hakların gerçekleştirilmesine öncelik verilmesi gerekmektedir.¹³⁵ Uluslararası yardımlaşma ve işbirliği yükümlülüğünün üzerinde ayrıca duran Limburg İlkeleri, bu yükümlülüğün yerine getirilmesinde, uluslararası ve hükümet-dışı örgütlerin rolünü vurgulamıştır.¹³⁶

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 3. genel yorumunda, Limburg İlkelerine uygun olarak, devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin yükümlülüklerinin niteliğini açıklamıştır. Buna göre ESKHS'deki bazı maddelerin,

¹³² Limburg Principles, para. 17.

¹³³ Limburg Principles, para. 17.

¹³⁴ Limburg Principles, para. 21-22.

¹³⁵ Limburg Principles, para. 25-28.

¹³⁶ Limburg Principles, para. 29-34.

devletlerin yargısal ve diğer organları tarafından derhal uygulanabilmesi mümkündür. Bilim özgürlüğünü güvence altına alan 15. maddenin 3. fıkrası bunlardan biridir.¹³⁷ Genel yorumun devamında, “aşamalı gerçekleştirme” ifadesinin üzerinde de durulmuştur. Bu ifadenin kullanılmasının nedeni; ekonomik, sosyal ve kültürel hakların; medeni ve siyasi haklardan farklı olarak, genellikle, kısa sürede, tam anlamıyla gerçekleştirilmesinin mümkün olmamasıdır. Ancak bu ifade, devletlerin bu hakları gerçekleştirmekle yükümlü olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Devletler, bu hakları olabildiğince hızlı bir şekilde gerçekleştirmek adına gerekli önlemleri bir an evvel almalıdır.¹³⁸ Ayrıca devletlerin, bu haklara ilişkin olarak minimum çekirdek yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekir. Bunun için devletler bütün kaynaklarını seferber etmelidir.¹³⁹

Maastricht İlkeleri, devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklar karşısında, saygı duyma, koruma ve gerçekleştirme yükümlülüklerinin bulunduğunu belirtmiştir. Bir hakka ilişkin olarak bu yükümlülüklerden herhangi birinin yerine getirilmemesi, o hakkın ihlal edilmesi sonucunu doğurur. Saygı duyma yükümlülüğü, devletlerin bu haklara müdahale etmekten kaçınması anlamına gelir. Koruma yükümlülüğü, bu hakların üçüncü kişiler tarafından ihlal edilmesinin önlenmesini gerektirir. Gerçekleştirme yükümlülüğü ise hakların tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için alınması gereken her türlü tedbire işaret eder. Bu tedbirler; hukuki, idari, mali, yargısal veya diğer tedbirler olabilir.¹⁴⁰ 3. genel yorumda bahsi geçen minimum çekirdek yükümlülükler ise gerçekleştirilmesi, devletin maddi kaynaklarının yeterliliğinden bağımsız olan asgari yükümlülüklerdir. Bunların neler olduğu, ESKHK tarafından belirlenir. Buna göre devletler, bir hakkın gereğini minimum düzeyde de olsa yerine getirmelidir. Bu düzeye dahi varılamaması durumunda, ilgili hak, ihlal edilmiş olur. Örneğin bir hakkın en temel gerekliliklerinin hiçbir şekilde yerine getirilmemesi, minimum çekirdek yükümlülüklerin ihlal edildiği anlamına gelir.¹⁴¹ BGKYH bağlamında; bilim özgürlüğüne saygı duyulması, ayrımcılık yasağı, bilim ve

¹³⁷ General Comment No 3, para. 5.

¹³⁸ General Comment No 3, para. 9.

¹³⁹ General Comment No 3, para. 10.

¹⁴⁰ Maastricht Guidelines, para. 6.

¹⁴¹ Maastricht Guidelines, para. 9.

teknolojinin zararlı etkilerinin önlenmesi, bilim insanlarının ve devletlerin işbirliğinin güçlendirilmesi, minimum çekirdek yükümlülükler arasında sayılabilir.¹⁴²

Öte yandan, ESKHS’de, BGKYH’nin yer aldığı 15. maddede, taraf devletlerin bu maddedeki haklara ilişkin yükümlülüklerinin neler olduğu ayrıca belirtilmiştir. Buna göre:

“Bu Sözleşme’ye Taraf Devletlerin, bu hakkın tam olarak kullanılmasını sağlama yönünde alacakları tedbirler, bilim ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yayılması için gerekli olan tedbirleri kapsayacaktır.

Bu Sözleşme’ye Taraf Devletler, bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyetler için gerekli özgürlüğe saygı göstermekle yükümlüdürler.

Bu Sözleşme’ye Taraf Devletler, bilimsel ve kültürel alanda uluslararası işbirliğinin ve temasların özendirilmesinden ve geliştirilmesinden doğacak yararları kabul ederler.”

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 2 ve 15. maddeleri beraber değerlendirilecek olursa, BGKYH kapsamında devletlerin aşamalı gerçekleştirme, ayrımcılık yapmama, bilim ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yayılması için gerekli tedbirleri alma,¹⁴³ bilim özgürlüğüne saygı gösterme ve uluslararası işbirliğinde bulunma yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu yükümlülükler negatif veya pozitif karakterde olabilir. Bilim özgürlüğüne saygı gösterilmesi, negatif bir yükümlülüktür. BGKYH’nin tanınması, gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ise pozitif bir yükümlülüktür.¹⁴⁴

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin genel yorumlarında, Maastricht İlkelerinde yer alan üç tür yükümlülüğün esas alındığı görülmektedir. Her hakka ilişkin olarak saygı gösterme, koruma ve gerçekleştirme yükümlülükleri belirlenmektedir. BGKYH’nin normatif içeriğine dair görüşler sunan çalışmalarda da bu ayrım benimsenmiştir.¹⁴⁵ Venedik Bildirgesi de bu üç başlık altında devletlerin yükümlülüklerini belirleme yoluna gitmiştir.¹⁴⁶ Bu belirleme, hakkın içeriğinin somutlaştırılması ve yükümlülüklerle ilişkin belirsizlikleri ortadan kaldırmak adına

¹⁴² Donders, **State Obligations**, s. 377.

¹⁴³ Bilim ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yayılması için bkz. Shaheed, **a.g.e.**, para. 45-48.

¹⁴⁴ Donders, **a.g.e.**, s. 376.

¹⁴⁵ Bkz. Chapman, **a.g.e.**, s. 18-27; Donders, **a.g.e.**, s. 376-377; Vitullo, Wyndham, **a.g.e.**, s. 11-13.

¹⁴⁶ Venice Statement, para. 14-16.

önemlidir¹⁴⁷ Bu çalışmada ise devletlerin yükümlülükleri beş başlık altında incelenecektir. Bunlar ayrımcılık yasağı, saygı duyma, koruma, gerçekleştirme ile yardımlaşma ve işbirliği yükümlülükleridir.

1. Ayrımcılık Yasağı

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 2. maddesi, ayrımcılığın her türlüşünü yasaklamıştır. Ayrımcılık yasağını konu alan 3. genel yorumda, ayrımcılık yapmamanın ve eşitliğin, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılması açısından önemli olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁸ Devletlerin ayrımcılık yapmamaya dair yükümlülükleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.¹⁴⁹ Buna göre; gerek resmi ve maddi ayrımcılık gerek doğrudan ve dolaylı ayrımcılık ortadan kaldırılmalıdır.

Shaheed, raporunun birçok yerinde devletlerin ayrımcılık yapmama yükümlülüğüne yer vermiştir. Ona göre bilimsel bilgi ve gelişmeler; ayrımcılık olmaksızın herkes için erişilebilir olmalıdır.¹⁵⁰ Bilimin faydaları, herkes için hem fiziksel hem ekonomik açıdan ulaşılabilir olmalıdır.¹⁵¹ Bunun için hem hukuki hem fiili nedenler ortadan kaldırılmalıdır. Özellikle marjinal toplulukların, bilimsel bilgiye ve bilimsel gelişmenin ürünlerine, ayrımcılığa uğramaksızın erişimleri sağlanmalıdır. Bilimsel araştırmalar, bu toplulukların ihtiyaçlarına öncelik verilecek şekilde yönlendirilebilir.¹⁵² Burada farklı muamele veya alınan özel tedbirler, ayrımcılık yasağının ihlalini oluşturmaz.¹⁵³

Akademik özgürlükten de ayrımcılığa uğramaksızın faydalanılabilmesi gerekir.¹⁵⁴ Yine, herkesin, ayrımcılık gözetilmeksizin, bilimsel faaliyette bulunabilme hakkı vardır.¹⁵⁵ AAAS'nin çalışmasında da ayrımcılık ve dezavantajlı bireylerin

¹⁴⁷ Müller, **a.g.e.**, s. 768-769. Üçlü ayrımın eleştirisi için bkz. **A.e.**, s. 769-770.

¹⁴⁸ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **General Comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)**, E/C.12/GC/20, 2 July 2009, para. 2.

¹⁴⁹ **General Comment No. 20**, para. 7-14.

¹⁵⁰ Shaheed, **a.g.e.**, para. 26.

¹⁵¹ **A.e.**, para. 30.

¹⁵² **A.e.**, para. 31.

¹⁵³ Donders, **a.g.e.**, s. 375.

¹⁵⁴ Shaheed, **a.g.e.**, para. 40.

¹⁵⁵ **A.e.**, para. 42.

durumuna dair benzer tespitler yapılmıştır.¹⁵⁶ Chapman da BGKYH'nin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için devletlerin, ayrımcı muameleyi önlemesi ve ayrımcı muameleye maruz kalan kişilerin uğradıkları kayıpların telafi edilmesi gerektiği görüşündedir.¹⁵⁷ Ona göre dezavantajlı gruplar ve ayrımcılık sorunu, devletlerin odak noktalarından biri olmalıdır. Bu gruplar, özellikle desteklenmelidir.¹⁵⁸

Chapman, cinsiyet ayrımcılığının üzerinde ayrıca durmuştur. BGKYH'nin, eğitim ve teknolojiye erişim gibi haklarla bağlantısı ölçüsünde; bu haklarını yeterince kullanamayan kız çocuklarının ve kadınların, BGKYH'yi de kullanamayacaklarını belirtmiştir. Gerçekten de, ESKHS'nin 3. maddesi kadın-erkek eşitliğini ayrıca vurgulamıştır. 3. genel yorumda da cinsiyete dayalı ayrımcılığa yer verilmiştir. 16. genel yorum ise tamamen bu konuya ayrılmıştır.¹⁵⁹ Bazı haklara ilişkin genel yorumlarda, cinsiyet ayrımcılığı üzerinde ayrıca durulmuştur.¹⁶⁰

Sonuç olarak, devletler, bilim ve teknolojinin yeterince ulaşamadığı grupları veya bölgeleri özel olarak desteklemelidir.¹⁶¹ Bunun yanında, bilim ve teknolojiyle ilgili karar verilmesi gereken durumlarda, toplumun her kesiminden temsilcilere söz hakkı tanınmalıdır.¹⁶²

2. Saygı Gösterme Yükümlülüğü

Saygı gösterme yükümlülüğü, devletlerin negatif yükümlülüğüdür. Bu kapsamda, devletler, bireylerin hak ve özgürlüklerini kullanmasına saygı göstermeli, onlara müdahale etmemelidir. BGKYH özelinde, bilim özgürlüğü, akademik özgürlük ve işbirliği yapma özgürlüğü bakımından bu yükümlülüğün olduğu kabul edilebilir.¹⁶³ Devletler; bilimsel araştırmanın yürütülmesi, raporlanması ve yayımlanması gibi aşamaların hiçbirinde müdahalede bulunmamalıdır. Bireylerin bilimsel faaliyette

¹⁵⁶ Vitullo, Wyndham, **a.g.e.**, s. 10-11.

¹⁵⁷ Chapman, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁵⁸ **A.e.**

¹⁵⁹ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **General Comment No. 16: The equal right of men and women to the enjoyment of all economic, social and cultural rights (art. 3 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)**, E/C.12/2005/4 11 August 2005.

¹⁶⁰ **General Comment No. 16**, para. 4.

¹⁶¹ Chapman, **a.g.e.**, s.14.

¹⁶² **A.e.**, s. 15.

¹⁶³ **A.e.**, s. 18.

bulunmasına ve bu faaliyetin ürünlerinden yararlanmasına engel olmamalıdır.¹⁶⁴ Venedik Bildirgesi, BGKYH karşısında, devletin saygı gösterme yükümlülüğünün kapsamını şu şekilde belirlemiştir:¹⁶⁵

- a) Bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyet için vazgeçilmez olan, düşünce özgürlüğü, müdahale olmaksızın bir fikre sahip olma, bilgiyi ve her türden düşünciyi arama, alma ve verme gibi özgürlüklere saygı duyulması;
- b) Akademik özerkliğin yanı sıra, bilim insanlarının mesleki topluluklar ve örgütler kurma ve bunlara katılma hakkına saygı duyulması.
- c) Bilimsel topluluğun ve üyeleri olan bireylerin, ülke sınırları içinde ve dışında, serbestçe bilgi, araştırma fikirleri ve sonuçları alışverişinde bulunabilmeleri özgürlüğü dahil, diğerleriyle işbirliği yapma özgürlüklerine saygı duyulması.
- d) Bilim ve teknolojinin, insan hakları ve temel özgürlüklerin kullanımını sınırlayacak veya buna müdahale edecek şekilde kullanılmasını engellemek için uygun tedbirleri almak.

Venedik Bildirgesi, yukarıda verilen son maddede, saygı gösterme yükümlülüğü kapsamında devletlere pozitif yükümlülükler de yüklemiştir. Buna göre, devletler, bilim ve teknolojinin insan hakları ve özgürlüklerine aykırı bir şekilde kullanılmasını önlemek için gerekli tedbirleri almalıdır. Bu madde, bilim özgürlüğünün sınırsız olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.¹⁶⁶ Bilim ve teknolojinin olumsuz etkilerinden bireylerin korunması da devletlerin yükümlülüğüdür. Koruma ve gerçekleştirme yükümlülükleri kapsamında bu konu, daha ayrıntılı düzenlenmiştir.

Shaheed'in raporunda, internet ile diğer bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim hakkının uygulanması için devletlerin ifade özgürlüğüne saygı duyması gerektiği belirtilmiştir.¹⁶⁷ İfade özgürlüğü, akademik özgürlüğün de bileşenidir.¹⁶⁸ Ayrıca, bilim insanlarının örgütlenmesi, birbirleriyle işbirliği yapması, bu nedenle kendi ülkelerinden başka ülkelere seyahat edebilmeleri ve kendi ülkelerine geri dönebilmeleri de saygı gösterilmesi gereken özgürlüklerdir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ A.e., s. 13., Donders, a.g.e., s. 377.

¹⁶⁵ Venice Statement, art. 14.

¹⁶⁶ Müller, a.g.e., s. 773.

¹⁶⁷ Shaheed, a.g.e., para. 36.

¹⁶⁸ A.e., para. 40

¹⁶⁹ A.e.

3. Koruma Yükümlülüğü

Devletin yanı sıra, devlet dışında kalan aktörler de hakları ihlal edebilir. Devletler, bizzatı hak ihlali yapmamakla yükümlü oldukları gibi, kendisi dışında kalan aktörlerin, hak ve özgürlükleri ihlal etmelerinden de sorumludur. Buna, devletin koruma yükümlülüğü denir.¹⁷⁰ Devlet, hak ihlallerini engellemek ve ortadan kaldırmak için gerekli mekanizmaları oluşturmakla yükümlüdür.¹⁷¹ Venedik Bildirgesi'ne göre BGKYH kapsamında devletlerin koruma yükümlülükleri şunlardır:

- a) Bilim ve teknolojinin, üçüncü şahıslar tarafından, insan hakları ve temel özgürlükler ile insan onuru aleyhine kullanılmasını engellemek ve önlemek için, yasal tedbirler de dahil olmak üzere, derhal tedbirler almak.
- b) Kamu hukuku veya özel hukuk tüzel kişilerinin araştırma faaliyetlerinde denek olan kişilerin insan haklarının, özellikle bilgi edinme hakkı ile özgür ve aydınlatılmış onam hakkının, korunmasını sağlamak için tedbir almak.

Buna göre, devletler, bireyleri, bilimsel faaliyetin zararlı etkilerine karşı korumakla yükümlüdür. BM'nin 1975 tarihli Bilimsel ve Teknolojik Gelişmenin Barış ve İnsanlığın Yararı için Kullanılması üzerine Bildirgesi de bu konuyu düzenlemektedir.¹⁷² Bildirgenin 2. maddesinde devletler; bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, özellikle devlet organları tarafından, insan hakları ve özgürlükleri aleyhine kullanılmasını engellemekle yükümlü tutulmuştur. 6. maddede de bilim ve teknolojinin yanlış kullanımın olası zararlı etkilerine karşı toplumun korunması gerektiği belirtilmiştir. MSHS'nin 7. maddesi de hiç kimsenin kendi özgür rızası olmadıkça, tıbbi veya bilimsel deneylere tabi tutulamayacağını hüküm altına almıştır.¹⁷³ Viyana Bildirgesi ve Eylem Planının 11. maddesinde de herkesin BGKYH'nin olduğu belirtildikten sonra, bilimin zararlı etkileri olabileceğini

¹⁷⁰ Algan, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁷¹ Chapman, **a.g.e.**, s.20.

¹⁷² United Nations General Assembly, **Declaration on the Use of Scientific and Technological Progress in the Interests of Peace and for the Benefit of Mankind**, A/RES/3384(XXX), 10 November 1975.

¹⁷³ United Nations General Assembly, **International Covenant on Civil and Political Rights**, Resolution 2200A (XXI), 16 December 1966, art. 7.

belirtmiştir. Bu bağlamda devletleri, insan haklarına ve onuruna saygı gösterilmesinin sağlanması için uluslararası işbirliğine davet emiştir.¹⁷⁴

Chapman, denetleme mekanizmalarının yeterince etkili olmadığı, gelişmekte olan ülkelerde, bireylerin bilim ve teknolojinin zararlı etkilerinden korunmasının daha güç olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵ Yazarın tespitine göre, şirketler ve akademik kuruluşlar, denetlemenin sıkı olmadığı gelişmekte olan ülkelerde araştırmalarını yürütmeyi tercih etmektedir.¹⁷⁶ Denetimin zayıflığı, daha az maliyetle daha hızlı hareket etme olanağını sağlamaktadır. Bunun yanında, gelişmekte olan ülkelerde yaşayan bireylerin denek olarak kullanılması durumunda, elde edilen sonuçlar daha güvenilir olabilmektedir. Bunun nedeni, bu insanların, gelişmiş ülkelerdeki akranlarına nazaran daha az kimyasala maruz kalmış olmasıdır.¹⁷⁷ Eğitim seviyesinin düşüklüğü ve tıbbi altyapının yetersizliği, bu ülkelerde, bilimsel deneylerin zararlı etkilerini artırabilmektedir.¹⁷⁸ Bu noktada “ihtiyatlılık ilkesi” (*precautionary principle*) gündeme gelmektedir. Bu ilkenin anlamı üzerinde tam olarak bir uzlaşma yoktur.¹⁷⁹ UNDP, 2001’deki raporunda, bu ilkeye ilişkin farklı görüşlere yer vermiştir.¹⁸⁰ COMEST, bu görüşleri birleştirerek şöyle bir tanım yapmıştır: İnsan eylemlerinin ahlaki açıdan kabul edilemez sonuçlar doğurması, bilimsel olarak mümkün ve ancak kesin değilse; bu zararın hiç doğmaması veya minimum seviyeye indirilmesi gerekir. Ahlaki açıdan kabul edilemez olan zarar; insan yaşamını veya sağlığını tehdit eden, ciddi, geri dönülemez, şimdiki ve gelecek nesiller için adil olmayan zararlardır. Bu zararlar insan veya çevre üzerinde etkili olabilir.¹⁸¹ Zararın hiç doğmaması ya da olabildiğince az olması için çalışmak, ihtiyatlılık ilkesinin gereğidir. Venedik Bildirgesi de temel ilkeler kısmında, ihtiyatlılık ilkesine yer vermiştir. Buna göre BGKYH, bir eylem ya da politikanın halka veya çevreye çok büyük veya dönüşü olmayan zararlar verebileceği ve bilimsel

¹⁷⁴ The World Conference on Human Rights, Vienna Declaration and Programme of Action, Vienna, 25 June 1993, art. 11.

¹⁷⁵ Chapman, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁷⁶ Shaheed, **a.g.e.**, para. 54.

¹⁷⁷ **A.e.**, s. 21

¹⁷⁸ **A.e.**, s. 22.

¹⁷⁹ World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology (COMEST), **The Precautionary Principle**, France, UNESCO, 2005, s. 8.

¹⁸⁰ United Nations Development Programme (UNDP), **Human Development Report 2001: Making new technologies work for human development**, New York, Oxford University Press, 2001, s. 70.

¹⁸¹ COMEST, **The Precautionary Principle**, s. 14.

açından uzlaşmaya varılamayan durumda, temkinli olmayı ve adım atmaktan kaçınmayı gerektiren ihtiyatlılık ilkesiyle uyumlu bir şekilde uygulanmalıdır.¹⁸²

Bilim insanlarının, bilimsel faaliyette bulunma haklarının da korunması bu yükümlülük kapsamında sayılmalıdır. Devletler, üçüncü kişilerin, özellikle fikri mülkiyet hukuku kapsamında, bilim insanlarının haklarını ihlal etmelerini önlemelidir.¹⁸³ BGKYH ile sıkı sıkıya bağlantı içinde olan ifade özgürlüğü, akademik özgürlük, dernek kurma özgürlüğü ve seyahat özgürlüğü de devlet dışındaki aktörlerin ihlallerinden korunmalıdır.¹⁸⁴

4. Gerçekleştirme Yükümlülüğü

Gerçekleştirme yükümlülüğü, bir hakkın tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için devletlerin alması gereken her türlü tedbiri kapsar. Bu tedbirleri almak, devletlerin pozitif edimlerde bulunmasını gerektirir. Sosyal, ekonomik ve kültürel hakların gerçekleşebilmesi için devletlerin olumlu anlamda müdahalede bulunması önemlidir. Devletler ESKHS’de yer alan hakları gerçekleştirmek için, kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde tedbirler almakla yükümlüdür. BGKYH bakımından bunlar; bilimin korunması, geliştirilmesi ve yayılması için alınacak olan tedbirlerdir.

Bilimin korunması; bilimsel bilginin, ürünlerin, araçların korunmasını gerektirir.¹⁸⁵ Bilimin geliştirilmesi, bilimsel araştırmaların devlet tarafından desteklenmesiyle mümkün olabilir. Bu kapsamda, bilimsel araştırma yapan özel kuruluşlarla veya ilgili diğer aktörlerle işbirliği yapılması da gereklidir. Devletlerin, tüm bunları yaparken, bilimsel gelişmenin, insanlığa faydalı olacak şekilde yürütülmesini sağlama yükümlülüğünün bulunduğu da kabul edilmelidir.¹⁸⁶ Bilimin yayılması ise hem bilim insanlarını hem de toplumu içine alan bir süreç olmalıdır. Burada yayılması gereken, hem bilimsel bilgi hem de bunun uygulamalarıdır. Bilimin yayılabilmesi için, araştırma sonuçlarının hem bilim insanlarıyla hem de toplumla paylaşılması gerekir. Sonuçların paylaşılması; bunların doğruluğunun denetlenmesine

¹⁸² Venice Statement, art. 12/f.

¹⁸³ Donders, **a.g.e.**, s. 377.

¹⁸⁴ Shaheed, **a.g.e.**, para. 40.

¹⁸⁵ **A.e.**, para. 46.

¹⁸⁶ **A.e.**, para. 47.

ve karar alma süreçlerine halkın katılmasına imkân vermesi bakımından önemlidir¹⁸⁷. Venedik Bildirgesi, devletlerin BGKYH'yi gerçekleştirme yükümlülüğünün kapsamını şu şekilde belirlemiştir:¹⁸⁸

- a) Bilim ve teknolojinin, temel insan haklarıyla uyumlu bir şekilde gelişmesini ve yayılmasını destekleyen hukuki ve siyasi bir sistem benimsemek ve kurumlar kurmak. Bununla ilgili politikalar; katılımcı ve şeffaf bir süreç temelinde, dezavantajlı ve ötekileştirilmiş grupların konumlarına ve ihtiyaçlarına özel olarak dikkat edilecek şekilde, düzenli olarak gözden geçirilmelidir.
- b) Dezavantajlı ve ötekileştirilmiş grupların ihtiyaçlarına cevap verecek önlemleri kapsayan, ayrımcı olmayan bir temelde bilimin ve uygulamalarının yararlarına erişimi artırmak.
- c) Bilim ve teknolojinin olası zararlı etkilerini kontrol etmek, bulgulara etkin bir şekilde tepki vermek ve halkı şeffaf bir şekilde bilgilendirmek.
- d) Bütün insanların yararı için bilim ve teknolojiye uluslararası işbirliği ile yardımlaşmayı teşvik etmek ve güçlendirmek için önlemler almak ve bu bakımdan devletlerin uluslararası hukuktaki yükümlülüklerine uymak.
- e) Bilim ve teknoloji ile bunların gelişimine dair kararlara halkın katılması için gerekli fırsatları sağlamak.
- f) Eğitim sisteminin bütün seviyelerinde, özellikle devlet okullarında, bilimsel araştırma yapmak için gerekli olan becerilerin gelişimine olanak verecek etkili bir izlenim oluşturmak.

Bilimin ticarileşmesi, BGKYH'nin gerçekleşmesinin önündeki en önemli engellerden biridir.¹⁸⁹ Devletlerin, birçok hak ve özgürlükte olduğu gibi BGKYH'nin korunmasının gerçekleştirebilmesi için özel sektörle işbirliği içinde olması önemlidir. Günümüzde bilimsel gelişmenin yönünü büyük ölçüde şirketler belirlemektedir.¹⁹⁰ Bu şirketlerin öncelikleri ise insan haklarını gerçekleştirmekten ziyade kazanç sağlamaktır. Bu nedenle devletlerin, bu şirketlerin politikalarıyla mücadele etmesi gerekir. Böylece toplumun ve özellikle dezavantajlı bireylerin bilimsel gelişmeden yararlanabilmeleri, bilimsel araştırmaların odak noktasına toplumsal ihtiyaçların yerleştirilmesi sağlanabilir. Bir yandan bireylerin de eğitim aracılığıyla desteklenmesi ve bilinçlendirilmesi gerekir. Bilinçlendirme faaliyeti; gerek toplumun bilimsel

¹⁸⁷ A.e., para. 48.

¹⁸⁸ Venice Statement, art. 16.

¹⁸⁹ Müller, a.g.e., s. 779; Donders, a.g.e., s. 380.

¹⁹⁰ Chapman, a.g.e., s. 24.

gelişmelerden zarar görmesinin önlenmesi gerekse karar alma süreçlerine katılımın sağlanabilmesi için gereklidir¹⁹¹.

5. Yardımlaşma ve İşbirliği Yükümlülüğü

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 2. maddesinde taraf devletleri, ESHKS’de yer alan bütün hakların gerçekleşmesi için yardımlaşma ve işbirliği yapmakla yükümlü tutmuştur. BGKYH’nin yer aldığı 15. maddenin 4. fıkrası ise uluslararası işbirliğine özel olarak yer vermiştir. Bu hükmün temelinde, bilimin küresel bir mal olduğu düşüncesi bulunmaktadır.¹⁹² Venedik Bildirgesi de yardımlaşma ve işbirliği yükümlülüklerini, gerçekleştirme yükümlülüğünün kapsamında saymıştır. Bunun yanında “kavramsal zorluklar” kısmında da devletlerin, küresel düzeyde, özellikle bilimin yeterince gelişmediği ülkelerde, bilimsel araştırma ve bilimsel bilginin yayılması ve kapasite geliştirme için gerekli desteği sağlamaktan sorumlu olduğu belirtilmiştir.¹⁹³ Bu bağlamda gelişmiş ülkeler, sahip oldukları kaynakları diğer ülkelerle paylaşmakla yükümlüdür. Bilimsel ve teknolojik alanlarda ilerlemiş olan ülkeler, geri kalmış ülkelere destek vermelidir.¹⁹⁴ ESKHS’de yer alan haklar, devletlerin kaynaklarının elverdiği ölçüde gerçekleştirilebilen haklardır. Ancak Limburg İlkelerinde belirtildiği üzere; bu kaynaklara, uluslararası işbirliği ve yardımlaşma çerçevesinde elde edilecek kaynaklar da dâhildir.¹⁹⁵ Limburg İlkeleri, devletlerin, ayrımcılık yapmaksızın, birbirleriyle ve özellikle gelişmekte olan ülkelerle işbirliği yapmasının altını çizmiştir.¹⁹⁶ Yardım ve işbirliğinin, devletlerin egemen eşitliği kuralı çerçevesinde gerçekleştirileceğini de hatırlatmıştır.¹⁹⁷

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı kapsamında yardımlaşma ve işbirliğinin konusu; geri kalmış ülkelere teknoloji transferi, bu ülkelerdeki bilimsel faaliyetin ve eğitimin desteklenmesi, bilimsel araştırma ve

¹⁹¹ A.e., s. 25; Donders, a.g.e., s. 377; Vitullo, Wyndham, a.g.e., s. 13.

¹⁹² Vitullo, Wyndham, a.g.e., s. 14.

¹⁹³ Venice Statement, art. 9.

¹⁹⁴ Chapman, a.g.e., s. 30.

¹⁹⁵ Limburg Principles, para. 26.

¹⁹⁶ Limburg Principles, para. 31.

¹⁹⁷ Limburg Principles, para. 33.

geliştirmede işbirliği yapılması olabilir.¹⁹⁸ Buna uygun olarak, geri kalmış ülkelerin bilim ve teknoloji konusundaki önceliği, toplumun genelinin ve özellikle dezavantajlı grupların hayat kalitesini artıracak, basit ve ucuz ürünler olmalıdır.¹⁹⁹ Ancak uluslararası yükümlülüklerin sınırlarının belirlenmesi zordur. Bu cümleden olmak üzere, hangi ülkelere yardım edileceğinin ölçütlerinin belirlenmesi ve bu yükümlülüğün yerine getirilip getirilmediğini kontrol edecek etkili mekanizmaların oluşturulması gerekir.²⁰⁰

B. Diğer Aktörlerin Yükümlülükleri

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’de, devletler haricindeki aktörlerin yükümlülüklerinden bahsedilmemiştir. Ancak Limburg İlkeleri, çeşitli maddelerinde, bu kuruluşların yükümlülüklerinden bahsetmiştir. Örneğin hükümet dışı kuruluşların, ESKHS’nin uygulanmasında, önemli bir rol oynayabileceğini belirtmiştir.²⁰¹ Bunun yanında; uluslararası yardımlaşma ve işbirliği yükümlülüğü çerçevesinde, uluslararası ve hükümet dışı kuruluşların da rolü olduğunu hatırlatmıştır.²⁰² Uluslararası ve bölgesel düzeyde; ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleştirilmesi için faaliyet gösteren hükümetler arası kuruluşların, ESKHS’nin uygulanmasını artırmak için çalışmalarını teşvik etmiştir.²⁰³

Venedik Bildirgesi de 17. maddesinde; BGKYH’nin daha fazla aydınlatılması ve bu konudaki farkındalığın gerçekleştirilmesi için, devletler dışındaki aktörlerin de işbirliğinin ve katılımının gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu aktörler; BM ve diğer hükümetler arası kuruluşlar, bölgesel kuruluşlar, bilimsel ve akademik topluluklar, sivil toplum ve özel sektördür. Bildirge; bu aktörlerin yükümlülüklerini ayrı ayrı belirlemiştir.²⁰⁴ Shaheed de raporun sonuç kısmında, bu aktörlerden bahsetmekle beraber, özel sektöre vurgu yapmıştır. Buna göre; özel sektörün başlıca yükümlülüğü insan haklarına saygı göstermektir.²⁰⁵ Bunun dışında, özellikle gelişmekte olan

¹⁹⁸ Müller, **a.g.e.**, s. 781; Shaheed, **a.g.e.**, para. 67-68.

¹⁹⁹ Shaheed, **a.g.e.**, para. 68.

²⁰⁰ Müller, **a.g.e.**, s. 782.

²⁰¹ Limburg Principles, para. 9.

²⁰² Limburg Principles, para. 34.

²⁰³ Limburg Principles, para. 100.

²⁰⁴ Venice Statement, art. 18-27.

²⁰⁵ Shaheed, **a.g.e.**, para. 71.

ülkelerde, bilimsel gelişmeden herkesin yararlanmasının sağlanabilmesi için, özel sektörde yer alan kuruluşların etkili bir şekilde yönlendirilmesi gerekir. Burada, şirketlerin ticari kazanımları ile bilimsel gelişmenin ürünlerine erişim hakkının sağlanması arasında bir denge kurulmalıdır.²⁰⁶ Venedik Bildirgesi, son maddesinde, özel sektördeki kuruluşların, bu hakka uygun olarak hareket etmesinin, ekonomik amaçlarıyla çatışmadığını belirtmiştir. Özel sektör; bilimsel ve teknolojik gelişmelerde önemli bir rol oynadığından; BGKYH'nin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmalıdır. Bu kapsamda; dezavantajlı ve ötekileştirilmiş grupların temel ihtiyaçlarına, özellikle de herkesin bilimsel gelişmeden yararlanma hakkına daha fazla dikkat etmelidir.²⁰⁷

Bilimsel topluluk da BGKYH'nin gerçekleşmesi için önemli aktörlerden biridir.²⁰⁸ Venedik Bildirgesi; bilim insanlarına ve onların meslek örgütlerine, BGKYH'nin aydınlatılması ve buna ilişkin farkındalığın artırılması ödevini vermiştir.²⁰⁹ Bunun yanında, bilimsel topluluğun, bilimsel araştırma ve uygulamanın tabi olacağı ahlaki ilkeleri belirleme görevi de bulunmaktadır.²¹⁰

VII. Hakkın Dava Edilebilirliği

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkının içeriği, mahkeme kararlarıyla somutlaştırılabilir. Ancak sosyal, ekonomik ve kültürel hakların dava edilebilirliği tartışması, hakka ilişkin taleplerin mahkemeye taşınmasına engel olabilir. Gerçekten uygulamada, medeni ve siyasi haklarla ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Birinci kuşak hakların aksine, ikinci kuşaktaki hakların varlığı ve niteliği tartışmalıdır.²¹¹ Hakların, uluslararası bir sözleşmede yer alması ve devletlere birtakım yükümlülükler yüklemesi, bireylerin bu hakları her zaman dava konusu yapabileceği anlamına gelmemektedir. İkinci kuşak hakların zamanla ve maddi imkânlar ölçüsünde gerçekleştirilebileceği gerçeği, bu hakların derhal uygulanmasına engel olabilmektedir. Bu durum; ekonomik, sosyal ve kültürel hükümlerin hak teşkil etmediği, devletlerin bunları gerçekleştirmekle yükümlü

²⁰⁶ A.e., para. 72.

²⁰⁷ Venice Statement, art. 27.

²⁰⁸ Vitullo, Wyndham, a.g.e., s. 16.

²⁰⁹ Venice Statement, art. 25.

²¹⁰ Chapman, a.g.e., s. 17; Shaheed, a.g.e., para. 53; Vitullo, Wyndham, a.g.e., s. 16.

²¹¹ Shaver, a.g.e., s. 163.

olmadığı şeklinde yorumlanamaz.²¹² Nitekim ESKHS'ye taraf devletler için, bu hükümler bağlayıcı niteliktedir.

Viyana Bildirgesi ve Eylem Planının 5. maddesinde; bütün insan haklarının evrensel olduğu, ayrılmaz bir bütün oluşturduğu ve birbirleriyle yakın ilişki içinde bulunduğu belirtilmiştir. Bu nedenle devletlerden, bütün insan haklarına eşit düzeyde önem vermeleri beklenmektedir. Ulusal ve bölgesel birtakım farklar olabilirse de bütün devletlere, tüm temel hak ve özgürlükleri koruma ve iyileştirme ödevi yüklenmiştir.²¹³ Bildirgenin birçok yerinde “bütün insan hakları” ifadesi tekrarlanmaktadır.

Maastricht İlkeleri; ekonomik, sosyal ve kültürel hakları ihlal edilen kişiler için ulusal veya uluslararası düzeyde, etkili başvuru yollarının olması gerektiğini belirtmiştir.²¹⁴ Öte yandan, ulusal mahkemeler başta olmak üzere, devlet organlarının, bu hakların ihlal edilmesini onaylama anlamına gelen kararlar vermemesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun için yargı organları, bu hakların ihlallerine ilişkin olarak verecekleri kararlarda, uluslararası ve bölgesel insan hakları hukukunun ilgili hükümlerini göz önünde bulundurmalıdır.²¹⁵

Bütün uluslararası hükümlere rağmen, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların statüsü netleşmemiştir. Bu hakların medeni ve siyasi haklara göre daha öncelikli olduğunu iddia edenler olduğu gibi klasik anlamda bir hak teşkil edemeyeceklerini savunanlar da vardır. Devletlerin çoğunun ise bu konuda orta yoldan gittiği söylenebilir. Devletler, resmiyette bu hakları medeni ve siyasi haklarla aynı düzeyde tanımakta ama bunların statüsünü güçlendirmek için gereken hukuki ve idari işlemleri yapmayı ihmal etmektedir. İhlal edilmeleri durumunda uğranılan zararın tazmin edilmesine yönelik etkili başvuru yollarının olmaması da bu hakların gerçekleşmesini engelleyici niteliktedir. Diğer uluslararası ve bölgesel hukuk belgelerinin aksine

²¹² Donders, **a.g.e.**, s. 380.

²¹³ Vienna Declaration and Programme of Action, art. 5

²¹⁴ Maastricht Guidelines, art. 22.

²¹⁵ Maastricht Guidelines, art. 24.

ESKHS'nin, birçok devletin siyasi gündeminde ve yargı organlarında yeterince vurgulanmaması da bu hakların gelişimi açısından bir dezavantajdır.²¹⁶

İkinci kuşak hakların dava edilebilirliği, devletlerin önyargılı olduğu bir konudur ancak bu önyargı her zaman doğruyu göstermemektedir. Bu haklar açısından, sadece tam anlamıyla gerçekleştirme yükümlülüğü maddi imkânlarla ve zamana bağımlıdır. Saygı gösterme ve koruma yükümlülükleri ise derhal yerine getirilebilir. Buna bağlı olarak, bu yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediği yargısal denetimin konusu olabilir.²¹⁷ Hukuk sistemlerinde bu hakları açıkça güvence altına almayan ülkelerde de, medeni ve siyasi haklar, bu hakları da koruyacak şekilde yorumlanabilir.²¹⁸ Elbette bu hakları etkili kılmanın en iyi yolu, bunların doğrudan mevzuatta yer almasıdır. Ancak bu hakların sadece anayasal düzeyde tanınması, yeterince somut düzenlenememesi nedeniyle, uygulanmaları için elverişli olmayabilir. Bu nedenle yasal düzeyde tanıma, daha etkili olabilir. Belirtildiği gibi, ulusal hukuk sisteminde bu haklara ilişkin ayrıntılı hükümler olmasa da, mahkemeler, doğru yorum yöntemleriyle bu boşluğu doldurabilir.²¹⁹

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin, bireysel başvuruya imkân veren Seçmeli Protokolünün,²²⁰ sosyal hakların dava edilebilir hale gelme sürecinde bir dönüm noktası olabileceği belirtilmiştir.²²¹ Bu ek protokole taraf olmakla devletler ESKHK'nin denetleme yetkisini kabul etmiş olmaktadır.²²² İç hukuk yollarını tüketen kişiler, ESKHS'deki haklarının ihlal edildiği iddiasıyla buraya başvurabilecektir.²²³ Ancak bu protokolü, günümüz itibarıyla, sadece yirmi dört devlet imzalamış ve onaylamıştır. İmzaladığı halde onaylamayan yirmi beş

²¹⁶ Henry J. Steiner, Philip Alston, **International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals**, 2. bs., Oxford, Oxford University Press, 2000, s. 237-238.

²¹⁷ Frans Viljoen, "The Justiciability of Socio-economic and Cultural Rights: Experience and Problems", **Human Rights in Education, Science and Culture: Legal Developments and Challenges**, Ed. Yvonne Donders, Vladimir Volodin, Paris, Ashgate, 2007, s. 99.

²¹⁸ Viljoen, **a.g.e.**, s.99.

²¹⁹ **A.e.**, s. 100.

²²⁰ Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, A/RES/63/117, 10 December 2008.

²²¹ Shaver, **a.g.e.**, s. 165-166.

²²² Optional Protocol to the International Covenant, art. 1.

²²³ Optional Protocol to the International Covenant, art. 2-3.

devlet vardır.²²⁴ Bu haliyle, ESKHK'nin yapacağı denetim, dünya genelinde fazla etkili olmayacaktır. Ancak asıl olanın ulusal koruma olduğu ve uluslararası korumanın bunun yerini tutamayacağı unutulmamalıdır.²²⁵ Seçmeli Protokolün amacı da bu değildir. ESKHS, devletleri, bu hakları kendi ülkelerinde uygulamaları için desteklemekte ve onlara rehberlik etmektedir.²²⁶

ESHKS taraf devletler için bağlayıcı olduğundan, içinde yer alan bütün ekonomik sosyal ve kültürel haklar gibi BGKYH'nin uygulanmasını da zorunlu kılmaktadır. Ancak belirtildiği üzere, ESKHS'nin denetleme sisteminin zayıflığı, bu zorunluluğun yakın zamanda yerine getirilmeyeceğini göstermektedir. Sal Salvador Protokolünün bu hususta, ESKHS'den de az etkili olduğu anlaşılmaktadır. Protokol; ekonomik, sosyal ve kültürel hakları düzenlemiş ancak bunların uygulanması için yeterince güçlü bir mekanizma kurmamıştır. Buna göre taraf devletler, periyodik olarak rapor vermekle yükümlü tutulmuştur (m. 19/1). Sadece sendika hakkı (m. 8/1-a) ve eğitim hakkının (m. 13) ihlal edilmesi halinde, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu veya Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin devreye girebileceği anlaşılmaktadır (m. 19/6).

Sonuç olarak, ikinci kuşak hakların dava edilebilirliğinin çözümlenmemiş bir sorun olduğu söylenebilir. BGKYH de bu sorunla karşı karşıyadır. Bu hakkın, diğer birçok hakka nazaran tanınmıyor olması, uygulama açısından mevcut olan dezavantajı artırıcı niteliktedir. Bu nedenle hakkın içeriğinin somutlaştırılması ve bilinirliğinin sağlanması önemlidir. Öte yandan, ESKHK'nin 3. genel yorumunda belirtildiği üzere, BGKYH'nin normatif kapsamı içinde olan bilim özgürlüğü; mahkemeler ve diğer devlet organları tarafından derhal uygulanabilecek bir hükümdür.²²⁷ Gerçekten de ilk elde sadece saygı gösterme ve koruma yükümlülüklerini gerektiren bilim özgürlüğü, dava edilebilir niteliktedir. BGKYH'nin bu kısmı, devlete, müdahalede bulunmama ödevini yüklediğinden, derhal uygulamaya elverişlidir. Tam olarak gerçekleştirme ise uzun vadede ve kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirilebilecek bir

²²⁴ Bkz. Status of Ratification: Interactive Dashboard, (Çevrimiçi), <http://indicators.ohchr.org/>, 25 Mart 2019.

²²⁵ Algan, **a.g.e.**, s. 79-80.

²²⁶ Viljoen, **a.g.e.**, 100.

²²⁷ **General Comment No. 3**, para. 5.

yükümlölüktür. BGKYH bu yönüyle, en azından yakın zamanda, bireylere devletten talepte bulunma yetkisi vermeyebilir.



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA BİLİMSEL GELİŞMEYE KATILMA VE BUNDAN YARARLANMA HAKKI

I. Genel Açıklamalar

BM kültürel haklar özel raportörünün raporuna göre, dünya üzerinde, BGKYH'yi doğrudan anayasalarında tanıyan ülkelerin sayısı çok azdır. Kalan birçok ülke BGKYH'nin sadece belli unsurlarını korumaktadır. Bu unsurlardan sadece bilim özgürlüğünü koruma altına alan ülkelerin sayısı çoğunluktadır.¹ Türkiye de, bu ülkelerden biridir.² Türk hukukunda BGKYH doğrudan tanınmamıştır. Ancak Türkiye İHEB'i kabul ettiği gibi, ESKHS'ye de taraf olmuştur. İHEB; dünya devletleri arasında genel kabul görmüş³, önemli bir uluslararası belge olmakla beraber bağlayıcı değildir.⁴ Bu nedenle ESKHS; ekonomik, sosyal ve kültürel haklar alanında, İHEB'in dolduramadığı boşluğu tamamlayabilir. BGKYH özelinde de bu durum geçerlidir.

Türkiye, İHEB'in hazırlanması sürecinde etkili olan devletlerden biri değildir. Bunun nedenlerinden biri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Boğazlar'a ilişkin Sovyet talepleri sebebiyle gerilen Türkiye-SSBC ilişkileri ve komünizm düşmanlığı olarak gösterilmiştir. Nitekim o dönemde hükümet dışı bir insan hakları örgütü olarak çalışması hedeflenen İnsan Hakları Cemiyeti, kurucuları arasında komünizm yanlısı yayınlar çıkaran kişilerin bulunduğu iddiasıyla saldırıya uğramıştır.⁵ Diğer bir nedenin ise Türkiye'de, insan hakları kültürünün, hümanizmin ve doğal hukuk anlayışının yeterince gelişmemesiyle ilgili olabileceği belirtilmiştir.⁶

¹ Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da bazı ülkeler anayasalarında araştırma özgürlüğünü ve bilimi öğretme özgürlüğünü koruma altına alırken; ABD ve Kanada'da bunun için özel hüküm bulunmamaktadır. Bu durumda bilim özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğünün özel bir biçimi olarak korunmaktadır. Bkz.: Amedeo Santosuosso vd., "What constitutional protection for freedom of scientific research?", **J Med Ethics**, No: 33, 2007, s. 342.

² Shaheed, **a.g.e.**, para. 13.

³ Oktay Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", **Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik**, 2. bs., İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013, s. 15.

⁴ İHEB'in kendine özgü bir bağlayıcılığı olduğu yönünde bkz.: Tekin Akıllıoğlu, **İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, 2. bs., Ankara, İmaj Yayınevi, 2010, s. 136.

⁵ Timur, **a.g.e.**, s. XVI.

⁶ **A.e.**, s. XVII-XVIII.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, uluslararası bir antlaşma olmamasına rağmen Bakanlar Kurulu kararıyla **Resmi Gazete**'de yayımlanmıştır. Buna göre, İHEB'in yayımlandıktan sonra okullarda ve diğer eğitim kurumlarında okutulması, yorumlanması, radyo ve gazetelerde de İHEB'le ilgili yayın yapılması kararlaştırılmıştır.⁷ Bu olay, Türkiye'nin İHEB'e gerçekten önem verdiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu durum, İHEB'in Türk hukuku açısından bağlayıcı olmadığı gerçeğini değiştirmemektedir. Bu nedenle İHEB, BGKYH'nin Türk hukukunda tanınmasını doğrudan sağlayamayabilir.⁸

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ise Türkiye'nin iç hukukunda yürürlüğe girmiş olan bağlayıcı bir hukuk belgesidir. Türkiye, ESKHS'yi 15 Ağustos 2000'de imzalamıştır. TBMM, 4 Haziran 2003 tarihli ve 4867 sayılı kanunla ESKHS'nin onaylanmasını uygun bulmuştur. Onaylamaya dair Bakanlar Kurulu kararı 11 Ağustos 2003 tarihli ve 25196 sayılı **Resmi Gazete**'de yayımlanmıştır. Şu halde ESKHS, Anayasanın 90. maddesi uyarınca usulüne göre yürürlüğe konulmuş olup, kanun hükmündedir. Bununla ilgili Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Öte yandan 90. maddenin, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalara, kanun önünde tanıdığı öncelik, ESKHS bakımından geçerli görülmeyebilir. Burada düzenlenen haklar; klasik sınıflandırmaya göre temel hak ve özgürlüklerden sayılamayabilir. Ancak insan haklarının bütünselliği çerçevesinde ekonomik, sosyal ve kültürel haklar lehine yorum yapılması yerinde olur.⁹ Nitekim sosyal ve ekonomik haklar, Anayasanın, “temel haklar ve ödevler” isimli kısmında düzenlenmiştir.

Türkiye'nin, uluslararası hukuk çerçevesinde, ESKHS'nin gereklerini yerine getirme yükümlülüğü bulunmaktadır. Sözleşme'de yer alan bütün hakların olduğu gibi BGKYH'nin de gerçekleştirilmesi bu yükümlülüğün kapsamındadır. O halde, BGKYH Türk hukukuna, ESKHS ile girmiş ve böylece tanınmıştır. Yine de hakkın Anayasada veya kanunlarda tanınmamış olması, mahkemelerin ve idarenin bu hakka

⁷ RG, S. 7217, T. 27.05.1949.

⁸ Gözler; bir bildirmede yer alan haklar ve özgürlüklerin, anayasada düzenlenmemesi durumunda, bildirgenin saygınlığından ve yerleşikliğinden bağımsız olarak, kanun değeri olduğu ve kanun koyucunun bunlar üzerinde değişiklik yapabileceği belirtmiştir. Bu nedenle bildirgeyle tanıma, anayasal düzeyde tanımadan daha az güvencelidir. Bkz. Gözler, **İnsan Hakları Hukuku**, s. 168.

⁹ Algan, **a.g.e.**, s. 301-304.

ilişkin kararlar verme noktasında çekingen davranmasına neden olabilir. ESKHS de güçlü bir denetim mekanizması kurmamıştır. Türkiye'nin ESKHS kapsamında denetlenmesinin tek yolu, periyodik olarak vermesi gereken raporlardır. Türkiye, ESKHS'de yer alan haklara ilişkin olarak bireysel başvuru yolunu açan Seçmeli Protokolü de henüz imzalamamıştır. Bu nedenle BGKYH açısından hem ulusal hem uluslararası korumanın etkili olmaması muhtemeldir.

II. 1982 Anayasasında Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi

1982 Anayasasının, başlangıç bölümünde “Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu” belirtilmiştir. Burada geçen sosyal adalet ilkesi, Anayasanın 2. maddesinde geçen sosyal devlet ilkesiyle desteklenmiştir. Buna göre Türkiye Cumhuriyetinin temel niteliklerinden biri sosyal bir devlet olmasıdır. Devletin temel amaç ve görevlerini belirten 5. madde, bu iki ilkeye beraber atıf yapmıştır. Bu ilkeler çerçevesinde devlet; bireylerin temel hak ve özgürlüklerini kullanmasının önündeki engelleri kaldırmak, maddi ve manevi varlıklarını geliştirebilmeleri için uygun ortamı sağlamakla görevlendirilmiştir.

Anayasanın 2. kısmı temel hak ve ödevleri düzenlemiştir. Bu kısım altında, genel hükümlerden sonra, kişinin hak ve ödevlerini düzenlemiştir. Burada yer alan haklar, klasik insan hakları sınıflandırmasına göre negatif statü hakları veya medeni hakları içeren bölümdür. Bunlar, gerçekleşmesi için devletin müdahale etmekten kaçınması gereken haklardır. Bu haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez (m. 104). Bunlardan bazıları; savaş, seferberlik ve olağanüstü halde dahi durdurulamaz (m. 15). BGKYH kapsamında incelenecek olan bilim özgürlüğü (m. 27) kişinin hak ve ödevleri arasında yer alır.

Üçüncü bölümde sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler düzenlenmiştir. Buradaki hakların gerçekleşmesi için devletin eylemde bulunması gerekir. Bu nedenle bunlar pozitif statü hakları sınıfında yer alır. Tarihsel olarak medeni ve siyasi haklardan daha sonra ortaya çıkmaları nedeniyle bunlar aynı zamanda ikinci kuşak

haklardandır. Bunlar, kişinin hakları için belirtilen güvencelerden faydalanamaz. Yani savaş, seferberlik veya olağanüstü halde kısmen veya tamamen durdurulabilir. Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenebilir. Bu düzenleme sınırlama şeklinde olamaz¹⁰ çünkü Anayasada yer alan hak ve hürriyetler, hangi bölümde yer alırsa alsın, sadece kanunla sınırlanabilir. Düzenleme ancak bu haklara ilişkin olarak devletin ödevinin ne olduğunu belirlemek için yapılabilir. O halde sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler başlığı altında olduğu halde, devlete sadece müdahalede bulunmama yükümlülüğü yükleyen hakların da Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenememesi gerekir. Çalışma ve sözleşme hürriyeti (m. 48), sendika kurma hakkı (m. 51), grev hakkı (m. 54) bu haklardandır.¹¹

Bu hakların gerçekleşmesi, devletin ödevlerini yerine getirmesine bağlı olduğundan, bu ödevlerin sınırı, hakların da sınırını oluşturur. 65. maddede bu sınır; bu görevlerin amaçlarına uygun önceliklerin gözetilmesi ve maddi kaynakların yeterliliği olarak belirlenmiştir.¹² Bu hüküm ile ESKHS'nin 2. maddesi, kaynakların yeterliliği sınırı açısından birbirine benzese de, Anayasadaki ifadenin, daha olumsuz olduğu söylenebilir. Nitekim ESKHS, aşamalı olarak da olsa hakların gerçekleştirilmesi hedefini koymuştur.¹³ Anayasanın 65. maddesinde ise devlete, bu hakları zamanla, ama mutlaka gerçekleştirme ödevi yüklenmemiştir.

Dördüncü bölümde ise siyasi haklar ve ödevler bulunur. Bunlar, bireyin ülke yönetimine katılmasına yönelik haklar olduğundan aktif statü hakları olarak isimlendirilebilir. Medeni haklarla aynı kuşakta yer alırlar. Anayasaya göre bu haklar da Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez (m. 104).

Hak ve özgürlüklerin bağlayıcılıklarına göre program haklar ve normatif haklar olarak ayrıldığı belirtilmiştir. Bu sınıflandırma sosyal hakları diğer temel haklardan

¹⁰ Algan, **a.g.e.**, s. 284.

¹¹ Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku**, 17. bs., İstanbul, Beta, 2018, s. 156. Bu hakların, negatif statü hakkı olmalarına rağmen pozitif statü haklarıyla beraber yer alması, devletin bunlara müdahale etmesine izin verildiği şeklinde yorumlanabilir. Bkz.: Mustafa Erdoğan, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Hukuk Yayınları, 2018, s. 100.

¹² Olumlu edim gerektirmeyen sosyal haklar için 65. maddedeki sınır geçerli değildir. Bunların karşısında devletin yükümlülükleri, diğer temel haklar karşısındaki yükümlülükleriyle aynıdır. Bkz. Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 18. bs, Ankara, Yetkin, 2018, s. 153.

¹³ Algan, **a.g.e.**, s. 283.

ayırır.¹⁴ Buna göre, sosyal haklar, program hükümler niteliğinde olduğu için bağlayıcı değildir. Böyle haklar, bireylere devletten talepte bulunma yetkisi vermez ve dava edilemez.¹⁵ Bireysel ve siyasal hak ve özgürlükler ise normatif olup, bağlayıcıdır ve mahkemede ileri sürülebilir, dava edilebilir. Devletin bu hakları gerçekleştirme yükümlülüğü vardır. Sosyal haklarda ise devletin böyle bir yükümlülüğü olsa bile, devlet bunu ancak maddi olanakları ölçüsünde başarabilir. O nedenle böyle hakların program hak (hüküm) niteliğinde olduğu, devletin ulaşması gereken bazı hedefleri gösterdiği ifade edilmiştir. Devlet bu hakların gereğini yerine getirmelidir ancak bunu hemen ve her şartta gerçekleştirmeye zorlanamaz. Devletin bu alandaki takdiri yargısal olarak denetlenemez. T.C. Anayasasının 65. maddesi de bunu destekler niteliktedir. Sosyal haklar ancak kanunla düzenlenirse, gereğinin yerine getirilip getirilmediğinin yargı tarafından denetlenmesi mümkün olur.¹⁶ Böyle bir durumda, devletten talepte bulunma yetkisi de doğar.¹⁷ Bu durumdan bağımsız olarak Anayasada tanınmış hak ve özgürlükler arasında bir hiyerarşi olmadığı, hepsinin hukuk düzeni tarafından aynı düzeyde tanındığı belirtilmiştir.¹⁸

İnsan haklarının katı bir şekilde sınıflara ayrılmasının mümkün olmadığı daha önce belirtilmişti. Buna göre, bir hakkın gerçekleşmesi devletin hem olumlu hem olumsuz edimini gerektirebilir. Bir hak bazı yönleriyle negatif, bazı yönleriyle pozitif statü hakkı olabilir. Bir medeni veya siyasal hakkın gerçekleşmesi devletin müdahalesiyle mümkün olabilirken; bir sosyal hakkın gerçekleşmesi devletin müdahale etmemesini gerektirebilir. Anayasada yer alan insan hakları ayrımı için de bu durum geçerlidir. Kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı; sosyal, ekonomik ve kültürel haklardaki anlamıyla devlete koruma ve gerçekleştirme yükümlülükleri yükleyebilir. Bilim özgürlüğünün gerçekleşmesi, devletin buna saygı duymasına bağlı olduğu kadar, bunun için gerekli ortamı hazırlamasına da bağlıdır.

¹⁴ Sosyal hakların sınıflandırılması ve ayırt edici yönlerine ilişkin teorileri için bkz.: Bülent Tanör, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, İstanbul, May Yayınları, 1978, s. 13-42.

¹⁵ Gözler, **a.g.e.**, s. 163; Özbudun, **a.g.e.**, s. 153. T.C. Anayasasında program hükümlerin olmadığı görüşü için bkz.: Zafer Gören, **Temel Hak Genel Teorisi**, 4. bs., İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2000, s. 73.

¹⁶ Sosyal hakların uygulanabilmesi için, anayasada somut içeriklerinin düzenlenmesi gerekir. Bkz.: Erdoğan, **a.g.e.**, s. 102.

¹⁷ Gören, **a.g.e.**, s. 75; Özbudun, **a.g.e.**, s. 154; Gözler, **a.g.e.**, s. 164.

¹⁸ Gözler, **a.g.e.**, s. 164.

Aslında, bütün farklılıklarına ve sınıflandırılmalarına rağmen haklar ve özgürlükler bir bütündür. Buna hürriyetin monizmi¹⁹ denir. Bir hak veya özgürlüğün gerçekleşmesi, diğerlerinin gerçekleşmesine sıkı sıkıya bağlıdır.²⁰

III. 1982 Anayasasında Kültürel Hakların Düzenlenmesi

Anayasada kültürel haklar, bu isimle ve ayrı bir başlık altında düzenlenmemiştir. Ancak bazı maddelerde “kültür” ibaresi geçmektedir. İlk olarak, başlangıç kısmında “Her Türk vatandaşının ... millî kültür ... içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu” belirtilmiştir. 62. maddede “...yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının ... kültürel ihtiyaçlarının ...sağlanması” için devletin gerekli tedbirleri alacağı belirtilmiştir. 63. maddede devlet, kültür varlıklarını korumakla görevlendirilmiştir.²¹ 134. maddede sayılan unsurların yanında, Türk kültürünün de araştırılması ve yayılması için Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu kurulması devletin görevidir. 166. maddeye göre kültürel kalkınmanın planlanması da devletin görevidir.

Doğrudan kültür ifadesinin kullanılmadığı ancak kültürel yönü bulunan hükümler bulunmaktadır. Kişinin hakları ve ödevleri bölümünde yer alan; düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti (m. 26), bilim ve sanat hürriyeti (m. 27), basın hürriyeti (m. 28), süreli ve süresiz yayın hakkı (m. 29), dernek kurma hürriyeti (m. 33), toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı (m. 34) bunlardandır. Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde yer alan; eğitim ve öğrenim hakkı (m. 42), gençliğin korunması (m. 58), sporun geliştirilmesi (m. 59), sanatın ve sanatçının korunması (m. 64)²² düzenlemeleri de doğrudan veya dolaylı olarak kültüre hizmet edebilir.²³

Bilim ve sanat özgürlüğünün, kişinin hak ve ödevleri arasında yer almasına rağmen, kültürel bir hak olduğu iddia edilmiştir.²⁴ Bu hükmün, İHEB’in 27. maddesi

¹⁹ Münici Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 7. bs., Ankara, Yetkin, 2013, s. 6-7.

²⁰ Gözler, **a.g.e.**, s. 163.

²¹ Burada kültürel bir hakkın olmadığı yönünde bkz.: Algan, **a.g.e.**, s. 287.

²² Burada haktan ziyade ödevden bahsedilebileceği yönünde bkz.: **A.e.**, s. 287.

²³ **A.e.**, s. 286.

²⁴ **A.e.**, s. 286-287; Pulat Tacar, “Kültürel Haklar”, **Türkiye’de İnsan Hakları**, Yay. Haz.: Oya Çitçi, Ankara, TODAİE, 2000, s. 415; Akıllıoğlu, **a.g.e.**, s. 231.

ve ESKHS'nin 15. maddesi ile ortak noktaları bulunmaktadır. Ancak, Anayasada bilim ve sanat özgürlüğü, negatif statü hakkı olarak düzenlenmiştir. Bunun temelinde; bilim ve sanat özgürlüğünün, ifade özgürlüğünün uzantısı, özel bir görünümü olduğu anlayışı bulunabilir. Anayasanın 27. maddesi, ESKHS'nin aksine devlete olumlu bir eylemde bulunma ödevi yüklememiştir. Bu nedenle kültürel bir yöne de sahip olan 27. maddenin, kişi hakları altında düzenlenmesi anlamlıdır. Bu sayede, bilim ve sanat özgürlüğünün, sosyal ve ekonomik haklardan daha güvenceli olması da sağlanmaktadır.

IV. 1982 Anayasasında Bilimsel Gelişmeye Katılma ve Bundan Yararlanma Hakkı

Anayasada BGKYH doğrudan düzenlenmiş değildir. Ancak 27. maddede yer alan bilim özgürlüğü; BGKYH'yi ilgilendirmekte, onun bazı unsurlarını taşımaktadır. Bilimsel araştırma özgürlüğü, bunun için elverişli ortamın sağlanması, akademik özgürlük her iki hakkın vazgeçilmezidir. Bu nedenle, Türk hukukunda BGKYH başlığı altında bilim özgürlüğü ve onun üniversitedeki görünümü olan akademik özgürlüğe yer verilecektir. Daha sonra, BGKYH'nin Türk hukukunda doğrudan tanınmamış olması nedeniyle, isimsiz hürriyet kavramıyla ilişkisi kurulacaktır.

A. Bilim Özgürlüğü

1. Niteliği

Bilim özgürlüğü, Anayasada kişi hakları ve ödevleri altında düzenlenmiştir. Bu bakımdan anayasa koyucu tarafından negatif statü veya birinci kuşak haklar sınıfında yer alan medeni haklardan sayıldığı anlaşılmaktadır. Bulut, bunu “ bireysel öznel temel hak” olarak ifade etmiştir.²⁵ Atalay'a göre de bilim özgürlüğü “bireysel bir subjektif haktır.” Devletin buna müdahale etmemesi gerekir.²⁶

²⁵ Nihat Bulut, “Bilim Özgürlüğü: İçeriği ve Sınırlandırılması Sorunu”, **AÜEHFD**, C: IX, No: 1-2, 2005, s. 27; Korkut Kanadoğlu, “Bilim Özgürlüğü”, **Prof. Dr. Zafer Gören Armağanı**, Ankara, Yetkin, 2017, s. 307.

²⁶ Esra Atalay, “Bilim Özgürlüğü”, **İÜHFM**, C. LXVIII, No: 1-2, 2010, s. 13.

Şüphesiz ki bu özgürlüğün kültürel yanı da bulunmaktadır. Bilimsel faaliyet, kültürün bir parçasıdır. Bu nedenle, bilim özgürlüğü aynı zamanda kültürel bir haktır.²⁷ Bilim özgürlüğünün; ekonomik, sosyal ve kültürel hakları konu alan belgelerde, özellikle ESKHS’de düzenlenmiş olması da bunu doğrular niteliktedir.²⁸ Bilim özgürlüğü, kültürel sayılabilecek diğer bir hak olan eğitim hakkıyla yakın ilişki içindedir. 1961 Anayasasında, bilim ve sanat özgürlüğünün altında eğitime ilişkin düzenlemelere yer verilmesi bunun kanıtıdır. Kaboğlu da bilim özgürlüğünü, kültürel haklar başlığı altında eğitim hakkı ve öğrenim özgürlüğünün bir unsuru olarak ele almıştır.²⁹

Bilim özgürlüğünün, kültürel niteliğinin ağır bastığı ve bu nedenle sosyal ve ekonomik haklar kısmında yer alması gerektiği düşünülebilir. Bulut’a göre böyle bir gereklilikten bahsedilemez. Kişi hakları içinde korunan birçok düşüncenin kültürel yanı olabilir.³⁰ Kültürel olanla olmayan arasındaki ayrım her zaman net olmayabilir. Ayrıca bilim özgürlüğü böylece kişi hakları için getirilen güvencelerden faydalanmaktadır.³¹ Bu cümleden olmak üzere bilim özgürlüğü, Anayasanın 104. maddesine göre, Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. 65. maddede sosyal ve ekonomik haklar için getirilen sınır, bilim özgürlüğü için geçerli değildir. Nihayetinde bilim özgürlüğünün, Anayasadaki konumlandırılışı yerinde görülmüştür.³²

Kültürel hakların, insan hakları içinde en az işlenen haklar olması gibi; bilim ve sanat özgürlüğünün de özel olarak ele alındığı çok az çalışma bulunmaktadır. Türk hukuk literatüründe bilim özgürlüğü genellikle, düşünce ve ifade özgürlüklerinin devamında, onun bir alt başlığı olarak işlenmektedir. Burada da bilim özgürlüğünün, üniversitelerdeki görünümü olan akademik özgürlüğe vurgu yapılmaktadır. Böylece, BGKYH’den farklı olarak, bilim insanları dışında kalan bireylerin bilimsel gelişmeye

²⁷ İbrahim Özden Kaboğlu, “Bilim ve Sanat Özgürlüğü”, **İnsan Hakları**, İstanbul, YKY, 2000, s. 121 (Bilim ve Sanat); Atalay, **a.g.e.**, s.14.

²⁸ Atalay, **a.g.e.**, s.15.

²⁹ İbrahim Özden Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku: İnsan haklarının Hukuksal Yapısı**, 4. bs, İstanbul, Afa Yayınları, 1998, s. 276-280 (Özgürlükler).

³⁰ Bulut, **a.g.e.**, s. 27.

³¹ **A.e.**, s. 27-28.

³² **A.e.**, s. 28.

katılması ve bundan yararlanması ihmal edilmektedir. Nitekim bilim özgürlüğünün, bilim insanının kişiliğine sıkı sıkıya bağlı olduğu belirtilmiştir.³³ Ancak Anayasadaki ifade, bilimsel faaliyette bulunmak isteyen herkesin bu özgürlükten yararlanacağı şeklinde de yorumlanabilir.³⁴ Bunun için belli bir gruba mensup olmak veya üniversiteye bağlı olarak çalışmak gerekmez.³⁵ Böyle bir yorum, herkesin bilimsel gelişmeye katılma hakkını destekler nitelikte olsa da bu katılımın gerçekleşmesi için devlete herhangi bir yükümlülük yüklenememektedir. Kaboğlu, bilim özgürlüğünün, bazı hukuk metinlerinde kültürel faaliyette bulunma hakkı şeklinde formüle edildiğini tespit etmiştir.³⁶ İHEB ve ESKHS de bu metinlerdendir. Bunlarda hem katılma hem yararlanma hakları yer alır. ESKHS'nin ve birçok uluslararası belgenin, bilim özgürlüğünü düzenlediği ancak çok daha az sayıda metinde BGKYH'nin yer aldığı unutulmamalıdır.

2. Kapsamı

Bilim özgürlüğü, düşünce özgürlüğüyle iç içedir.³⁷ Bunlar birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.³⁸ Düşünce özgürlüğü daha geniştir, bilim özgürlüğü onun altında yer alan, özel bir görünümüdür.³⁹ Birinin korunması ve gerçekleşmesi, diğerine bağlıdır. Düşünce özgürlüğü, demokratik bir toplumun unsurlarından biridir.⁴⁰ Bilim özgürlüğü de, düşünce özgürlüğünün bir uzantısı olarak demokrasinin gelişmesine hizmet eder.⁴¹ Düşünce ve bilimin gelişmesi ise diğer hak ve özgürlüklerin korunduğu demokratik bir ortamı gerekli kılar.⁴²

³³ Atalay, **a.g.e.**, s. 13; Bulut, **a.g.e.**, s. 28.

³⁴ Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 307.

³⁵ Atalay, **a.g.e.**, s. 13; Bulut, **a.g.e.**, s. 27.

³⁶ Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 122.

³⁷ Bülent Tanör, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, 3. bs., y.y., BDS Yayınları, 1994, s.90 (İnsan Hakları).

³⁸ Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 121.

³⁹ Bulut, **a.g.e.**, s. 28.

⁴⁰ Oktay Uygun, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda İfade Özgürlüğünün Sınırlanması, **Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik**, 2. bs., İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013, s. 128.

⁴¹ Bulut, **a.g.e.**, s. 25; Atalay, **a.g.e.**, s. 4; Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 306.

⁴² Coşkun San, "Bir Toplumsal Kurum Olan Üniversite'de Özerklik ve Bilim Özgürlüğü", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C: 48, No: 1, 1993, s. 151.

Türk hukukunda düşünce ve ifade özgürlüklerinin yanı sıra bilim özgürlüğü de ayrıca anayasal koruma altına alınmıştır. 1948 tarihli İtalyan ve 1949 tarihli Alman Anayasasından örnek alınarak, ilk defa 1961 Anayasasının 21. maddesinde, “bilim ve sanat hürriyeti” düzenlenmiştir.⁴³ Buna göre:

“Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

Eğitim ve öğretim, Devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir.

Özel okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenlenir.

Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.”

Bu maddede, bilim özgürlüğü kapsamında, herkesin bilimi serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve her türlü araştırma yapma hakkı güvence altına alınmıştır. Burada, bilim özgürlüğüne herhangi bir sınırlama getirilmemiştir.

1982 Anayasasında bilim özgürlüğünü düzenleyen 27. maddenin 1. fıkrası, 1961 Anayasasının 21. maddesinin 1. fıkrasıyla aynıdır. Ancak maddenin devamında önemli değişiklikler vardır. Bilim özgürlüğüne sınırlar getirilmiştir. Buna göre:

“Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

Yayma hakkı, Anayasanın 1 inci, 2 nci ve 3 üncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz.

Bu madde hükmü yabancı yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımının kanunla düzenlenmesine engel değildir.”

Tanör, düşünce özgürlüğünün yanında ayrıca bilim özgürlüğünün düzenlenmesini tarihi ve hukuki olmak üzere iki şekilde açıklamaktadır.⁴⁴ Buna göre, bilim ve sanat özgürlüğünün dünya genelinde anayasalara girmesinde faşizm ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuz tecrübeler etkili olmuştur. 1948 tarihli İtalyan ve 1949 tarihli Alman anayasalarında bu nedenle bilim ve sanat özgürlükleri ayrıca düzenlenmiştir. Türkiye de başka ülkeler gibi bu anayasalardan etkilenmiştir.⁴⁵ Türkiye’de 1960 öncesinde bilim özgürlüğünün ve akademik özgürlüğün tehdit edilmesi de anayasa koyucuyu bilim özgürlüğünü ayrıca koruma altına almaya sevk

⁴³ Bulut, **a.g.e.**, s. 35.

⁴⁴ Tanör, **İnsan Hakları**, s. 90.

⁴⁵ **A.e.**; Temsilciler Meclisi, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısı ve Anayasa Komisyonu raporu (5/7)**, Karar No: 27, 9.3.1961, s. 16, (Çevrimiçi) anayasa.tbmm.gov.tr, 29 Mart 2019.

etmiştir. Diğer bir neden ise hukukidir. Bilim ve sanat, düşüncenin diğer türlerine göre özeldir. "...fikir üretiminin en yüce değer ve biçimleridir."⁴⁶ Bu nedenle mutlak bir korumadan yararlanmaları gerekir. Bilimsel ve sanatsal yayınlarla suç işlenemez. Bu nedenle aslında bilim ve sanat özgürlüğü sınırsız olmalıdır. Ancak düşünce suçlarının olduğu bir hukuk sisteminde, bilim ve sanatın korunabilmesi için bu özgürlüğün ayrıca düzenlenmesi gerekli görülebilir. Ayrıca Tanör'e göre, iki özgürlük de herkese tanınmıştır ama bilim ve sanat özgürlüğü söz konusu olduğunda, bazı mesleklerle mensup bireylerin ön plana çıktığı görülür. Bu bireyler, yaptıkları faaliyetin niteliği dolayısıyla özel olarak korunmaktadır.⁴⁷

Bilim, düşünce özgürlüğünün bir görünümü olmasına rağmen, özellikli konumu nedeniyle ayrıca düzenlenmiştir.⁴⁸ Düşünce özgürlüğüne kıyasla daha geniş bir korumadan yararlanır. Bilim, herhangi bir düşünce ya da bilgiyi yansıtmaz. Bilimsel faaliyet belli bir yöntem çerçevesinde yapılır. Bu faaliyetin amacı, gerçeğin ortaya konmasıdır.⁴⁹ Bu nedenle, bilimsel düşünce veya bilgi, diğerlerine göre ayrıcalıklı olmalıdır. Bilim, gerçekliğe ulaşma amacına uygun olarak neseldir.⁵⁰ Bilimsel araştırmanın sonuçları; araştırmacıdan, toplumdan ve devletten bağımsızdır. Bu bağımsızlık, bilim özgürlüğüyle güvence altına alınabilir.

Kaboğlu, bilim özgürlüğünü araştırma özgürlüğüyle⁵¹ beraber incelemiştir. Bu özgürlüğün unsurlarını; "...bilim özgürlüğü veya bilme hakkı (i), araştırma özgürlüğü ya da deney yapma hakkı (ii), araştırma için zorunlu araçlara ve ortama sahip olma hakkı (iii), bilimsel üretme özgürlüğü veya bilgilendirme ve yayın hakkı (iv)..." olarak belirlemiştir.⁵² Burada bahsedilen üçüncü unsur, devlete pozitif bir edim yüklemesi

⁴⁶ Tanör, **İnsan Hakları**, s. 91.

⁴⁷ **A.e.**, s. 91.

⁴⁸ Bulut, **a.g.e.**, s. 28.

⁴⁹ "Gerçeğe ulaşma amacının " bilimselliğin ölçütü olarak kullanılmasına karşı bkz.: Atalay, **a.g.e.**, s. 7.

⁵⁰ Bulut, **a.g.e.**, s. 25.

⁵¹ Günümüzde bilimsel araştırmanın ve yayının en önemli araçlarından biri internettir. Bu nedenle bilim özgürlüğünün kapsamına; internette bilimsel araştırma, yapma, yayımlama ve internet üzerinde yapılan her türlü bilimsel faaliyet de girer. Bkz.: Zafer Gören, "Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 24, 2013/2, s. 49.

⁵² Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 122. Yazarın aynı konuda daha güncel bir çalışması için bkz. İbrahim Özden Kaboğlu, "Araştırma ve Araştırmacı Özgürlüğü", **Sosyolojik Tartışmalar**, No: 1 (Özel Sayı), Şubat 2013, s. 26-36, b.a. Aynı yönde bkz. Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 308.

nedeniyle önemlidir.⁵³ Genellikle bilim özgürlüğü negatif statü hakkı olarak tanınmakta ve gerçekleşmesi için devletin müdahale etmemesinin, sadece buna saygı göstermesinin yeterli olduğu düşünülmektedir.⁵⁴ Anayasanın ifadesinden de bundan daha fazlası anlaşılmamaktadır. Ancak bilim özgürlüğünün unsurları yukarıdaki gibi belirlenecek olursa, BGKYH'ye biraz daha yaklaşmaktadır. Bu durumda, BGKYH karşısında devletin yükümlülüklerinin ne olduğu konusunda açıklandığı üzere, bilimsel üretimi kolaylaştıran bir çevre oluşturma yükümlülüğü doğmuş olur.⁵⁵ Bu hem koruma hem gerçekleştirme yükümlülüğü olup karakteri itibariyle pozitif bir edimdir.⁵⁶ Bilim özgürlüğünün Türk hukukunda bu şekilde anlaşılması sağlanırsa, BGKYH'nin gerçekleştirilmesi yolunda önemli bir adım atılmış olur. Nitekim Atalay'a göre bilim özgürlüğü kapsamında devletin, bu özgürlüğün gerçekleşebileceği ortamı sağlama yükümlülüğü bulunur. Bu olumlu bir edimdir ve bilimin özgürlüğünü pozitif statü hakkı haline getirir.⁵⁷

3. Sınırları

Bilim özgürlüğünün, sınırlanamaması gereken, mutlak bir özgürlük olduğu savunulmuştur.⁵⁸ Bu doğrultuda Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının 13. maddesi, bilimsel araştırmanın sınırlanamayacağını belirtmekte ve akademik özgürlüğe saygı gösterilmesi gerektiğini eklemektedir.⁵⁹ Buna göre bazı düşünceler, hukuk tarafından korunmazken; bilimsel düşüncenin her şartta korunması gerekir. Bilimin doğası bunu gerektirir. Bilimsel bilgi ancak böyle bir ortamda üretilir. Nitekim 1961 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesi, bilim özgürlüğünün mutlak olduğunu belirtmiştir.⁶⁰

Bilim özgürlüğünün sadece, insan yaşamını tehdit etmesi durumunda sınırlanabileceği öne sürülmüştür.⁶¹ Böyle bir durumda hem araştırma hem de

⁵³ Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 122.

⁵⁴ Bulut, **a.g.e.**, s. 26.

⁵⁵ **A.e.**, s. 30; Atalay, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁶ Bulut, **a.g.e.**, s. 26, dipnot 16.

⁵⁷ Atalay, **a.g.e.**, s. 13-14, 16.

⁵⁸ San, **a.g.e.**, s. 151.

⁵⁹ Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000/C 364/01, 18.12.2000, art. 13, (Çevrimiçi) europa.eu, 31 Mart 2019.

⁶⁰ Tanör, Yüzbaşıoğlu, **a.g.e.**, s. 188.

⁶¹ San, **a.g.e.**, s. 151; Bulut, **a.g.e.**, s. 32.

araştırma sonuçlarını yayımlama özgürlüğü sınırlanabilir.⁶² Bunun ötesinde ise, ne kadar özel bir konuma sahip olursa olsun, bilim özgürlüğünün mutlak olmadığı, diğer hak ve özgürlüklerle sınırlı olduğu görüşü bulunmaktadır.⁶³ Bilimsel özgürlüğünün kullanılma biçimine göre de sınırlamaya ilişkin görüşler değişebilir. Örneğin, öğrenme ve araştırma özgürlüklerinin başkalarının haklarını ihlal etme ihtimali az olduğundan, bu özgürlükler sınırsız olabilir.⁶⁴ Ancak araştırma özgürlüğüyle diğer hak ve özgürlüklerin çatışması durumunda, yine mutlak bir bilim özgürlüğünden söz edilemeyecektir.⁶⁵ Şu halde, bilimsel araştırmalar veya bunların sonuçlarının yayımlanması, yaşam hakkı ve insan onuru⁶⁶ başta olmak üzere diğer temel hak ve özgürlükleri ihlal etmesi durumunda sınırlanabilir, hatta yasaklanabilir. Burada bilim özgürlüğü ve Anayasa tarafından korunan diğer değerler çatışmaktadır. Anayasanın bütünü dikkate alındığında bu çatışma, yaşam hakkı ve kişilik hakları başta olmak üzere temel haklar lehine çözümlenir.⁶⁷ Devletin böyle çalışmaları mali açıdan desteklememesi de bir sınırlama şekli olarak değerlendirilebilir.⁶⁸

Yaşam hakkının tehdit edilmesi söz konusu olduğunda, bilim özgürlüğünün sınırlanabileceği üzerine bir uzlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu tehdidin nasıl ve kim tarafından belirlenebileceği bir sorun teşkil edebilir. Bu belirlemenin kolayca yapılamadığı durumlarda, devletlerin bilimsel araştırmanın amacına ve yönüne, bilim özgürlüğüne aykırı bir şekilde karar verme tehlikesi bulunmaktadır.⁶⁹ Hatırlanırsa, tam da bu nedenler, İHEB'in hazırlanması sırasında, Sovyetler Birliğinin, bilimin barışa hizmet etmesi amacını metne ekleme teklifi, reddedilmiştir. Her ne amaçla olursa olsun, bilim özgürlüğünü sınırlayıcı bir kaydın, devletler tarafından farklı şekillerde yorumlanabileceği öngörülmüştür.

⁶² Bulut, **a.g.e.**, s. 33.

⁶³ Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 124; Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 315 Tolga Şirin, “Üniversitede İfade Özgürlüğü”, **Türkiye’de İfade Özgürlüğü**, Yay. Haz.: Özge Görel, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2015, s. 98.

⁶⁴ Atalay, **a.g.e.**, s. 28.

⁶⁵ **A.e.**, s. 29.

⁶⁶ İnsan onuru ve bilim özgürlüğü ilişkisi için bkz. Oktay Uygun, “Çağımızın İnsan Onuruna Yöneltiği Tehditler Karşısında İnsan Haklarının Önemi”, **Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik**, 2. bs., İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013, s. 55-63.

⁶⁷ Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 316.

⁶⁸ Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 125.

⁶⁹ Bulut, **a.g.e.**, s. 33.

Bilim özgürlüğünün sınırlanması açısından, bilimsel düşüncenin ne olduğunun tespit edilmesi de önemli bir sorundur.⁷⁰ Bilimsel olduğu tespit edilen düşünce, bilim özgürlüğüne tanınan geniş korumadan faydalanabilir.⁷¹ Aksi halde bilim özgürlüğünün konusu olamaz. Bilimsellik genel bir kavramdır ve tektir. Bilimselliğin farklı yorumlarından, sözgelimi “anayasal bilimsellikten” bahsedilemez.⁷² Anayasanın 27. maddesinin gerekçesinde, Danışma meclisi, “...bilim ve sanat hürriyetini kullanan kişinin, bilim ve sanatın öz niteliği olan objektifliğe riayeti şarttır.” diyerek bilimin nesnellğine vurgu yapmıştır.⁷³ Bu ifadeden, bilimselliğin ölçütünün objektiflik olduğu, objektif olmayanın, bilimsel sayılamayacağı için bilim özgürlüğünün koruma alanına giremeyeceği anlaşılmaktadır.

Bir çalışmanın bilimsel niteliği konusunda en doğru sözü bilim insanları, yani bilimsel topluluk söyleyebilir.⁷⁴ Bilimsel niteliği olmayan çalışmalarda bilim özgürlüğünün korunması söz konusu olmadığından; bunlara yapılan müdahaleler, bilim özgürlüğünü ihlal etmez.⁷⁵ Sözgelimi, nefret söylemi içeren veya bir ideolojiyi aşıl原因 bir çalışma, bilimsel olmadığından, buna getirilen sınırlamalar bilim özgürlüğüne aykırı değildir. Bilimsel faaliyet ile siyasal faaliyet birbirinden farklıdır.⁷⁶ Bu nedenle, sosyal bilimler alanındaki bilimsel çalışmalarla suç işlenemeyeceği belirtilmiştir.⁷⁷ Suç niteliğindeki ifadeler ve faaliyetler zaten bilimsel değildir; bilim özgürlüğünün koruma alanına girmez.

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nde (İHAS) bilim özgürlüğüne özel bir hüküm bulunmamaktadır. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, bilim özgürlüğünü ve akademik özgürlüğü, ifade özgürlüğü bağlamında incelemektedir.⁷⁸ Bilimsel ifade özgürlüğünü, genel ifade özgürlüğünden daha geniş algılamaktadır. Sözgelimi, bir

⁷⁰ Atalay, **a.g.e.**, s. 6.

⁷¹ Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 122; Bulut, **a.g.e.**, s. 32.

⁷² Atalay, **a.g.e.**, s. 6.

⁷³ TBMM, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: Madde Gerekçeli**, Ankara, 2008, s. 47, (Çevrimiçi) acikerisim.tbmm.gov.tr, 29 Mart 2019.

⁷⁴ Bulut, **a.g.e.**, s. 32.

⁷⁵ Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 124.

⁷⁶ Atalay, **a.g.e.**, s. 24.

⁷⁷ Bulut, **a.g.e.**, s. 34.

⁷⁸ Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 307; Ulaş Karan, “İfade Özgürlüğü Hakkı”, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme**, Ed. Sibel İnceoğlu, Ankara, Şen Matbaa, 2013, s.358.

ifade bir devlet açısından tehlikeli olarak değerlendirilse bile, bu ifadenin akademik niteliğe sahip olması halinde korunması gerekir.⁷⁹ Burada bilim özgürlüğünün sınırı yine suç oluşturan ifadeler olarak görülmektedir. Bilimsel bir çalışmanın böyle ifadeler içermeyeceği savunulursa, burada bilim özgürlüğünden ve onun sınırlandırılmasından bahsedilemez.⁸⁰

Bilim özgürlüğünün karşısında bilim insanının sorumluluğu (*scientific responsibility*) bulunur.⁸¹ Bu sorumluluk; bilim özgürlüğünün doğasından kaynaklanan, objektif bir sınır olup;⁸² bilim özgürlüğünü dengeler. Anayasada sınırlayıcı bir kayıt belirtilmese bile, bilim özgürlüğü bu sorumluluk çerçevesinde kullanılmalıdır. Bu sorumluluk başta yaşam hakkı olmak üzere diğer temel hak ve özgürlüklerden kaynaklanır.⁸³

1982 Anayasasının 13. maddesine göre temel hak ve özgürlükler, ilgili maddelerinde belirtilen nedenlerle ve ancak kanunla sınırlanabilir. Yani genel sınırlama nedenleri bulunmamaktadır. Bu sınırlama; hakkın özüne dokunmamalı, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzenine, laik Cumhuriyetin gereklerine uygun ve ölçülü olmalıdır. 13. maddede sayılan şartların kanunla sınırlama bakımından geçerli olduğu, anayasal sınırlamalar için geçerli olmadığı belirtilmiştir.⁸⁴ Yani hak veya özgürlüğe Anayasayla getirilen sınırlamalar bu şartlara uymak zorunda değildir.⁸⁵ Genel sınırlama nedenlerinin bulunmaması hak ve özgürlükler açısından olumlu olsa da anayasal sınırların 13. maddede sayılan ölçütlerden bağımsız olarak uygulanması sorun teşkil edebilir. Nitekim bilim özgürlüğüne, iki önemli anayasal sınır getirilmiştir.

İlk anayasal sınır, MGK Anayasa Komisyonu tarafından maddeye eklenmiş olup;⁸⁶ yayma hakkının, Anayasanın ilk üç maddesini değiştirmek amacıyla

⁷⁹ Karan, **a.g.e.**, s. 361.

⁸⁰ Bulut, **a.g.e.**, s. 35.

⁸¹ Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 125; Bulut, **a.g.e.**, s. 32.

⁸² Özbudun, **a.g.e.**, s. 113.

⁸³ Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 316.

⁸⁴ Atalay, **a.g.e.**, s. 35; Özbudun, **a.g.e.**, s. 112-113.

⁸⁵ Anayasal sınırların da ölçülülük ilkesine uygun olması gerektiği yönünde bkz.: Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 316.

⁸⁶ TBMM, **a.g.e.**, s. 47.

kullanılamamasıdır. Buna Anayasaya sadakat yükümlülüğü denmektedir ve bilim özgürlüğünün koruduğu alanı daraltmaktadır. Ancak sadakatsizliğe müdahale edilmesi için bunun bilimsel olmayan bir şekilde yapılması gerekir. Yani bilim çerçevesindeki ifadeler, Anayasayı aşagılamadığı sürece yasaklanamamalıdır. Sadakat testinin katı bir şekilde uygulanması bilim özgürlüğünü zedeler.⁸⁷ Bu hükmün, özel bir sınırlama nedeni değil; temel hak içeriksel bir sınır teşkil ettiği de belirtilmiştir. Yani bu hüküm, bu özgürlüğün kapsamına sadece bilimsel amaçları ve niteliği olan ifade ve eserlerin girdiğini vurgulamakta ve çekirdek anayasayı korumaktadır.⁸⁸ Bir görüşe göre ise bu bir özel sınırlama nedenidir.⁸⁹

Anayasanın 1. maddesi, devletin şeklinin cumhuriyet olduğunu; 2. maddesi, cumhuriyetin niteliklerini; 3. maddesi, devletin bütünlüğünü, resmî dilini, bayrağını, millî marşını ve başkentini düzenlemektedir. Burada yasaklanan, bu maddelerde yer alan konuları araştırma hakkı olmasa bile araştırma sonuçlarını yayma hakkıdır. Yani bu maddelere aykırı çalışmalar yapılabilir. Bunlar bilimsel niteliği haiz olsa da, ilk üç madde açısından tehlikeli görülürse, yayımlama aşamasında sınırlanabilir. Ancak yayın hakkı olmaksızın araştırma özgürlüğü bir anlam ifade etmez.⁹⁰ Ayrıca, bu maddelerde yer alan ilkelerin değiştirilmesinin bilimsel olarak savunulması mümkünken, böyle bir sınırlama bilim özgürlüğüyle bağdaşmamaktadır.⁹¹ Bu ilkeler önemli olmakla beraber, bu şekilde dokunulamaz hale getirilmektedir. Üstelik bunların içeriği genellikle belli değildir, büyük ölçüde soyuttur.⁹² İlkelerin fazlalığı, ilgilendirdiği alanın genişliği ve anlamlarının belirsizliği, siyasi sistemi tehdit etmeyen birçok bilimsel çalışmayı engelleyebilir.⁹³ Bu da bilim özgürlüğünün, doğasına aykırı bir şekilde sınırlandırıldığı anlamına gelir.⁹⁴ Tanör, böyle bir sınırlandırmanın hiçbir demokraside olmadığını ve kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁵

⁸⁷ Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 309.

⁸⁸ Zafer Gören, **Anayasa Hukuku**, 3. bs., Ankara, Yetkin, 2018, s. 445, 572.

⁸⁹ Bulut, **a.g.e.**, s. 36.

⁹⁰ **A.e.**, s. 31.

⁹¹ Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 125-126.

⁹² Atalay, **a.g.e.**, s. 36.

⁹³ Bulut, **a.g.e.**, s. 36.

⁹⁴ Bulut, **a.g.e.**, s. 36; Atalay, **a.g.e.**, s. 37.

⁹⁵ Bülent Tanör, **Türkiye'de demokratikleşme perspektifleri**, İstanbul, TÜSİAD, t.y., s. 126 (Demokratikleşme).

İkinci sınır, yabancı yayınların ülkeye girmesinin ve dağıtımının kanunla düzenlenebilmesidir.⁹⁶ Bu hüküm ilk defa 1982 Anayasasında yer almıştır. Danışma Meclisinin gerekçesine göre, “Bilindiği gibi yabancı kaynaklı yayınlar, bütün ülkeler mevzuatında, denetim altında tutulmakta; diğer bir deyimle yabancı kaynaklı yayınların çeşitli mülahazalarla ülkeye girmesi yasaklanabilmektedir. Maddenin son cümlesi, bu tür bir denetim tedbirinin bilim ve sanat hürriyetini ihlal sayılamayacağını ifade etmektedir.”⁹⁷ Bu hükmün maddeye eklenmesinin nedeni, eski Basın Kanununun, 31. maddesidir.⁹⁸ Bu madde, bakanlar kuruluna ve bazı durumlarda içişleri bakanına, yabancı yayınları yasaklama yetkisi veriyordu. 1961 Anayasası döneminde, bu madde Anayasaya aykırı bulunmamıştır. Ancak maddenin tartışılmaya devam edilmesi nedeniyle, konu doğrudan Anayasada düzenlenmiştir. Bu sınırlama nedeninin de bilim özgürlüğüyle bağdaştığı söylenemez.⁹⁹ Bilim özgürlüğü, bilimsel bilginin öğrenilmesi ve yayılması özgürlüklerini içerir. Bunun için haber ve bilgilerin serbestçe dolaşabilmesi gerekir.¹⁰⁰ Yaymanın engellenmesi, bilim özgürlüğünü doğrudan ihlal eder. Ayrıca, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmişliği karşısında, bu sınırlama uygulanabilirliğini önemli ölçüde yitirebilir.¹⁰¹

Anayasada bilim özgürlüğüne getirilen iki sınır da gerçekten diğer temel hak ve özgürlüklerinin korunmasını hedef alan sınırlar değildir. Bu sınırların devleti korumak amacıyla getirildiği anlaşılmaktadır.¹⁰² Öte yandan bunlar, bilim özgürlüğünün anayasal sınırlarıdır. Yani bilim özgürlüğü, sadece bu maddede belirtilene aykırı olarak kullanılmadığı ölçüde tanınmıştır.¹⁰³ Bilimsel ifadelerin maddede belirtilen amaçlara hizmet etmesi doğrudan Anayasa tarafından men edilmiştir. Yine de bu yasakların kanunla somutlaştırılması gerekir.¹⁰⁴

⁹⁶ Bu düzenlemenin sınırlama şeklinde olması muhtemeldir. İHAS'ta böyle bir sınırlama bulunmamaktadır. Bkz.: Karan, **a.g.e.**, s. 368.

⁹⁷ TBMM, **a.g.e.**, s. 47.

⁹⁸ Tanör, **Demokratikleşme**, s. 126; Halil Kalabalık, **İnsan Hakları Hukuku**, 5.bs., Ankara, Seçkin, 2017, s. 624.

⁹⁹ Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 125-126; Atalay, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁰⁰ Tanör, **Demokratikleşme**, s. 126.

¹⁰¹ Bulut, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁰² Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 127.

¹⁰³ Özbudun, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁰⁴ Karan, **a.g.e.**, s.376.

Düşünce suçlarının hukuksal dayanağı olan eski TCK'nın 142. maddesi¹⁰⁵ ve Terörle Mücadele Kanununun 2003'te ilga edilen 8. maddesi, bilim özgürlüğünü sınırlayan maddeler olmuştur.¹⁰⁶ Yani bilim özgürlüğünün anayasada ayrıca düzenlenmesi ve mutlak olması gerektiğine dair görüşlere rağmen, akademisyenler yaptıkları çalışmalar nedeniyle suçlanmıştır. Gerçi 1961 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesi, komünizm ve anarşizm propagandası niteliğinde olmayan bilimsel eleştirilerin suç teşkil etmediği görüşünü benimsemiştir.¹⁰⁷ Yargıtay da bu dönemde bilim özgürlüğünün sınırsız olduğu görüşünde olmuştur. Ancak 1970'lerde verdiği bazı kararlarda sınırlı bilim özgürlüğünden bahsetmiştir.¹⁰⁸ TCK'nın düşünce suçunu düzenleyen 141-142. maddelerini bilim özgürlüğünü sınırlayacak şekilde yorumlamıştır. Öte yandan bir eserin bilimsel olup olmadığının tespit edilmesi de yargılamanın sonucu açısından önemli olmuştur. Komünizmle ilgili bazı bilimsel eserler bu dönemde yargı organı tarafından bilimsel bulunmamış ve bilim özgürlüğünden yararlanamamıştır. Burada bilimsel niteliğin tespit edilmesinde bilim insanlarının, yani bilimsel topluluğun görüşlerinin alınması yoluna gidilmiştir. Ancak bu konuda kanaatine güvenilir bilim insanlarının kim olduğu konusunda uzlaşma da sorun teşkil etmiştir. Bir eserin bilimsel nitelikte olup olmadığı sorusunun her zaman kolayca cevaplanamaması, bilim insanından bilim insanına cevabın değişebilmesi, bu cevaplara dayanarak tesis edilen mahkeme kararlarının doğruluğunu sorgulatabilir.¹⁰⁹ Nitekim Tanör, bir eserin bilimselliğine karar vermenin mahkemenin işi olmadığını savunmuştur. Bu değerlendirmeyi ancak içinde bilim insanlarının da olduğu okurlar yapabilir.¹¹⁰

¹⁰⁵ 765 sayılı Türk Ceza Kanunu, 3/12/1951 tarih ve 5844 sayılı Kanunla değiştirilmiş 142. madde, **RG**, S. 320, T. 13.03.1926.

¹⁰⁶ Tanör, Yüzbaşıoğlu, **a.g.e.**, s. 188; Tanör, **İnsan Hakları**, s. 94.

¹⁰⁷ Tanör, **İnsan Hakları**, s. 91.

¹⁰⁸ **A.e.**, s. 92.

¹⁰⁹ **A.e.**, s. 93.

¹¹⁰ **A.e.**, s. 95.

4. Akademik Özgürlük¹¹¹

Tanör'ün deyiimiyle "...akademik özgürlük, *özel'in* (bilim ve sanat özgürlüğü) *özelinin* (eğitim ve öğrenim özgürlüğü) *özelini* (yüksek öğretim) oluşturur."¹¹² Bilim ile eğitim ve öğretim özgürlüğünün ayrıca düzenlenmediği hukuk sistemlerinde dahi akademik özgürlük, özel olarak korunmuştur. Akademik özgürlük, üniversite çatısı altında hem akademisyeni hem öğrenciyi gelebilecek her türlü baskıdan, özellikle de yürütme ve yasamadan korur.¹¹³ Bunun için hem üniversitenin idari açıdan özerk olması hem de öğretim üyelerinin güvencelere sahip olması gerekir.¹¹⁴ Bilimsel özerkliğin gerçekleşebilmesi buna bağlıdır. İdari özerklik bu bağlamda, bilimsel özerkliğin ön şartı ve üniversitelerin bilim özgürlüğünün bir unsurudur.¹¹⁵ Akademik özgürlüğe getirilen sınırlamalar aynı zamanda bilim özgürlüğüne getirilmiştir. Üniversitelerin idari ve mali açıdan özerk olmaması, bu kapsamda sayılabilir.¹¹⁶ Akademik özgürlüğün gerçekleşmesi, kurumsal bir güvence olan üniversite özerkliğine bağlıdır.¹¹⁷ Öte yandan, akademiye mali ve finansal özerklik tanınması, bilim özgürlüğünün korunmaması halinde anlamsız kalır.¹¹⁸

Yükseköğretim Kurumlarının Akademik Özgürlüğü ve Özerkliği üzerine Lima Bildirgesi'ne göre akademik özgürlük; akademik topluluğun üyelerinin bireysel veya kolektif olarak, çeşitli yollardan bilgiyi arama, geliştirme ve aktarma özgürlüğüdür.¹¹⁹ Özerklik ise yükseköğretim kurumunun; iç işleriyle, mali ve idari konularla ilgili kararlar verirken, eğitim, araştırma gibi konularda politikalarını belirlerken devletten ve her türlü toplumsal baskıdan bağımsız olmasıdır.¹²⁰

Akademik özgürlüğün gerçekleşmesinin ilk şartı, üniversite özerkliğidir. UNESCO'nun yükseköğretim akademik personeline ilişkin olarak 1997'de

¹¹¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Burcu Alkış, "Akademik Özgürlük", **Galatasaray Üniversitesi, SBE, Kamu Hukuku Anabilim Dalı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015, b.a.

¹¹² Tanör, **İnsan Hakları**, s. 91.

¹¹³ A.e.; Kaboğlu, **Özgürlükler**, s. 269.

¹¹⁴ Kaboğlu, **Özgürlükler**, s. 269.

¹¹⁵ Atalay, **a.g.e.**, s. 27.

¹¹⁶ Kaboğlu, **Bilim ve Sanat**, s. 125.

¹¹⁷ Şirin, **a.g.e.**, s. 58.

¹¹⁸ San, **a.g.e.**, s. 151.

¹¹⁹ World University Service, **The Lima Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education**, 1988, art. 1/a, (Çevrimiçi) wusgermany.de, 31 Mart 2019.

¹²⁰ World University Service, **a.g.b.**, art. 1/c.

yayımladığı tavsiyede; kurumsal özerklik ayrıca ele alınmıştır. Buna göre yükseköğretim kurumlarının, akademik özgürlükten yararlanabilmesi ve görevlerini yerine getirebilmesi kurumsal özerkliğe sahip olmasını gerektirir.¹²¹ Özerklik, akademik özgürlüğün kurumsal versiyonudur; akademik personelin ve kurumların işlevlerini yerine getirebilmesinin ön şartıdır.¹²² Şu halde akademik özgürlük, üniversite özerkliğiyle somutlaşır.¹²³ Üniversitenin akademik özgürlüğü olmadan bireysel akademik özgürlükten bahsedilemez.¹²⁴

Bilim özgürlüğü, bireylere sübjektif güvenceler sağlarken; üniversitelere de kurumsal güvence sağlar. Bu nedenle bilim özgürlüğü üniversiteyle birlikte anılan bir kavram olmuştur. Türk hukukunda da üniversiteler, hem kamu tüzel kişiliğine hem de bilimsel özerkliğe sahiptir.¹²⁵ 1982 Anayasasının 130. maddesine göre “Üniversiteler ile öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe her türlü bilimsel araştırma ve yayında bulunabilirler. Ancak, bu yetki, Devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhinde faaliyette bulunma serbestliği vermez.” İkinci cümle, akademik özgürlükle ilgili anayasal güvenceleri önemli ölçüde etkisiz kılacak potansiyele sahiptir. Bu ifade, 131. maddede yer alan Yükseköğretim Kuruluna (YÖK) dair düzenlemeyle birlikte akademik özgürlüğü sınırlayıcı niteliktedir.¹²⁶

Üniversitelerin kamu tüzel kişiliğinin ve bilimsel özerkliğinin olması akademik özgürlüğün gerçekleşmesi için yeterli değildir. YÖK’ün varlığı ve idari özerkliğin olmayışı, akademisyenlerin mesleki güvencelerden yoksun olması, maddi imkânların azlığı akademik özgürlüğü zedelemektedir.¹²⁷ Bilimsel özerklik, üniversite öğretimine ilişkin kararların akademisyenler tarafından verilmesini veya karar verici organlarda

¹²¹ UNESCO, **Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel**, 11 November 1997, art. 17.

¹²² UNESCO, **a.g.b.**, art. 18.

¹²³ Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 313, dipnot 35.

¹²⁴ **A.e.**, s. 313.

¹²⁵ Bütün anayasal güvencelere rağmen, ülkemizde akademik özgürlüğün yaygın bir biçimde ihlal edilmesine dair bkz. Bilim Akademisi, **Akademik Özgürlükler Raporu: 2017-2018**, (Çevrimiçi) bilimakademisi.org, 30 Mart 2019, b.a. Ayrıca bkz. Tahsin Yeşildere, “Üniversitelerde İfade Özgürlüğü ve Akademik Özgürlük Sorunu”, **Güncel Hukuk**, No: 152-08, Ağustos 2016, s. 53-59, b.a.

¹²⁶ Tanör, Yüzbaşıoğlu, **a.g.e.**, s. 188-189.

¹²⁷ Kaboğlu, **Özgürlükler**, s. 269.

yeterince temsil edilmelerini gerektirir.¹²⁸ Aksi takdirde akademik özgürlük ihlal edilmiş olur. YÖK'ün oluşumu ve yetkilerinin fazlalığı, üniversite özerkliğiyle bağdaşmamaktadır.¹²⁹ Bu şekilde hükümetlerin ve onlara hâkim olan ideolojilerin, üniversitelerdeki eğitimi ve öğretimi etki altına alma tehlikesi doğmaktadır.¹³⁰ Halbuki 130. maddenin gerekçesinde Danışma Meclisi bilimsel özerkliğin altını çizmiştir. Buna göre:

“Üniversitelerin, Devletin gözetim ve denetimi altında, kendi organları eliyle yönetilmesi, öğretim üye ve yardımcılarının göreve alınmaları, yükseltilmeleri ve görevlerine son verilmesinin kendi organları tarafından yürütülmesi de bilimsel özerkliğin bir gereği olarak belirtilmiştir.

Üniversitelerde öğretim ve eğitimin özgürlük ve güvenlik içinde yürütülmesi, yurt düzeyinde yaygınlaşan üniversitelerin öğretim üye ihtiyaçlarının dengeli biçimde, ülke ihtiyaçları ve kalkınma planı gerekleri dikkate alınarak karşılanması konularının ve genel olarak Devletin üniversiteler üzerindeki gözetim ve denetim yetkilerinin düzenlenmesi konuları, bilimsel özerklik dikkate alınmak suretiyle kanun koyucuya bırakılmıştır.”¹³¹

Üniversitede çatısı altında bilimsel çalışma yapan bireyler Anayasanın hem 27. maddesinde hem 130. maddesinde yer alan sınırlarla karşı karşıyadır. 130. maddede getirilen sınırlamada kullanılan “faaliyet” kelimesi eylem olarak anlaşılabilir.¹³² Bu ise bilim özgürlüğünün, büyük ölçüde ve haksız olarak sınırlanabileceği anlamına gelir. Anayasa koyucunun bilime ve üniversitelere fazlasıyla temkinli yaklaştığı anlaşılmaktadır. 1961 Anayasasında var olan idari özerkliğin, 1971'deki Anayasa değişikliğiyle kaldırılması ve 1982 Anayasasında da yer bulamaması bunun bir sonucu olmalıdır. Oysa açıklandığı üzere, idari özerklik olmadan bilimsel özerklik anlam ifade etmemektedir.¹³⁴

Öte yandan Anayasa'nın 130. maddesinde akademisyenlerin haklarına getirilen sınırlamalar İHAS'ın 10. maddesiyle daha çok örtüşmektedir. İki maddedeki sınırlama nedenleri benzerdir. 27. madde ise herkese hitap etmekte olup, sınırlama

¹²⁸ Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 313.

¹²⁹ **A.e.**, s. 314.

¹³⁰ Bulut, **a.g.e.**, s. 37-38; Kanadoğlu, **a.g.e.**, s. 315.

¹³¹ TBMM, **a.g.e.**, s. 237.

¹³² Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 8. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990, s. 359.

¹³³ Bulut, **a.g.e.**, s. 37; Atalay, **a.g.e.**, s. 38; Özbudun, **a.g.e.**, s. 121.

¹³⁴ Bulut, **a.g.e.**, s. 37.

nedenleri daha fazladır. Bu nedenle akademik ifadelerin 27. madde yerine 130. madde kapsamında değerlendirilmesinin daha özgürlükçü bir tutum olduğu savunulmuştur.¹³⁵

5. Bilimsel Gelişmeye Katılma ve Bundan Yararlanma Hakkı-Bilim Özgürlüğü Farkı

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı, dünya üzerinde birçok anayasada olduğu gibi ülkemizde de anayasal düzeyde doğrudan tanınmamıştır. Bilim özgürlüğünün anayasal düzeyde korunması daha yaygındır. Türkiye de, bilim özgürlüğüne anayasasında yer vermiştir. Burada bilim özgürlüğü ile BGKYH'nin aynı kavramlar olup olmadığı, birinin diğerini ikame edip etmediği soruları yanıtlanmalıdır. İkisi de aynı kavramı karşılıyor, aynı işlevi görüyorsa; bilim özgürlüğünden ayrı bir BGKYH'nin tanınması gereksiz olabilir. Bilim özgürlüğünün, bir özgürlük olması nedeniyle, buna ilişkin bir hak olan BGKYH'yi kapsadığı ileri sürülebilir. Ancak BGKYH'nin unsurlarından biri bilim özgürlüğüdür. Öğretide BGKYH'nin “bilim hakkı” (*right to science*) olarak da isimlendirildiği ifade edilmiştir.¹³⁶ Türkiye'nin ve birçok ülkenin anayasasında yer alan kavram ise “bilim özgürlüğü”dür (*scientific freedom/ freedom of science*). O halde bilim hakkı ve bilim özgürlüğü arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için öncelikle hak ve özgürlük kavramları ile bunlar arasındaki farkın açıklanması gerekir.

Kaboğlu'na göre hak, özgürlükten doğar. Asıl olan özgürlüktür. Özgürlük, hak aracılığıyla gerçekleştirilir. Nitekim hak, özgürlüğün ihlal edildiği durumda gündeme gelir. Hak, özgürlüğün hukuken tanınmasıdır. Tanındıktan sonra hakka evrilen özgürlük, bir davanın dayanağını teşkil edebilir. Hak, özgürlüğün gerçekleştirilmesine yardımcı olduğu kadar; onu sınırlayabilir. İstemek, hakkın doğasında bulunur. Bu nedenle devletin müdahalesini gerektirir. Özgürlük ise bireysel bir bağımsızlık halidir ve gerçekleşmesi için devletin pozitif bir edimine ihtiyaç yoktur.¹³⁷

Gözler de hak ve özgürlük ayrımını benzer şekilde yapmıştır. Ona göre özgürlük doğuştan gelir. Devletten ve hukuk düzeninden önce vardır, sonra da var

¹³⁵ Karan, **a.g.e.**, s.376.

¹³⁶ Shaver, **a.g.e.**, s. 154.

¹³⁷ İbrahim Özden Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku 1: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, 7. Bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2013, s. 13-14.

olmaya devam eder. Bu nedenle özgürlük, hukuki değil maddi bir kavramdır. Özgürlük hukuk tarafından tanındığında hak ortaya çıkar. Yani hak devletten ve hukuktan kaynaklanan bir kavramdır, bu nedenle hukukidir. Özgürlüğün hukuk düzeni tarafından tanınarak hakka dönüşmesi, onu aynı zamanda özgürlük olmaktan çıkarmaz. Özgürlük ancak negatif olarak tanımlanabilir. Herhangi bir sınırlandırma yoksa özgürlük var demektir.¹³⁸ Hak ise pozitif olarak tanımlanabilir. Birinin neye hakkı olduğu hukuk düzeni tarafından belirlenir. Bu doğrultuda, özgürlüğün gerçekleşmesi için bir başkasına ihtiyacı yokken; hakkın gerçekleşmesi bir başkasının ödevini gerektirir. Özgürlük, müdahale olmadığı sürece, devletten ve kişilerden bağımsız olarak gerçekleşir. Halbuki hakkın gerçekleşmesi bireylerin ve kişilerin ödevlerini yerine getirmelerine bağlıdır. Bu ödev, müdahale etmeme gibi negatif karakterde olabileceği gibi birtakım gereklilikleri yerine getirme gibi pozitif karakterde de olabilir. Hakkın varlığı da gerçekleşmesi de devletin, hukuk düzeninin ve diğer kişilerin varlığına gerektirir. Bu farklılık, hakkın, özgürlüğü içeren bir kavram olduğu gerçeğini değiştirmez. Hakkın hukuk düzenince tanınması, ona özgürlük niteliğini kaybettirmez.¹³⁹

Bu açıklamalar ışığında, asıl ve ilk olanın özgürlük olduğu söylenmelidir. Bilim hakkı ve bilim özgürlüğü özelinde de durum böyle olmalıdır. Bilim özgürlüğü ilk ve daha kapsamlı olandır. Bilim hakkı bu özgürlükten doğar; onun düzenlenmiş, detaylandırılmış halidir. Bir özgürlüğün düzenlenerek hak haline gelmesi, o özgürlüğü sınırlayıcı nitelikte de olabilir. Ancak özgürlük, detaylandırıldığı oranda daha fazla talepte bulunabilme yetkisi de verebilir. BGKYH’de ikinci durumun geçerli olduğu söylenebilir. Bilim özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğünün bir uzantısı olarak devletten herhangi bir talepte bulunma yetkisi vermez. Devletin bilimsel faaliyete müdahalede bulunmaması yeterlidir. Bilim özgürlüğü ancak bilimsel araştırma için gerekli ortamı hazırlama yükümlülüğünü de içerecek şekilde yorumlanırsa pozitif statü hakkına dönüşebilir. Bu haliyle BGKYH’ye yaklaşılsa bile onun çok önemli unsurlarını kapsamaktan uzak kalır. Bunlar, bilimsel gelişmeye herkesin katılabilmesi ve bilimsel gelişmeden herkesin yararlanabilmesidir. Bu iki unsur, BGKYH’yi devlete ciddi

¹³⁸ Gözler, **a.g.e.**, s. 69.

¹³⁹ **A.e.**, s. 70.

yükümlülükler yükleyen bir ikinci kuşak hak haline getirmektedir. Bilim özgürlüğü, negatif karakteri dolayısıyla, BGKYH'nin yokluğunu telafi edemez. BGKYH, bilimsel araştırma özgürlüğünün ötesinde sosyal adaleti sağlamaya yönelik haklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilimsel bilgiye ve bilimsel faaliyetlerin nimetlerine erişim hakkı, çoğu zaman devletin olumlu müdahalesini gerektirir. Bu nedenle bilim özgürlüğünün korunduğu bir hukuk sisteminde, BGKYH'nin ayrıca koruma altına alınması anlamlı ve gereklidir. Bilim özgürlüğü, bilimsel bilgiye erişim noktasında telif haklarını dengelemeye yetse de patent hakları ve bilimin ticarileştiği diğer durumlarla mücadele edemeyebilir. Bilimsel gelişmeden yararlanma hakkı, özellikle bu noktada, insan onurunun korunması ve yaşam, sağlık, beslenme hakkı gibi temel hakların güçlendirilmesi için devreye girmelidir.

Özetlenecek olursa, iki kavram arasındaki en temel fark, devletlerin yükümlülükleridir. İki kavramın kesiştiği alanının büyüklüğüne rağmen; farklı işlevleri bulunmaktadır. Bilim özgürlüğü büyük ölçüde negatif statü hakkı özelliği gösterirken, BGKYH'nin tam anlamıyla bir pozitif statü hakkı olduğu söylenebilir. Böylece BGKYH, bilim özgürlüğünün ilgilenmediği sosyal ihtiyaçlara cevap vermektedir. Bilim özgürlüğüyle beraber korunan bir BGKYH, gelişmekte olan ve sosyal adaleti sağlama amacı bulunan Türkiye için de önemli bir işlev görebilir. Nitekim bu hak, Türk hukukunda henüz kapsamlı olarak ele alınmamış olsa da ESKHS ile hukuk sistemimize girmiştir.

B. Kapsayan Hürriyet

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı, Türk hukukunda doğrudan bu isimle düzenlenmiş değildir. Elbette, ESHKS ile bu hak, Türk hukuku tarafından da tanınmıştır. Ancak Anayasada bu hakkın tanınmamış olması, yargı organlarının bu hak temelinde hüküm tesis etmesinde çekingenlik göstermesine neden olabilir. Bu nedenle, çalışmanın bu bölümünde, iç hukukta hangi hak veya özgürlüğün, BGKYH'nin yokluğunu telafi edebileceği araştırılmıştır. Bu kapsamda bilim özgürlüğüne ve onun daha özel bir hali olan akademik özgürlüğe bakılmıştır. Nihayetinde bilim özgürlüğünün, hukuki niteliği dolayısıyla, BGKYH'yi tam olarak karşılamadığı anlaşılmıştır.

Doğal hukuk anlayışına göre asıl olan özgürlüktür. Yani bir özgürlük hukuk düzeni tarafından tanınmamış olsa bile vardır ancak düzenlenmiş değildir. O halde pozitif hukuk metinlerinde yer almayan özgürlükler bulunur. Hukuk düzeninin tanıdığı bir özgürlüğe ilişkin uyumsuzluk söz konusu olduğunda, özgürlüğü tanıyan madde hükmüne gidilir. Bu şekilde düzenlenmeyen bir özgürlüğün korunması için gidilecek özel bir hüküm bulunmadığından, kapsayan özgürlük olan kişiliği geliştirme hakkına veya “depo maddeye” başvurulabilir.¹⁴⁰

Kapsayan özgürlük¹⁴¹ öğretisine göre; bireylerin sahip olduğu ancak Anayasada sayılmayan birçok hak ve özgürlük bulunabilir. Anayasada yer alan bir kapsayan özgürlük ile bunların hepsi koruma altına alınabilir. İşte bu kapsayan özgürlük, kişiliği geliştirme hakkıdır. Bu hak ile anayasada yer alan diğer haklar arasında genel-özel hüküm ilişkisi vardır. Eğer söz konusu hak veya özgürlük Anayasada düzenlenmişse, bu düzenleme özel hüküm teşkil eder. Bu durumda, genel hüküm olan kişiliği geliştirme hakkı uygulama alanı bulmaz. Ancak hak veya özgürlük özel olarak düzenlenmemişse, genel hükmün, yani kapsayan özgürlüğün korumasından yararlanır.¹⁴² Anayasanın 17. maddesinde herkesin “yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına” sahip olduğu belirtilmiştir.¹⁴³ Maddî ve manevî varlığın geliştirilmesi hakkı, bir kapsayan özgürlüktür. Şu halde, BGKYH’nin bu madde kapsamında anayasal düzeyde korunması gerektiği söylenebilir.

Anayasa bütün hak ve özgürlükleri sayamasa da bir maddesiyle insanların genel olarak bunlara sahip olduğunu belirterek, bunları güvence altına alabilir. Bu maddeye “depo madde” ismi verilmiştir.¹⁴⁴ Bir hak veya özgürlük, özel olarak tanınmamışsa, depo madde kapsamında anayasal korumadan yararlanabilir. Anayasanın 12. maddenin 1. fıkrasının bu işlevi görebileceği belirtilmiştir.¹⁴⁵

¹⁴⁰ A.e., s. 173-174.

¹⁴¹ Alman hukukundaki kapsayan özgürlük “kişiliği geliştirme hakkı” kavramı için bkz.: Fazıl Sağlam, **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 41-43.

¹⁴² Sağlam, a.g.e., s. 42.

¹⁴³ Maddî ve manevî varlığı koruma ve geliştirme hakkının, kimlik hakkıyla ilgili olması nedeniyle kültürel haklardan sayılabileceği yönünde bkz.: Tacar, a.g.e., s. 415.

¹⁴⁴ Gözler, a.g.e., s. 174.

¹⁴⁵ A.e.

Maddeye göre “Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.” O halde BGKYH de bu madde kapsamında korunabilir.

Görüldüğü üzere BGKYH’nin Türk hukukunda anayasal güvenceye kavuşturulması için farklı seçenekler mevcuttur. Burada hak ve özgürlükler yarışmaktadır. Bu durumda bireyler, yarışan haklardan aynı anda yararlanabilir veya bunlardan daha güvenceli olanı da seçebilir.¹⁴⁶ O halde Türk hukukunda BGKYH; bilim özgürlüğü, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı ile genel olarak temel hak ve özgürlüklerin var olduğunu belirten depo madde kapsamında ileri sürülebilir.

V. Türkiye’nin Periyodik Raporlarında Bilimsel Gelişmeye Katılma ve Bundan Yararlanma Hakkı

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 16. maddesine göre taraf devletlerin, Sözleşme’deki hakları gerçekleştirme sürecinde aldıkları tedbirleri ve kaydettikleri ilerlemeleri raporlama yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu raporlar BM Genel Sekreterine sunulur. Genel sekreter, bu raporların birer kopyasını, incelemesi için Ekonomik ve Sosyal Konseye verir. Türkiye, bu konudaki ilk raporunu 2008’de sunmuştur.¹⁴⁷ Bu raporda ESKHS’nin 1-15. maddeleri arasında yer alan bütün hakların, Türkiye’deki durumuyla ilgili ayrı ayrı açıklama yapılmıştır.

Raporun 15. maddeye ayrılan bölümünde, öncelikle Türkiye’nin kültür politikasına yer verilmiştir. Buna göre, Türkiye’nin kültür politikasının vazgeçilmez unsurlarından bazıları; düşünce, bilim ve basın özgürlüğüdür. Anayasanın bilim ve sanat özgürlüğünü düzenleyen 27. maddesi, kültür politikasının temellerinden biri olarak gösterilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁶ A.e., s. 249-250.

¹⁴⁷ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Initial reports submitted by States parties under articles 16 and 17 of the Covenant: Turkey**, E/C.12/TUR/1, 28 January 2009 (Initial Report).

¹⁴⁸ A.e., para. 639.

Raporun önemli bir çoğunluğunda antropolojik anlamıyla kültüre ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Türkiye'nin bu konuda aldığı tedbirler, kültürel faaliyetlere ve kültürel varlıklarının korunmasına ilişkindir. Örneğin Milli Kütüphanenin kurulmasının amaçlarından birinin, bilimsel ve sanatsal çalışmalara olanak sağlamak suretiyle Türk kültürü araştırmalarını desteklemek olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁹ Uluslararası işbirliğine dair gelişmeler de kültür bağlamında ele alınmıştır. Kültürel değişim programlarının, bilim dâhil kültürün birçok dalını kapsadığı ifade edilmiştir.¹⁵⁰

Raporda, fikir ve sanat eserlerinin korunması konusunun önemli bir yer kapladığı görülmektedir. Bu konudaki hukuki düzenlemeler ayrıntısıyla anlatılmıştır.¹⁵¹ Sonrasında bilim özgürlüğünün korunmasına bir paragrafta yer verilmiştir. Ancak bu paragrafta sadece Anayasanın 27. maddesinin çevirisi yer almaktadır.¹⁵² Böylece Türkiye, bilim özgürlüğünü güvence altına aldığını göstermektedir. Daha sonra, Türkiye'nin bilim ve teknoloji politikaları başlığı altında, bu alanda faaliyet gösteren devlet kurumları ve kuruluşlarından bahsedilmiştir. TÜBİTAK'ın 2003-2023 arası için 2000 yılında belirlediği dört temel hedeften ikisi, insanların yaşam standardının yükseltilmesi ile bilgi ve iletişim altyapısının güçlendirilmesidir.¹⁵³ Bu amaçlar açıkça ifade edilmemiş olsa da BGKYH'nin gerçekleştirilmesiyle ilgilidir. 2004'te BTYK'de temel amaçların arasında insanların yaşam standardının yükseltilmesini saymıştır. Buna; sosyal sorunlar için çözüm bulma ile bilim ve teknoloji kültürünün yaygınlaştırılması amacı da eklenmiştir. Temel ilkelere bazıları da BGKYH'ye uygun olarak; kamu-özel sektör işbirliği, katılım, hesap verebilirlik olarak belirlenmiştir.¹⁵⁴ Devamında, bilim ve teknolojinin nasıl desteklendiği anlatılmıştır. Uluslararası işbirliği kısmında ise bölgesel ve uluslararası etkinliklere ve programlara yer verilmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁹ A.e., para. 676.

¹⁵⁰ A.e., para. 694.

¹⁵¹ A.e., para. 711-729.

¹⁵² A.e., para. 734.

¹⁵³ A.e., para. 737.

¹⁵⁴ A.e., para. 739.

¹⁵⁵ A.e., para. 754.

Raporda, BGKYH özelinde bir açıklama yapılmamıştır. Ancak alınan bazı tedbirler ve belirlenen hedefler BGKYH'nin gerçekleştirilmesi ile yakından ilgilidir. Bilim özgürlüğüyle ilgili olarak sadece Anayasanın 27. maddesinin yazılması, onun ne kadar saygı gördüğünü veya korunduğunu açıklamamaktadır. Raporu hazırlayanlar, böyle bir hükmün anayasada yer almasını yeterli bir koruma olarak görmüş olmalıdır. Diğer bir husus da BGKYH'yi ilgilendiren hedeflerdir. Bilimin yaşam standartlarını yükseltmesi ve sosyal sorunlara çözüm olması BGKYH'nin amacıyla örtüşmektedir. Ancak bu hedeflerin gerçekleşmesi için ne yapıldığı, ne oranda gerçekleştiği belli değildir. Bilimsel araştırmanın ne kadar desteklendiği verilerle anlatılmıştır. Katılımın sağlanmasını amaçlayan bazı projelere yer verilmiştir. Ancak bireylerin, bilimsel gelişmenin ürünlerinden ne kadar yararlanabildiği, bilim ve teknolojiye erişimin ne durumda olduğu anlaşılamamaktadır. Nitekim Türkiye'nin raporunu değerlendiren ve sorunları belirleyen ESKHK, 15. madde bağlamında Türkiye'den bazı açıklamalar istemiştir.¹⁵⁶ Kültürel ürünlerin ve etkinliklerin erişilebilirliği, ekonomikliği ve genel olarak bireylerin kültürel yaşama ne ölçüde katıldığı aydınlatılması gereken noktalardır. Dezavantajlı ve marjinal grupların durumu ayrıca sorulmuştur. ESKHK'nin de cevap verirken kültürel yaşama katılma hakkını esas aldığı, BGKYH özelinde bir soru sormadığı görülmektedir. Türkiye de cevabında, kültürel yaşama ilişkin açıklama yapmıştır.¹⁵⁷ Burada da halk kütüphaneleri ve internet erişim merkezlerinden başka, BGKYH'yi ilgilendirebilecek bir kısım yoktur.¹⁵⁸ ESKHS'nin sonuç gözlemlerinin yer aldığı raporda ise 15. maddenin hiçbir unsurundan özel olarak bahsedilmemiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁶ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **List of issues to be taken up in connection with the consideration of the initial report of Turkey (E/C.12/TUR/1), concerning articles 1 to 15 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**, E/C.12/TUR/Q/1, 14 June 2010, para. 35.

¹⁵⁷ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **Replies by the Government of Turkey to the list of issues (E/C.12/TUR/Q/1) to be taken up in connection with the consideration of the initial report of Turkey (E/C.12/TUR/1)**, E/C.12/TUR/Q/1/Add.1, 25 January 2011 (Replies).

¹⁵⁸ **Replies**, para. 157-163.

¹⁵⁹ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **Concluding observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights: Turkey**, E/C.12/TUR/CO/1, 12 July 2011.

SONUÇ

Bu tezde ulaşılan sonuçlar şöyle özetlenebilir:

I. Birinci Bölüm

Bütün dünyanın aslında 1948’de tanıştığı bu hak, yakın zamana kadar öğretinin dikkatini çekmemiştir. Yakın zamanda ise temel haklar ve sosyal adalet aleyhine ortaya konulan politikalar ve hukuki düzenlemeler, özellikle telif ve patent haklarının alanının kontrolsüzce genişlemesi, İHEB’in 27. maddesine başvurulmasını gerektirmiştir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni hazırlayanlar, BGKYH’nin metinde yer alması konusunda uzlaşmıştır. Bunun nedeni, iki dünya savaşından sonra dünya barışını tesis etmeye çalışan devletlerin, evrensel olma iddiasındaki bir temel haklar belgesinde bilimle ilgili bir madde konulmasında hemfikir olmasıdır. Bilimsel gelişmeye katılma, kültürel yaşama katılmanın hemen ardında, onun bir unsuru olarak yer almıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşında bilimin ne kadar yıkıcı amaçlarla kullanılabileceği görüldüğü halde, İHEB’de bilime olumlu bir şekilde yaklaşılmış, bilimin ve uygulamaların yararlarından bahsedilmiştir. Bütün kötü tecrübelere rağmen, bilimin amacının ne olması gerektiğine dair herhangi bir kayıt konulmamıştır. Hangi sebeple olursa olsun bilim özgürlüğünün sınırlanmaması gerektiği anlayışı kadar bu sebeplere dayanarak hükümetlerin bilimi kendi çıkarları doğrultusunda sınırlama ihtimali de bunda etkili olmuştur. İHEB’in bilimden korkusuzca ve olumlu bir şekilde bahsetmesi, iç hukuklarında bilim özgürlüğüne ölçsüz sınırlamalar getiren ülkelere örnek olmalıdır.

II. İkinci Bölüm

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni hazırlayanların amaçladığı üzere, Bildirge’nin evrensel olarak kabul görmesine ve önemli hükümler içermesine karşın; hukuki niteliği gereği bağlayıcı olmaması, burada yer alan hak ve özgürlüklerin bağlayıcı bir insan hakları sözleşmesine aktarılması ihtiyacını doğurmuştur. Aslında İHEB, böyle bir çalışmanın ilk adımı olmuştur. İHEB’i hazırlarken bir araya gelen ve uzlaşan devletler, bağlayıcı olacak bir sözleşmeye taraf olmaya hazırlanmıştır.

Nihayetinde uluslararası topluluk, iki sözleşme hazırlamıştır. Bunlar ikiz sözleşmelerdir. Birisi, birinci kuşak hakları düzenleyen MSHS olmuştur. Diğer ikinci kuşak hakları düzenleyen ESKHS'dir. Sözleşmeler ikiz olsa da, düzenlenen hakların nitelikleri arasındaki fark, devletlerin hak kategorilerine bakış açısıyla birleşince, ESKHS, ikizi kadar kabul görememiştir. ESKHS'de yer alan hakların niteliği ve hatta bunların hak olduğu konusunda bir uzlaşa sağlanamamıştır. Devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklara bakış açısı, ESKHS'nin uygulanmasına ve denetlenmesine de yansımıştır. ESKHS, ikizine göre çok daha zayıf bir denetim mekanizması kurmuştur. ESKHS'nin Seçmeli Protokolü bireysel başvuru olanağını öngörse de, devletlerin çoğunun buna taraf olmayışı, denetim mekanizmasının güçlenmesine engel olmuştur. Öte yandan ESKHS de devletlerin yükümlülüklerini kesin bir şekilde vurgulamamıştır. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleşmesi genel anlayışa paralel olarak, zamana ve maddi imkânlarla bağlanmıştır. BGKYH'nin bağlayıcı bir uluslararası metinde yer almasına rağmen etkin olmamasının bir nedeni de bu olmalıdır. Aslında hak; ESKHS'de, İHEB'e göre daha açıklayıcı bir biçimde düzenlenmiştir. Devletlerin bilimi koruma, geliştirme, yayma yükümlülüğü, araştırma özgürlüğüne saygı gösterme yükümlülüğü, bilimsel konularda uluslararası işbirliği yapma yükümlülüğü 15. maddede açıkça belirtilmiştir.¹ Öğretide, hakkın normatif içeriğini belirleyen teorilerde, bu maddeden yola çıkılmıştır. Bu bakımdan ESKHS'nin ifadesi, BHKYH'nin aydınlatılmasına büyük ölçüde yardımcı olabilir. Ancak belirtildiği üzere, hakkın burada tüm açıklığıyla yer alması dahi pratikte uygulanabilirliği için yeterli değildir. Sosyal hakların dava edilebilirliği, bunların gerçekten bir hak olup olmadığı tartışmalıdır. Kültürel haklar ise, ESKHS'de olduğu gibi bu tartışmanın da en sonunda yer almaktadır. Oysaki hakların konularına veya kuşaklarına göre yapılan ayrımlar, onların önem derecesini ve uygulanabilirliklerini yansıtmamaktadır. BGKYH'nin kültürel bir hak olması, onu bir medeni haktan daha az önemli veya dava edilemez bir hak kılmaz. Bütün sınıflandırılmalarına rağmen hak ve özgürlükler bir bütündür. Her birinin gerçekleşmesi, diğerlerinin gerçekleşmesine bağlıdır. Her biri, insan onurunun korunmasına farklı bir şekilde hizmet eder. Birinci

¹ Yine de maddenin yeterince güçlü ve yükümlülük yükleyici nitelikte olmadığı yönünde bkz.: Berdal Aral, "Bir İnsan Hakkı Olarak Kültürel Haklar", **Türkiye'de İnsan Hakları**, Yay. Haz.: Oya Çitçi, Ankara, TODAİE, 2000, s. 421.

kuşak haklar da en az ikinci kuşak haklar kadar, devlete pozitif yükümlülükler yükleyebilir. İkinci kuşak hakların bazıları da birinci kuşak haklar gibi devlete müdahale etmeme yükümlülüğü yükleyebilir. Gerçekleşmesi maddi destekle mümkün olabilecek haklarda ise asıl sorun, kaynakların yetersizliği değil bunların dengesiz dağılımıdır. Bilimin ve ürünlerinin ticarileştiği günümüzde, böyle bir bakış açısıyla ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleştirilmesi mümkündür. Bu bağlamda uluslararası yardımlaşma ve işbirliği yükümlülüğü ile devlet dışı aktörlerin desteği önemlidir. Dünyadaki kaynakların dengesiz dağılımı devletlerin ve büyük şirketlerin politikalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bu aktörlerin hepsinin işbirliği yapması önemlidir. BGKYH'nin gerçekleştirilmesi için de bu gereklidir. Bilimsel bilgiye, insan onuruyla bağdaşan bir yaşam için gerekli olan tıbbi ve teknolojik ürünlere erişimin önünde ölçsüz sınırlamalar, hukuki düzenlemeler ve politikalar durmaktadır. Bütün bunlar, dünya genelinde temel hak ve özgürlükleri gerçekleştirme amacı doğrultusunda yeniden yapılandırılmalıdır.

Bütün ekonomik, sosyal ve kültürel haklar gibi BGKYH de bir insan hakkı olup; konusu olan gereksinimler, lüks tüketim niteliğinde değildir. Yaşam, sağlık, beslenme, maddi ve manevi varlığı geliştirme hakları ile yakından ilişkilidir ve bu hakların gerçekleştirilmesine hizmet eder. Bu haklar varken, BGKYH'ye ihtiyaç olup olmadığı sorulabilir. Ancak sayılan hakların varlığı ve hatta bazılarının birinci kuşak haklar içinde yer alması nedeniyle sahip olduğu ayrıcalıklı konum; bu hakların gerçekleştirilmesini sağlamaya yetmemiştir. Temel insan haklarının ve insan onurunun korunması, sosyal adaleti sağlamayı amaçlayan sosyal hakların varlığını gerekli kılmıştır. BGKYH de bunu destekleyen bir haktır. Diğer haklarla beraber insanların iyi bir yaşam sürmesi için vardır. BGKYH'de vurgulanan erişim ögesi, sosyal adaletin tesis edilmesi yönünde ciddi bir potansiyele sahiptir.

Bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkı, bütün potansiyeline rağmen, aydınlatılmaya muhtaç bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. ESKHK, henüz bununla ilgili bir genel yorum yayımlamamıştır. Ancak BM'nin bu alandaki özel raportörü Shaheed'in raporunda yer alan açıklamalar, hakkın geleceği açısından umut vericidir. Raportör, bu raporda şüphesiz öğretiden faydalanmış ve bir normatif içerik denemesi oluşturmuştur. Normatif içeriğe dair teoriler arasında bazı farklılıklar

bulunsa da ortak noktalar çoğunluktadır. Buna göre BGKYH, isminde geçtiği üzere, temel olarak iki unsurdan oluşur. Bunlar bilimsel faaliyete katılabilme ve bu faaliyetin ürünlerinden yararlanabilmedir. Katılmanın da bilimsel gelişmeden bir yararlanma şekli olduğu düşünülürse, buna doğrudan “bilimsel gelişmeden yararlanma hakkı” denebilir. Bu çalışmada ise, hakkın adının uzun ve belki tuhaf olma riski göze alınarak; hem katılmanın hem yararlanmanın yer aldığı bir isim kullanılmıştır. Yararlanma sözcüğünün ilk anda katılmayı da içerecek şekilde algılanamaması ihtimali, katılmanın da başlıkta vurgulanması ihtiyacını doğurmuştur. Böylece İHEB ve ESKHS’nin lafzına da sadık kalınmıştır. Elbette bu durum, BGKYH ile ilgili yapılacak sonraki çalışmalarda daha farklı ve kısa bir isim kullanılmasına engel değildir. İsimlendirme kısmında anlatıldığı üzere buna kısaca “bilim hakkı” diyenler de olmuştur. Kısa ve pratik bir ifade olmasına rağmen “bilim hakkı” Türk hukukuna ve öğretisine yabancıdır. Bu nedenle yukarıda belirtildiği gibi “bilimsel gelişmeden yararlanma hakkı” isminin kullanılması düşünülebilir.

Bilimsel gelişmeye katılma, sadece bilim insanlarının değil; konuyla ilgili herkesin bilimsel faaliyette bulunabilme hakkıdır. Burada “vatandaş bilimi” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Vatandaş bilimi, sıradan bireylerin, uzmanlık alanları olmadığı halde yaptıkları bilimsel çalışmayı ifade eder. Bilimsel faaliyete birçok şekilde katılmak mümkündür. Bireyler araştırma sürecini bizzat yürütebilecekleri gibi, yapılan çalışmalara yardımcı veya denek olarak katılabilirler. Bu çalışmaları desteklemek de katılımın bir türüdür. İşte burada herkesin bilimsel faaliyette bulunabilmesi hakkının yanında; bu kişilerin bilimin zararlı etkilerinden korunması yükümlülüğü ile bireyleri bilimsel faaliyette bulunmaya teşvik edecek elverişli bir ortamın sağlanması yükümlülükleri devreye girer. Bilim özgürlüğü de bu hakkın vazgeçilmez bir parçasıdır. Bilim özgürlüğü korunmadan, bilimsel faaliyetin yapılması veya sonuçlarının yayımlanması mümkün olmayacaktır.

Bilimsel gelişmeden yararlanma ise bilimsel faaliyetin sonuçlarından, bu bağlamda tıbbi ve teknolojik ürünlerden yararlanmadır. Bu hak, BGKYH’nin asıl unsuru sayılabilir. Yaşam kalitesini artıracak her türlü ürüne erişme hakkı, BGKYH’nin devletlerle ve büyük şirketlerle çatıştığı noktada yer almaktadır. İnsan onuruyla bağdaşan bir yaşam için gerekli olan bilimsel ürünlerin herkes için erişilebilir

olması, temel hakların ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesinin bir şartıdır. Erişim hakkında ayrımcılık yasağı özellikle vurgulanmıştır. Dezavantajlı grupların bu hususta özel olarak desteklenmesi ise hakkaniyetin bir gereği olup ayrımcılık yasağını ihlal etmez.

Bilim özgürlüğü de BGKYH'nin bir unsuru olarak görülmektedir. Araştırma konusunun seçilmesinden, sonuçların paylaşılmasına kadar bütün aşamalarda, bilim özgürlüğü, bilimsel faaliyete hâkim olmalıdır. Bilim özgürlüğü; düşünce ve ifade özgürlüğünün bir uzantısı da olsa konusunun bilim olması nedeniyle ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Birçok ülkenin iç hukukunda da ayrıca anayasal koruma altına alınmıştır. Bilimsel düşünce ve ifade, diğerlerinden farklı olarak daha geniş bir korumadan yararlanmalıdır. Bilimin doğası bunu gerektirir. Bilim özgürlüğünün sınırı, bireylerin temel hak ve özgürlükleridir. Bunlar çatıştığında uzlaştırılarak aralarında bir denge kurulmalıdır. Özellikle biyoteknoloji alanındaki bazı bilimsel çalışmalar, insan yaşamı ve onurunu tehdit edebileceği için sınırlanabilir veya yasaklanabilir. Ancak sosyal bilimler söz konusu olduğunda bilim özgürlüğünün mutlaklığından bile söz edilebilir. Sosyal bilimlerde, bilimsel niteliği haiz olan bir eserin, temel hak ve özgürlükleri ihlal etmesi mümkün gözükmemektedir çünkü suç unsurları barındıran bir eser, bilimsel olamaz. Bilimsel ifadenin doğası, suç unsuru olmaya elverişli değildir. Ancak Türk hukukunda, bilime daha temkinli yaklaşıldığı ve bilim özgürlüğünün ölçüsüz olarak sınırlandırıldığı görülmektedir. Anayasada bilim özgürlüğüne ve üniversitelere ilişkin olarak tanımlanan anayasal yasaklar; bizzat anayasa koyucunun bilim özgürlüğünü ihlal ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bilim özgürlüğünün gerçekten sınırlandırılması gereken; örneğin canlı yaşamına, sağlığına ve çevreye zarar verebileceği önemli noktalarda sessiz kalan anayasa koyucu, sadece siyasi sistemi koruma amacını ortaya koymuştur. Bu nedenle Türk hukukundaki bilim özgürlüğü düzenlemesinin İHEB ve ESKHS'nin gerisinde kaldığı belirtilmelidir.

III. Üçüncü Bölüm

Türk hukukunda BGKYH'nin bu isimle doğrudan tanınmaması, bunu ikame edecek başka hak ve özgürlüklerin Anayasada yer alıp almadığının araştırılmasını gerektirmiştir. Bu kapsamda, bilim özgürlüğü ve onun üniversitedeki yansıması olan akademik özgürlük incelenmiştir. Bu özgürlükler, BGKYH'nin önemli

unsurlarındandır. Ancak bunların devletlere sadece müdahale etmeme yükümlülüğü yükleyen, negatif bir şekilde formüle edilmeleri, bilimsel gelişmenin ürünlerine erişim unsurundan yoksun olmaları, BGKYH'nin yerini doldurmalarına engeldir. Aslında, BGKYH, Türk hukukuna ESKHS ile girmiştir. Türkiye ESKHS'yi imzalamış ve onaylamıştır. Ancak hakkın doğrudan anayasada yer almaması, onun uygulanma ihtimalini azaltacak niteliktedir. Bu nedenle BGKYH'nin doğrudan anayasal koruma altında olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu amaçla Anayasadaki bilim özgürlüğü düzenlemesi incelenmiştir. Bilim özgürlüğünün ve BGKYH'nin hukuki nitelikleri, unsurları, devletlerin yükümlülükleri açısından benzerlikleri olduğu kadar aralarında önemli farklılıkların da olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle, BGKYH'nin Anayasa tarafından doğrudan korunmadığı sonucuna varılmıştır. O halde Türk hukukunda bilim özgürlüğünün yanında, ayrıca bir BGKYH'nin tanınması ve korunması anlamlı ve gereklidir.

KAYNAKÇA

Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social, and Cultural Rights (Protocol Of San Salvador), San Salvador, 17.11.1988.

Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), Amended on 23 January 2017.

Akıllıoğlu, Tekin: **İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, 2. bs., Ankara, İmaj Yayınevi, 2010.

Algan, Bülent: **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin, Ankara, 2007.

Alkış, Burcu: “Akademik Özgürlük”, **Galatasaray Üniversitesi, SBE, Kamu Hukuku Anabilim Dalı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015.

American Association for the Advancement of Science (Bilimin İlerlemesi için Amerikan Derneği): (Çevrimiçi) <https://www.aaas.org/>, 7 Mayıs 2019.

Anayasa Hukukçuları Derneği: **Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı**, 4. bs., Ankara, Adalet Yayınevi, 2015.

Aral, Berdal: “Bir İnsan Hakkı Olarak Kültürel Haklar”, **Türkiye’de İnsan Hakları**, Yay. Haz.: Oya Çitçi, Ankara, TODAİE, 2000, s. 417-428.

Atalay, Esra: “Bilim Özgürlüğü”, **İÜHFİM**, C. LXVIII, No: 1-2, 2010, s. 3-42.

Aybay, Rona: **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Türkiye (1945-1948)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, Paris, 24 July 1971, Amended on 28 September 1979.

Bilim Akademisi: **Akademik Özgürlükler Raporu: 2017-2018**, (Çevrimiçi) bilimakademisi.org, 30 Mart 2019.

Biyoetik ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, (Çevrimiçi) unesco.org.tr, 20 Mart 2019.

Boutros-Ghali, B.: **The Right to Culture and the Universal Declaration of Human Rights**, Meeting of Experts on Cultural Rights as Human Rights, UNESCO, Paris, 10 July 1968.

Bulut, Nihat: “Bilim Özgürlüğü: İçeriği ve Sınırlandırılması Sorunu”, **AÜEHFD**, C: IX, No: 1-2, 2005, s. 23-39.

Chapman, Audrey R: “Development of Indicators for Economic, Social and Cultural Rights: The Rights to Education, Participation in Cultural Life and Access to the Benefits of Science”, **Human Rights in Education, Science and Culture : Legal Developments and Challenges**, Ed. Yvonne Donders, Vladimir Volodin, Paris, Ashgate, 2007, s. 111-152.

Chapman, Audrey R.: “Towards an Understanding of the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and Its Applications,” **Journal of Human Rights**, No: 8, 2009, s. 1-36.

Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000/C 364/01, 18.12.2000, (Çevrimiçi) europarl.europa.eu, 31 Mart 2019.

Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Constitution of UNESCO), London, 16.11.1945.

Council of Europa: **Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine**, Oviedo, 4.IV.1997.

De Schutter, Olivier: “The Right of Everyone to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and Right to Food: From Conflict to Complementarity”, **Human Rights Quarterly**, Vol: 33, No:2, 2011, s. 304-350.

Donders, Yvonne: “The Legal Framework of the Right to Take Part in Cultural Life”, **Human Rights in Education, Science and Culture: Legal Developments**

and Challenges, Ed. Yvonne Donders, Vladimir Volodin, Paris, Ashgate, 2007, s. 231.-272.

Donders, Yvonne: “The Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress: In Search of State Obligations in Relation to Health”, **Medicine, Health Care and Philosophy**, No: 14, 2011, s. 371-381.

Donnelly, Jack: **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995.

Erdoğan, Mustafa: **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Hukuk Yayınları, 2018.

Helfer, Laurence R., Graeme W. Austin: **Human Rights and Intellectual Property: Mapping the Global Interface**, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

Gemalmaz, Mehmet Semih: **İnsan Hakları Belgeleri**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2003.

Gemalmaz, Mehmet Semih: **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri-Uluslararası Sistemler**, C: II, İstanbul, Legal, 2010.

Gören, Zafer: **Anayasa Hukuku**, 3. bs., Ankara, Yetkin, 2018.

Gören, Zafer: “Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 24, 2013/2, s. 31-60.

Gören, Zafer: **Temel Hak Genel Teorisi**, 4. bs., İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2000.

Gözler, Kemal: **Hukuka Giriş**, Bursa, Ekin, 2011.

Gözler, Kemal: **İnsan Hakları Hukuku**, Bursa, Ekin, 2017.

Green, Maria: **Implementation of the International Covenant On Economic, Social and Cultural Rights: Background Paper**, E/C.12/2000/15, 9 October 2000.

Gran, Brian, Margaret Waltz, Holly Renzhofer: “A Child’s right to enjoy benefits of scientific progress and its applications”, **International Journal of Children’s Rights**, No:21, 2013, s. 323-344.

Ifeanyi-Ajufo, Nnenna: “Human Rights and Access to Information and Communication Technologies”, **International Journal of Advanced Legal Studies and Governance**, Vol: 4, No: 2, 2013, s. 47-64.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), A/RES/2200(XXI) A, 16.12.1966.

Kaboğlu, İbrahim Özden: “Araştırma ve Araştırmacı Özgürlüğü”, **Sosyolojik Tartışmalar**, No: 1 (Özel Sayı), Şubat 2013, s. 26-36.

Kaboğlu, İbrahim Özden: “Bilim ve Sanat Özgürlüğü”, **İnsan Hakları**, İstanbul, YKY, 2000, s. 121-134.

Kaboğlu, İbrahim Özden: **Özgürlükler Hukuku 1: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, 7. Bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2013.

Kaboğlu, İbrahim Özden: **Özgürlükler Hukuku: İnsan haklarının Hukuksal Yapısı**, 4. bs., İstanbul, Afa Yayınları, 1998.

Kalabalık, Halil: **İnsan Hakları Hukuku**, 5.bs., Ankara, Seçkin, 2017.

Kanadoğlu, Korkut: “Bilim Özgürlüğü”, **Prof. Dr. Zafer Gören Armağanı**, Ankara, Yetkin, 2017, s. 305-318.

Kapani, Münci: **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.

Kapani, Münci: **Kamu Hürriyetleri**, 7. bs., Ankara, Yetkin, 2013.

Kapczynski, Amy: “The Access to Knowledge Mobilization and the New Politics of Intellectual Property”, **The Yale Law Journal**, Vol: 117, No: 804, 2008, s. 804-885.

Karan, Ulaş: “İfade Özgürlüğü Hakkı”, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme**, Ed. Sibel İnçeoğlu, Ankara, Şen Matbaa, 2013, s. 355-379.

League of Arab States, Arab Charter on Human Rights, Cairo, 22.05.2014.

Mancisidor, Mikel: “Is There Such a Thing as a Human Right to Science in International Law?”, **Esil Reflections**, Vol: 4, No: 1, 2015.

Müller, Amrei: “Remarks on the Venice Statement on the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and its Applications (Article 15(1)(b) ICESCR)”, **Human Rights Law Review**, Vol: 10, No: 4, 2010, s. 765-784.

Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, A/RES/63/117, 10 December 2008.

Oxford Living Dictionaries: (Çevrimiçi)

https://en.oxforddictionaries.com/definition/citizen_science, 7 Mayıs 2019.

Özbudun, Ergun: **Türk Anayasa Hukuku**, 18. bs, Ankara, Yetkin, 2018.

Plomer, Aurora: “The Human Rights Paradox: Intellectual Property Rights and Rights of Access to Science”, **Human Rights Quarterly**, Vol: 35 No: 1, 2013, s. 143-175.

Robinson, Nehemiah: **Universal Declaration of Human Rights: Its Origins, Significance and Interpretation**, New York, Institute of Jewish Affairs, 1950.

Sağlam, Fazıl: **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

San, Coşkun: “Bir Toplumsal Kurum Olan Üniversite’de Özerklik ve Bilim Özgürlüğü”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C: 48, No: 1, 1993, s. 149-153.

Santosuosso, Amedeo, Valentina Sellaroli, Elisabetta Fabio: “What constitutional protection for freedom of scientific research?”, **J Med Ethics**, No: 33, 2007, s. 342-344.

Schabas, William A: “Study of the Right to Enjoy the Benefits of Scientific and Technological Progress and Its Applications”, **Human Rights in Education, Science and Culture: Legal Developments and Challenges**, Ed. Yvonne Donders, Vladimir Volodin, Paris, Ashgate, 2007, s. 273-307.

Schabas, William A.: **The Universal Declaration of Human Rights: Travaux Préparatoires**, C: III, New York, Cambridge University Press, 2013.

Shaheed, Farida: **Copyright policy and the right to science and culture**, Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Human Rights Council, A/HRC/28, 24 December 2014.

Shaheed, Farida: **The Human Right to Science: New Directions for Human Rights in Science**, Presentation, Bern, 22 May 2015.

Shaheed, Farida: **The right to enjoy the benefits of scientific progress and its applications**, Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Human Rights Council, A/HRC/20/26, 14 May 2012.

Shaver, Lea: “The Right to Science and Culture”, **Wisconsin Law Review**, No: 121, 2010, s. 121-184.

Shaver, Lea, Caterina Sganga: “The Right to Take Part in Cultural Life: On Copyright and Human Rights”, **Wisconsin International Law Journal**, Vol: 27, No: 4, s. 637-662.

Soysal, Mümtaz: **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 8. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990.

Status of Ratification: Interactive Dashboard, (Çevrimiçi), <http://indicators.ohchr.org/>, 25 Mart 2019.

Steiner, Henry J, Philip Alston, **International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals**, 2. bs., Oxford, Oxford University Press, 2000.

Şirin, Tolga: “Üniversitede İfade Özgürlüğü”, **Türkiye’de İfade Özgürlüğü**, Yay. Haz. : Özge Görel, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2015, s. 56-99.

Tacar, Pulat: “Kültürel Haklar”, **Türkiye’de İnsan Hakları**, Yay. Haz.: Oya Çitçi, Ankara, TODAİE, 2000, s. 403-416.

Tanör, Bülent: **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, İstanbul, May Yayınları, 1978.

Tanör, Bülent: **Türkiye’de demokratikleşme perspektifleri**, İstanbul, TÜSİAD, t.y.

Tanör, Bülent: **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, 3. bs., y.y., BDS Yayınları, 1994.

Tanör, Bülent, Necmi Yüzbaşıoğlu: **1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku**, 17. Bs., İstanbul, Beta, 2018.

TBMM: **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: Madde Gerekçeli**, Ankara, 2008, (Çevrimiçi) acikerisim.tbmm.gov.tr, 29 Mart 2019.

Temsilciler Meclisi: **Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısı ve Anayasa Komisyonu raporu (5/7)**, Karar No: 27, 9.3.1961, (Çevrimiçi) anayasa.tbmm.gov.tr, 29 Mart 2019.

The American Declaration on the Rights and Duties of Man, Bogota, 02.05.1948.

The Economic and Social Council: **Review of the composition, organization and administrative arrangements of the Sessional Working Group of Governmental Experts on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**, E-RES-1985-17, 28 May 1985.

The World Conference on Human Rights, Vienna Declaration and Programme of Action, Vienna, 25 June 1993.

Timmermann, Cristian: “Sharing in or benefiting from scientific advancement”, **Science and Engineering Ethics**, Vol: 20, No: 1, 2014, s. 111-133.

Timur, Taner: “Önsöz”, **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Türkiye (1945-1948)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. XI-XVIII.

UNESCO: **Declaration of the Principles of International Cultural Co-operation**, Paris, 4 November 1966.

UNESCO: **Experts' Meeting on the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and its Applications**, Venice, Italy, 2009.

UNESCO: **Programme for UNESCO 1952: Study of the right to participate in cultural life**, Resolution 4.52, Paris, 2 May 1952.

UNESCO: **Universal Declaration on Bioethics and Human Rights**, 32 C/Resolution 24, 19 October 2005.

UNESCO: **Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights**, Resolution 53/152, 9 December 1998.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **Concluding observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights: Turkey**, E/C.12/TUR/CO/1, 12 July 2011.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant)**, E/1991/23, 14 December 1990.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **General Comment No 12: The right to adequate food (art. 11)**, E/C.12/1999/5, 12 May 1999.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **General Comment No. 14 (2000):The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)**, E/C.12/2000/4, 11 August 2000.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **General Comment No. 16: The equal right of men and women to the enjoyment of all economic, social and cultural rights (art. 3 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)**, E/C.12/2005/4 11 August 2005.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **General Comment No. 17: The right of everyone to benefit from the protection of the moral and material interests resulting from any scientific, literary or artistic production of which he or she is the author (article 15, paragraph 1 (c), of the Covenant)**, E/C.12/GC/17, 12 January 2006.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **General Comment No 18: The Right to Work**, E/C.12/GC/18, 6 February 2006.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **General Comment No 19: The right to social security (art. 9)**, E/C.12/GC/19, 4 February 2008.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **General Comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)**, E/C.12/GC/20, 2 July 2009.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **General Comment No 21: Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1 (a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)**, E/C.12/GC/21, 21 December 2009.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Initial reports submitted by States parties under articles 16 and 17 of the Covenant: Turkey**, E/C.12/TUR/1, 28 January 2009.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **List of issues to be taken up in connection with the consideration of the initial report of Turkey (E/C.12/TUR/1), concerning articles 1 to 15 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**, E/C.12/TUR/Q/1, 14 June 2010.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights: **Replies by the Government of Turkey to the list of issues (E/C.12/TUR/Q/1) to be taken up in connection with the consideration of the initial report of Turkey (E/C.12/TUR/1)**, E/C.12/TUR/Q/1/Add.1, 25 January 2011.

United Nations Development Programme (UNDP): **Human Development Report 2001: Making new technologies work for human development**, New York, Oxford University Press, 2001.

United Nations General Assembly: **Declaration on the Use of Scientific and Technological Progress in the Interests of Peace and for the Benefit of Mankind**, A/RES/3384(XXX), 10 November 1975.

United Nations General Assembly: **International Covenant on Civil and Political Rights**, Resolution 2200A (XXI), 16 December 1966.

United Nations General Assembly: **Report on the seminar on the right to enjoy the benefits of scientific progress and its applications**, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Human Rights Council, A/HRC/26/19, 1 April 2014.

United Nations General Assembly: **The Universal Declaration of Human Rights**, A/RES/217(III) A, Paris, 10.12.1948.

United Nations Office of Public Information: **The Universal Declaration of Human Rights: A Standard of Achievement**, New York, United Nations Publishing, 1963.

United Nations Secretary-General: (Çevrimiçi)
<https://www.un.org/sg/en/content/boutros-boutros-ghali>, 7 Mayıs 2019.

United Nations: “The Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, **Economic, Social and Cultural Rights Handbook for National Human Rights Institutions**, New York and Geneva, 2005.

United Nations: “The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights”, **Economic, Social and Cultural Rights Handbook for National Human Rights Institutions**, New York and Geneva, 2005.

Universal Copyright Convention, Geneva, 6 September 1952.

Uygun, Oktay: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda İfade Özgürlüğünün Sınırlanması, **Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik**, 2. bs., İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013, s. 127-197.

- Uygun, Oktay: “Çağımızın İnsan Onuruna Yönelttiği Tehditler Karşısında İnsan Haklarının Önemi”, **Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik**, 2. bs., İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013, s. 45-83.
- Uygun, Oktay: “İnsan Hakları Kuramı”, **Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik**, 2. bs, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013, s. 3-44.
- Vayena, Effy, John Tasioulas: ““We the Scientists”: a Human Right to Citizen Science”, **Philosophy & Technology**, Vol: 28, No: 3, 2015, s.479-485.
- Venice Statement on the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and its Applications, Venice, 16-17.07.2009.
- Viljoen, Frans: “The Justiciability of Socio-economic and Cultural Rights: Experience and Problems”, **Human Rights in Education, Science and Culture: Legal Developments and Challenges**, Ed. Yvonne Donders, Vladimir Volodin, Paris, Ashgate, 2007, s. 53-110.
- Vitullo, Margaret Weigers, Jessica Wyndham: **Defining the Right to Enjoy the Benefits of Scientific Progress and Its Applications: American Scientists’ Perspectives**, AAAS Science and Human Rights Coalition, 2013.
- World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology (COMEST): **The Precautionary Principle**, France, UNESCO, 2005.
- World University Service: **The Lima Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education**, 1988, (Çevrimiçi) wusgermany.de, 31 Mart 2019.
- Yeşildere, Tahsin: “Üniversitelerde İfade Özgürlüğü ve Akademik Özgürlük Sorunu”, **Güncel Hukuk**, No: 152-08, Ağustos 2016, s. 53-59.